

ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛОГІЯ

УДК 81:39(476)(07)
ББК 81. 4Беи
Л-34

*Рэкамендавана рэдакцыйна-выдавецкім саветам установы адукацыі
“Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”*

Рэцэнзент:

загадчык кафедры агульнага і рускага мовазнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

В.Б. Пераход

Леванцэвіч, Л.В.

Лінгвакультуралогія : вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта / Л.В. Леванцэвіч ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2015. – 100 с.

У дапаможніку падаецца этналінгвістычны і лінгвакультуралагічны змест моўных адзінак, што дапаможа студэнтам выразней выявіць нацыянальную адметнасць культурна-гістарычнай спадчыны нашага народа.

Прызначаны для студэнтаў філалагічнага факультэта.

УДК 81:39(476)(07)
ББК 81. 4Беи

Уступ

Мова як люстэрка жыцця і працы народа, яго грамадскага і культурнага развіцця адлюстроўвае жыццёвы вопыт народа, асаблівасці яго мыслення і псіхікі, эстэтычныя нормы. Гісторыя, традыцыі, культура, рэлігія, ландшафт, клімат, раслінны і жывёльны свет адлюстроўваюцца ў мове: найперш у адметнасці слоўніка, народнай афарыстыцы, у канструкцыях сказаў і гукавым ладзе мовы.

Мова – гэта важны складнік культуры. У кожнай мове ёсць шмат слоў, што пашырылі сваю семантыку за кошт назапашвання інфармацыі, звязанай з бытам, звычаямі, культурай народа; многія з моўных адзінак за гістарычны адрэзак часу сталі не столькі моўнымі, колькі культуразначнымі. Мова зберагае культуру як гістарычную памяць народа.

Для сучасных даследаванняў па праблемах “Мова і нацыянальная культура” характэрны пошукі сувязі паміж мовай і культурай на падставе іх анталагічнай агульнасці, адзінства, пошукі метадалагічных схем іх аналізу, бо нацыянальная мова – гэта не толькі сродак зносін, знакавая сістэма для перадачы паведамленняў. Нацыянальная мова – “змяшчальнік” культуры, паказчык багацця культуры. Кожная мова вылучаецца сваёй “нацыянальна-культурнай семантыкай” – сукупнасцю значэнняў моўных адзінак, дзе адлюстравана своеасаблівасць гісторыі краіны, яе літаратуры і мастацтва, побыту і звычаяў, прыроды і г. д.

У курсе “Лінгвакультуралогія” вывучаецца моўны матэрыял лінгвакультуралагічнага характару, ён адлюстроўвае экстралінгвістычную, пазамоўную семантыку, ці асобую інфармацыю, якая хоць і захоўваецца ў мове, але склалася за яе межамі. Адпаведна засваенне гэтай інфармацыі, вытворнай ад нацыянальнай культуры, немагчыма шляхам прэзентацыі толькі моўных адзінак, паколькі абавязкова спатрэбіцца знаёмства з самой нацыянальнай культурай.

Прынятыя скарачэнні

Назвы абласцей

Бр. – Брэсцкая	Гродз. – Гродзенская
Віц. – Віцебская	Маг. – Магілёўская
Гом. – Гомельская	Мін. – Мінская

Назвы раёнаў

Акц. – Акцябрскі	Дубр. – Дубровенскі
Арш. – Аршанскі	Жлоб. – Жлобінскі
Асіп. – Асіповіцкі	Жыт. – Жыткавіцкі
Аст. – Астравецкі	Іван. – Іванаўскі
Ашм. – Ашмянскі	Івац. – Івацэвіцкі
Бабр. – Бабруйскі	Іўеў. – Іўеўскі
Бар. – Баранавіцкі	Калінк. – Калінкавіцкі
Бераст. – Бераставіцкі	Кам. – Камянецкі
Беш. – Бешанковіцкі	Капыл. – Капыльскі
Браг. – Брагінскі	Карм. – Кармянскі
Брасл. – Браслаўскі	Кар. – Карэліцкі
Бр. – Брэсцкі	Кір. – Кіраўскі
Буда-Каш. – Буда-Кашалёўскі	Клім. – Клімавіцкі
Бых. – Быхаўскі	Клецк. – Клецкі
Бял. – Бялыніцкі	Кобр. – Кобрынскі
Бяроз. – Бярозаўскі	Краснап. – Краснапольскі
Бярэз. – Бярэзінскі	Круп. – Крупскі
Валож. – Валожынскі	Крыч. – Крычаўскі
Ваўк. – Ваўкавыскі	Лаг. – Лагойскі
Верхнядзв. – Верхнядзвінскі	Лід. – Лідскі
Ветк. – Веткаўскі	Леп. – Лепельскі
Віл. – Вілейскі	Лёзн. – Лёзненскі
Віц. – Віцебскі	Лоеў. – Лоеўскі
Воран. – Воранаўскі	Лун. – Лунінецкі
Гарад. – Гарадоцкі	Лях. – Ляхавіцкі
Глуск. – Глускі	Маг. – Магілёўскі
Глыб. – Глыбоцкі	Маладз. – Маладзечанскі
Гом. – Гомельскі	Малар. – Маларыцкі
Гор. – Горацкі	Маст. – Мастоўскі
Гродз. – Гродзенскі	Міёр. – Міёрскі
Дзярж. – Дзяржынскі	Мін. – Мінскі

Добр. – Добрушскі
Докш. – Докшыцкі
Навагр. – Навагрудскі
Нараўл. – Нараўлянскі
Нясв. – Нясвіжскі
Паст. – Пастаўскі
Петр. – Петрыкаўскі
Пін. – Пінскі
Пол. – Полацкі
Пруж. – Пружанскі
Пулав. – Пулавіцкі
Раг. – Рагачоўскі
Рас. – Расонскі
Рэч. – Рэчыцкі
Саліг. – Салігорскі
Свісл. – Свіслацкі
Светл. – Светлагорскі
Сен. – Сенненскі

Менск. – Менскі
Мясц. – Мясціслаўскі
Мядз. – Мядзельскі
Слон. – Слоні́мскі
Слуц. – Слуцкі
Смал. – Смалявіцкі
Смарг. – Смаргонскі
Ст.-Дар. – Стара-Дарожскі
Стаўб. – Стаўбцоўскі
Стол. – Столінскі
Тал. – Талачынскі
Уздз. – Уздзенскі
Ушацк. – Ушацкі
Хойн. – Хойніцкі
Чач. – Чачэ́рскі
Чашн. – Чашніцкі
Шарк. – Шаркаўшчынскі
Шкл. – Шклоўскі
Шум. – Шумілінскі
Шчуч. – Шчучынскі

Моўна-культурная семантыка адзінкі **мяжа**

Мяжа – 1) ‘вузкая палоска неўзаранай зямлі паміж двума палеткамі’ 2) ‘пагранічная лінія паміж сумежнымі дзяржавамі; граніца’ 3) перан. ‘норма, рубеж чаго-н. дазволенага, магчымага’ [66, т. 3].

Дыялектныя словы: абруб, замежак, прамежак, лізерка [59], граня [21], баразна, прадбараздак, разора, распуга, мяжа, міжа, прамежак, конаўка, сугрудак, ростях, мізоградак [40, т. 2], зумежак [65].

Іншыя назвы з кампанентам мяжа – мяжоўка ‘шматгадовая расліна, падобная да злакаў’; мяжэй ‘расліна з вузкім лісцем і шчаціністым каласком кветак на кароткай ножцы’; мяжуха ‘хвоя, якая расце на адкрытым месцы’; межавуха ‘балотнае дрэва’, ‘вольха балотная’ [55]; мяжа ‘баразна’, ‘разора’ [40, т. 2].

Словаўтваральнае гняздо – межавальны ‘які служыць для межавання’; межаванне ‘межаваць і межавацца’; межавацца 1) ‘мець агульную мяжу, быць сумежным’ 2) ‘перамяжоўвацца, чаргавацца’ 3) ‘межаваць’; межавец 1) ‘межавацца’ 2) ‘вызначаць межы ўчасткаў пры падзеле зямлі’; межавік ‘спецыяліст па межаванню, землямер’; межавы 1) ‘які ўстанаўлівае, абазначае мяжу паміж чым-н.’; ‘такі, у якім вызначаны межы, граніцы якіх-н. зямельных участкаў’ 2) ‘які мае адносіны да межавання, прызначаны для межавання’ 3) ‘спецыяліст па межаванню, межавік’; памежак ‘узмежак, мяжа’; памежны ‘сумежны’ [66, т. 3]; узмежак ‘край мяжы, мяжа’; узмежжа ‘неўзараная зямля паміж палеткамі’; узмежны ‘які мае адносіны да ўзмежжа, узмежжа, расце на ўзмежску, узмежжы’ [66, т. 5]; замежны 1) ‘які знаходзіцца за мяжой, іншаземны, зарубежны’ 2) ‘які адносіцца да іншай дзяржавы, краіны, належыць ім; прывезены з-за мяжы, загранічны, імпортны’ 3) ‘звязаны з паездкай за граніцу’ 4) ‘які мае адносіны да вядзення знешняй палітыкі’ [66, т. 2].

Этымалогія – укр. межа, рус. межа, польск. miedza, в.-луж. mjēza, чэш. meze, славац. medza ‘мяжа, агароджа’, серб-харв. méđa, балг. межда, ст.-слав. межда ‘сцежка, завулак’, прасл. *medja ‘мяжа’, ‘пагранічны камень’, ‘край’. Роднаснымі з’яўляюцца літоўскае mēdis ‘дрэва’, лат. mežs [74, т. 7].

Устойлівыя адзінкі – за мяжой ‘у замежных дзяржавах’; з-за мяжы ‘з замежных краін’; на мяжы жыцця і смерці (быць, знаходзіцца) ‘у вельмі небяспечнай сітуацыі’; праводзіць мяжу/правесці мяжу ‘усталяваць яны-небудзь адрозненні паміж кім-небудзь і чым-небудзь’; да апошняй мяжы (дайсці) ‘канчаткова, поўнасьцю, да бязвыхаднага становішча (дайсці)’ [69]; ад мяжы да мяжы/ад межаў да межаў ‘тое, што ад краю да краю’ [82].

Хто на мяжы крадзе, у таго ў дзяжы ўпадзе.

Паны гулялі, скакалі, а прыйшлося ваяваць – давай за мяжу ўцякаць.

Дружба не ведае межаў і кропак.

Прытаіўся, як зайчык пад мяжою [82].

Хоць ляжы, але на панскай мяжы.

Людзі жаць, а яны на мяжы ляжаць.

Гэты і чужую мяжу заарэ.

Адзін душою выйдзеш мяжою [3].

Загадкі – Два браты цераз мяжу жывуць, адзін другога не бачаць (вочы).

Два браты цераз мяжу жывуць, адзін аднаго век у вочы не бачаць (вочы).

Два родныя браты цераз мяжу жывуць, друг друга слухаюць, да ніколі друг друга не бачаць (вочы).

Два браты родныя цераз мяжу жывуць, адзін аднаго думкі знаюць, ды ніколі адзін аднаго не відаюць (вочы).

Два браты адзін ад другога цераз мяжу жывуць, а адзін да другога ў гасці не ходзяць (вочы).

Цераз мяжу дзве сястры жывуць, а адна к другой у гасці не ходзяць (вочы).

Цераз мяжу дзве сястронкі жывуць, адна да другой на абед не йдуць (вочы).

Праз мяжу – сястронкі, ніколі адна ў адной у гасціні не бывае (вочы).

Усё поле на шнурках (межы).

Усё поле ў матузах (межы).

Усё поле ў вяроўках (межы і барозны).

На мяжы кулеш бяжыць (мурашка).

Пад мяжой сівы голуб сакоча (плуг).

Цераз мяжу два галубкі брукуюць (нарогі сахі).

Поле шкляное, а межы дравяныя (акно) [27].

Анамастыка: **Антрапонімы** – Мяжэвіч, Мяжэня, Мяжэнін, Міжэвіч, Міжэўскі, Мяжэнны [9].

Гідронімы – Мяжа (возера ў *Гарадоцеім раёне*), Межава (возера ў *Расонскім раёне*; назва ракі *Чарапяціца* ў верхнім цячэнні), Межна (возера ў *Расонскім раёне*), Межужол (возера ў *Докишыцкім раёне*) [10].

Тапонімы – Межанец (*Бялын., Маг.*), Мяжонка (*Бялын., Маг.; Чэрвеньск., Мін.*), Мяжное (*Асінов., Кліч., Маг.*), Мяжысяткі (*Маг.*), Мяжэлін (*Клім., Маг.*), Межыгвоздзе (*Стол, Бр.*), Межы (*Гом.*), Мяжэлішча (*Чачэр., Гом.*), Межава (*Ари., Віц.; Расон., Віц.*), Межавое (*Шуміл., Віц.*), Межогосце (*Расон., Віц.*), Межалы (*Верхнядзв., Віц.*), Межна (*Расон., Віц.*), Межуі (*Гарадоц., Віц.*), Межнёва (*Талач., Віц.*), Межыца (*Леп., Віц.*), Мяжа (*Гарадоц., Віц.*), Мяжаны (*Брасл., Віц.*), Мяжно I, Мяжно II, Мяжно III (*Полац., Віц.*), Межная Слабада (*Клецк., Мін.*), Межылессе (*Старадарож.,*

Мін.), Мяжанка (*Ляг., Мін.*), Мяжніца (*Чэрвеньск., Мін.*), Мяжэйкі (*Валож., Мін.*), Межнікі (*Навагр., Гродз.*), Міжава (*Маст., Гродз.*), Мяжанцы (*Воран., Гродз.*), Мяжонка (*Бяр., Мін.*), Межы (*Гом., Гом.*), Мяжэлішча (*Чач., Гом.*), Межнікі (*Навагр., Гродз.*), Прамежкі (*Глыб., Віц.*) [53].

Сімволіка – Чур – добры дух, міфічная істота, якая засцерагае межы гаспадаркі. Пад абаронай Чура знаходзяцца знакі мяжы: невялікія ўзгоркі, агароджы, платы. Той, хто асмеліцца змяніць знакі мяжы або разбурыць агароджу, накліча на сябе гнеў [33, с. 165].

Ва ўсходнеславянскіх павер’ях некаторыя прадметы выконвалі ролю мяжы:

Ступня – Разуменне ступні як мяжы, той кропкі, якая наўпрост злучае чалавека з нізам, з іншасветам, актуалізуе неабходнасць выканання пэўных рытуалаў менавіта босымі [5, с. 50].

Вада – Мяжа паміж ‘гэтым’ і ‘тым’ светам, шлях у іншасвет, месцазнаходжанне душ памерлых і нячыстай сілы, што тлумачыцца сувяззю вады з пачатковым першабытным хаосам [5, с. 58].

Вароты – Уваход з вуліцы ў сялянскую сялібу, на двор, элемент мяжы, што аддзяляе ‘сваю’, асвоеную прастору ад вонкавай, чужой і небяспечнай [5, с. 70].

Гаршчок – Пераварочванне гаршчка ўстанаўлівала мяжу паміж процілеглымі сферамі, бо гэтакім чынам нейтралізавалася небяспечная пустата гаршчка, якая магла быць запоўнена смерцю [5, с. 116].

Дзверы – Элемент хаты для рэгламентаванага ў яе ўваходу/выхаду, мяжа паміж жылой прасторай і наваколлем [5, с. 136].

Днепр – Свяшчэнная рака, мяжа [5, с. 155].

Зяц – Належыць не проста памежнай зоне паміж гэтым і якім-небудзь з іншых светаў, а менавіта мяжы паміж светам (космасам) і нясветам (хаосам) як гэтакімі [5, с. 185].

Лысы чалавек – Здольны ўступаць у дачыненні з ‘тым’ светам. Макаўка як мяжа свайго, нутранага якраз і становілася зонай кантакту [5, с. 295].

Люстэрка – У народных уяўленнях сімвал ‘падваення’ рэчаіснасці, мяжа паміж светамі, прадмет-абярэг [5, с. 296].

Нож – Вострая, металёвая прырода нажа абумовіла функцыянаванне яго ў якасці абярэга і сродка супрацьстаяння нячыстай сіле, як ахоўнай мяжы супраць пранікнення смерці [5, с. 343].

Падлога – Ніжняя мяжа нутраной прасторы жылля [5, с. 355].

Парог – Найбольш рытуалізаваны сімвал мяжы паміж хатай як максімальна засвоенай, “акультуранай” чалавекам часткай прасторы і навакольным, патэнцыйна варожым светам (іншасветам, светам памерлых) [5, с. 366].

Певень – Змяшчэнне пеўня на мяжы часу паказвае на повязь яго як з гэтай часткай свету, так і з адваротнай. Падобна да сонца, певень судачыняеца і з “той”, замагільнай прасторай [5, с. 370].

Плот – Як мяжа паміж асвоеным і неасвоеным, станоўчым і адмоўным плот становіўся месцам, куды адпраўлялася ўсё нячыстае і непатрэбнае [5, с. 384].

Пояс – важнейшая функцыя пояса – акрэсліваць і замацоўваць мяжу паміж бачным і нябачным светамі, гармонія дачыненняў паміж якімі рэгулявалася кругам-абярэгам [5, с. 392].

Ростань – Ростані як мяжа вёскі, паселішча ўспрымаліся адпаведна як граніца свайго, асвоенага, і чужога, невядомага [5, с. 432].

Шапка – Знаходжанне шапкі ў кантэксце апазіцыі свой/чужы вызначала яе медыятыўныя функцыі, сярэдняе становішча на мяжы светаў, што тлумачыць задзейнічанне шапкі ў магічных рытуалах – яе клалі пад галаву на Каляды, у ёй “палалі” грабянцы [5, с. 563].

Узвіжанне крыжа Гасподня – Вызначаецца як мяжа лета і зімы, як дзень шляху ў вырай птушак і змей (а з імі і душаў продкаў) [5, с. 516].

Міфічныя істоты, якія жывуць на мяжы:

Лазнік – лічыўся найбольш злосным сярод іншых сядзібных нячысцікаў, што тлумачыцца месцазнаходжаннем лазні на мяжы свету Культуры (прасторы, засвоенай чалавекам) і Прыроды [5, с. 277].

Лойма – чарціха, злы дух, які выступае ў жаночым абліччы, падхоплівала па дарозе, на мяжы ці нават у хаце дзіця, якое маці, адыходзячы, забывала перахрысціць, і пакідала на яго месцы сваё [5, с. 293].

Парады, прыкметы, павер’і – “Не можна вельмі вузко разорваць межы, каб па іх лоўка было хадзіць святым Міколе й Барысу, каторыя даюць добры зраджай”.

“Як толькі жняя нажне сноп, яна ставіць яго сярод загона й тагды кладзе пад снопам дзіця ці яду, або ставіць ваду, потым складвае бабку ці хрэшчык і ўсё тое пераносіць туды. Снапоў не можна класці на мяжу або разору, каб там не прыдушыць нячысціка, а то ён будзе мсціцца й рабіць усялякую псоту”.

“Калі на полі як жнуць астаецца вада або квас, то іх выліваюць на мяжу або на дарогу, на гасцінец палявіку, каб ён не псаваў на пашні збожжа”.

“Жанкі, як жнуць, павінны асцерагацца, каб не сцаць на постаці, а павінны адходзіць на мяжу або дзе далей на чужую пожню, бо тое можа зашкодзіць ім і вельмі забаліць сярэдзіна” [58].

“Калі навальніца заспее ў полі, то трэба аддаляцца ад межаў і барознаў, бо па іх звычайна бягуць, ратуючыся ад перуноў, чэрці, замест якіх можа быць забіты непрадбачлівы чалавек”.

“Калі палосы ў суседзяў сыходзяцца мяжа мяжою, нельга адначасова засяваць іх, ідучы насустрач адзін аднаму. “Хто саступіць катораму, у таго будзіць луччыя жыта”. А калі хочаш нашкодзіць суседу, то сей, ідучы яму насустрач, і перавярні сваю дашчанку. Тады ў суседа жыта прападзе”.

“...Ніяк няможна пагануй пошасці пераскочыць цераз баразну ці цераз абчэрчаную мяжу. Сунецца яна пралезці па вуліцы, дак куды там – святы агонь пячэ, бы ў горне” [29, с. 82, 263, 410].

Замовы – “Ад залому”: ...Мікулай святы па межах ходзіць да рож росьціць па цёплым начам, па халодным росам...;

“Ад укусу змяі”: ...Радзілі яны па дзевяць дачок разныя змеі: легавую, палявую, межавую, падплотную, гарохавую...;

“Ад змяі”: ...Судзяржаў цар Давыд ваду, зямлю, і нашы грэшныя душы, судзяржаў жа змей скурлапей-падпешных, запешных, зашчытных, гнаявых і падмежных, лесавых...;

“Ад змей”: ...Гад-змяя паха, гад-змяя верапах, гад-змяя Шкурлапей, пажанавітая, хлёўная, вадзяная, межавая, верасовая, зелязавая, лятучая, паўзучая, серанавая, ідзі к рабу божаму, вынь сваю ярасць, паганае жала-жыгала...;

“Ад вужакі”: ...Не будзеш ты сваіх вужоў-гадаў збіраць, не будзеш ты ім гразу даваць: паспешных, крапіўных, махавых, балатавых, гнаявых, падкалодных, межавых, земляных, не будзеш ты іх збіраць...;

“Ад крывацёку”: Хадзіў Бог па гарах, па межах, па калінавых мастах, унімаў кроў рабу божаму: уйдзі кроў у кроў, костка ў костку, жылка ў жылку, сустайка ў сустайку;

“Ад звіху, выбою, удару”: ...Ішоў Гасподзь цераз гару, цераз мяжу. Бог спатыкнуўся, ножка спавіхнулася...;

“Ад звіху, выбою, удару”: ...Хадзіў Хрыстос па гарах-гарах, па межах-межах, шатаўся, валяўся і звіху не баяўся...;

“Ад уроку карове”: ...На мяжы стаіць ігрушка, пад таею ігрушкаю столікі засціланы, сядзіць тры паны...;

“Ад ляку”: ...пайшоў Сус Хрыстос на мяжу, шаптаць Марылі ляк пайшоў... [30].

Народная медыцына – Цяжарнай жанчыне забаранялася хадзіць па ўзмежку, станавіцца на тое месца, дзе секлі дровы, хадзіць на скрыжаванне дарог. У адваротным выпадку нараджэнне дзіцяці магло адбыцца толькі пры кесаравым сячэнні [36].

Магутным сродкам выратавання ад ліхаманкі і шматлікіх іншых хваробаў з’яўляецца перадача яе іншаму чалавеку. Хворы завязвае ў белую анучку ці ў недарагую хустку 12 разнастайных ядомых рэчаў, падкладваючы туды сама якую-небудзь манету. Пасля заходу сонца ён хутка кладзе вузельчык на “рубж” (мяжу) і, прачытаўшы на каленях

малітву, паспешліва вяртаецца дадому. Хто падыме і пакарыстаецца вузельчыкам, “той і прыэймець і трасцу” [51, с. 225].

Калі дзіця моцна плакала, капалі пад мяжой пералаз і працягвалі дзіця.

“Ад любой хваробы “рэб’ёначка дак надболе ў межу падкапываюць да тры разы прыймаюць да й рубашэчку кідаюць. Ета на старэй межы. Вот падкапаюць межу, дак яна вісіць, ямка”.

Пры “чырвоных уплавах” брудную кашулю хворай мыюць, а ваду выліваюць на захад за мяжу.

Існуе павер’е, што тыя жанчыны, якія нарадзіліся напрыканцы старога луннага месяца і на пачатку новага – “у межах”, па мясцовым выразе – застаюцца бясплодныя.

У Мызырскім павеце падмываюць цяжарную жанчыну, у якой зрабіўся крывацёк, звычайнай вадой, прычым ваду збіраюць у пасудзіну, выліваюць у полі на мяжы і засыпаюць зямлёй.

Хворы мые (ад ліхаманкі) ўсё цела вадой з трох розных крыніц, злівае ў гаршчок, накрывае кашуляй і нясе на мяжу...

Магутным сродкам выратавання ад ліхаманкі з’яўляецца перадача яе іншаму чалавеку. Хворы завязвае ў белую анучку ці ў недарагую хустку дванаццаць разнастайных ядомых рэчаў, падкладваючы туды-сама якую-небудзь манету. Пасля заходу сонца ён хутка кладзе вузельчык на “рубеж” (мяжу) і, прачытаўшы на каленях малітву, паспешліва вяртаецца дадому. Хто падыме і пакарыстаецца вузельчыкам, “той прыэйміць і трасцу”.

Лічыцца найвярнейшым ад трасцы сродкам, калі хворы едзе да першай лепшай карчмы за межы вёскі, там выпівае адзін кілішак гарэлкі, а заплціць за два...

Адзенне хворага на ліхаманку насілі на мяжу, там забівалі яго ў зямлю асінавай палкай і ішлі дадому не азіраючыся.

Хвораму (ліхаманкай) ўкрасці курыцу і з’есці яе на мяжы...

Цераз лаз, выкапаны пад мяжою, хворы (шаленствам) павінен пралезці тры разы запар.

...Ніяк не можна пагануй пошасці пераскочыць боразну ці цераз абчэрчаную мяжу.

Адвар з кары сухой асіны, адскрэбленай старым жалезам, змываюць балючае месца, а ваду выліваюць на захад за мяжу... (ад находу)

Папярэдзіць канвульсіі ў дзіцяці можа трохразовае прадзяванне дзіцяці праз адтуліну, пракапаную пад мяжой...

Ад худобы – па восені выкапаць мяжу, раздзець рабёнка і праз тую мяжу працягнуць тры разы, а яго рубашачку разарваць і там закапаць.

Ад падучай цераз мяжу цягалі на пасвяцонай скацерці тры разы, накрывалі той скацерцю.

Ад коклюшу раяць перанесці хворае дзіця праз тры мяжы на полі.

Ад раматызму рабіць цёплыя ванны з адвару з мурашак з 9 мурашнікаў і зеллем, на 9 межах сабраным [49, с. 146, 462, 542, 568, 773, 805, 818, 896, 943, 1008, 1165, 1811, 1812, 1831, 2457, 2804].

Гульні, забавы, песні – “Гаротнік”. Для гульні малююць тры кругі – “востраў”, “рака”, “бераг”. Як толькі адна з каманд атрымае 10 штрафных ачкоў, гульня заканчваецца. Ачкі налічваюцца за наступныя памылкі: мяч упаў на зямлю ў межах “берага” гэтай каманды; гулец, перакідваючы праціўніку мяч, не ўдарыў ім аб “востраў”; мяч пасля адскоку ад “вострава”, не датыкнуўшыся гульцоў праціўніка, упаў у “раку” або за межы “берага” [17].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **валасы**

Волас – 1) ‘рагавое ніткападобнае валкно на скуры чалавека і жывёлы; расліннасць на галаве чалавека; шавялюра’ 2) ‘такое валакно з конскага хваста ці грывы, якое ўжываецца для розных тэхнічных патрэб’ [66, т. 1].

Дыялектныя назвы: волас – валасок, валас, валасіна, валасінка, валасіна, валасініна, касіна, касінка, касіна, косіна, коска; валасы – воласы, валосы, валоссе, валосце, волас, валаса, космы, чупры, чэчкі, чычакі; доўгія непрычэсаныя валасы – патлы, паклы, петлахі, пэйсы, пэйсахі, бэйлы, каўтуны, каўтунеча, калдуны, кудлы, касмачы, касмача, кучма, кучмель, касманы, касмынне, касмоцце, касмыцце, касмылі, лохмы, леляхі, лямцы, кучмы, куцмы, пасмы, чолапухі; кучаравыя валасы – кучары, кучары, ярчукі, гарахі, ярахі; пасма валасоў – касмыль, касма, каслаўка, каўмак, кудла, сукры, буклі, кудры, кудзеркі, плейтухі; валасы, закручаныя на патыліцы – гулька, кукла, коўб, кукшын; зблытаны, збіты пук валасоў – куўтун, лямец, залаб, залабкі, пэйсы; доўгія заплеченыя валасы – каса, косы, касіца, пляцёнка, віхор, віхар; месца на галаве без валасоў – лысіна, плех, плеш, плешка; пасма валасоў, якая спадае на лоб або ўзнімаецца над ілбом – чуб, чубок, чубайка, чубарок, хахляк, чупрына, грыва, гіра, ерха, хахол, грыўка; узнятая ўверх пасма валасоў – віхор [чалав]; валоссе, валосце, валасэ, велосье, волосьце, вулосте [40, т. 3].

Іншыя назвы з кампанентам волас – валасянка ‘*невялікая пеўчая птушка атрада вераб’іных з тонкай шылападобнай дзюбай*’; валасянка ‘*тое, што і ціпчак*’ [66, т. 1]; валасянка (мухалоўка, жоўтая пліска, аўсянка) ‘*пеўчая невялікая птушка атрада вераб’іных з шараватым або шаравата-бурым апярэннем і доўгай тонкай дзюбай*’; валасянка, валаснянка, валасяначка, валасяніца, валасенчык, валасень, валасенік

‘аўсянка’; валасянка, валаснянка, валасьянка, валасяначка, валасенчык ‘пліска’ [23]; валасьнік ‘крываўнік’; валаснікі ‘трыпутнік’; валасняк ‘ястрабок’; валасатнік ‘багноўка чорная’; валаскі, валасок ‘катах кукурузы’; валасок, валоссе ‘часткі коласа’ [55].

Словаўтваральнае гняздо – валасападобны ‘падобны на волас’; валасатасць ‘ступень пакрыцця скуры валасамі’; валасаты ‘пакрыты, аброслы валасамі’; валасень 1) ‘паразітычны вадзяны чарняк, падобны на волас’ 2) ‘хваробы скуры ног у чалавека і жывёлы ў выглядзе язваў’; валасіна ‘адзінкавы волас’; валасісты ‘які мае валакністую будову’; валасковы ‘тонкі, як волас; капілярны’; валаснік ‘тонкае адгалінаванне кораня расліны’; валасніковісты ‘з вялікай колькасцю тонкіх карэньчыкаў’; валасніца ‘грубая валасяная (шарсцяная) адзежа, якую надзявалі на голае цела пустэльнікі-манахі ў знак пакоры’; валасня 1) ‘пасма валасін з конскага хваста’ 2) ‘лёска, звітая з такіх валасін’ 3) ‘калматыя пасмы валасоў чалавека або шэрці жывёлы; патлы’; валасок 1) ‘маленькі, кароткі волас’ 2) ‘ніткападобныя варсінкі на скуры раслін’ 3) ‘тонкая металічная ніць, дроцік у якім-н. прыборы, механізме’; валасяны ‘які складаецца з валасоў’ [66, т. 1]; валасацік, даўгавалосы, валахаты ‘пастрыжаны коратка або нагала’ [72].

Этымалагічная – руск. волос, ст.-слав. влась, балг. влас, чэшск. vlas, польск. włos. Роднаснае авест. varəsa ‘волас чалавека і жывёлы, асабліва на галаве’ [68, т. 1].

Гістарычная – Волось: волосы на головѣ как вельблюдовы (Чэцця, 104); вѣтрѣ через лице мое проидеть и згвоздится волось тѣла моего (Зб, 262, 136) [16, т. 4].

Устойлівыя адзінкі – валасы (сталі) дыбарам ‘пра пачуццё жаху, вялікага страху, зведанага кім-н.’; волас з галавы не ўпаў ‘застацца некранутым, не панесці страты; не панесці ніякага пакарання’; волас у волас ‘такія падобныя адзін на аднаго, што цяжка адрозніць’; дажыць да сівых валасоў ‘да глыбокай старасці’; і на волас не заснуў ‘зусім, нікольні не заснуў’; ірваць на сабе валасы ‘вельмі моцна перажываць, гарваць’; вісець на валаску ‘аказвацца ў вельмі ненадзейным, небяспечным становішчы’; на валасок ад смерці ‘вельмі блізка ад смерці’; як валасы з галавы ‘моцна, нястрымна’; выдраць лысаму валасы ‘зрабіць што-н. недарэчнае’; прыцягваць за валасы ‘беспадстаўна выкарыстоўваць што-н. у якасці доказаў’ [41].

Валасы, як з дроту; валасы, як лён; валасы, як у русалкі; валасы, як шоўк; валасы светленькія, як лянок; валасы шорсткія, як сена; валасы, як барана; валасы, як на ёжыку; валасы, як шэрць [82].

Волас сівее, розум слабее [41].

Як з чупрыны гінучь валасы, так і розум з галавы.

Тры валасы мне вырвеш – змаўчу, а на чацвёртым – не дарую.

Кожны рыжы валасок стоіць золата кусок.

Чужую бяду і па валасу развяду, а сваю і пад носам не бачу [43].

Загадкі – А на гары гай, пад гаем мігай, пад мігаем сапай, пад сапаем хапай (галава і валасы, вочы, нос і рот).

Густы лес, чыста поле, дзве лятаркі, адзін звон, два шнуры бялізны (валасы, лоб, вочы, нос, зубы).

На шатуне равун, над равунцом сапун, над сапуном глядун, за гледуном рошча, за рошчай поле, за полем дрымучы лес (шыя, рот, нос, вочы, бровы, лоб, валасы).

Сто малайцоў на адным безгалоўі спяць (валасы).

Як над намі – дагары нагамі (валасы).

Жыву, жыву, а ліку іх не знаю. Што гэта такое? (валасы).

А на гары гай, пад гаем маргай, пад маргаем шмаргай, пад шмаргаем хапай (галава і валасы, вочы, нос і рот).

Сядзіць панна ў каморы, яе уласы на падворы (морква).

Стаіць Хадосся, распусціўшы валосся (цыбуля).

Стаіць Хадосця, растрапаўшы валосця (каноплі).

На страце валасамі трасе (дым з коміна).

Зялёная, а не луг; белая, а не снег; кучаравая, а без валасоў (бязроза) [27].

Анамастыка: Антрапонімы – Волас, Валасевіч, Валасэвіч, Валасюк, Валасач, Воласаў, Валасенкаў, Валаскоў [9].

Гідронімы – Волас Паўднёвы (*возера ў Браслаўскім раёне*), Волас Паўночны (*возера ў Браслаўскім раёне*), Воласна (*возера ў Лепельскім раёне*), Валасацік (*возера ў Расонскім раёне*) [10].

Тапонімы – Валасані (*Іван., Бр.*), Валасачы (*Лях., Бр.; Чапін., Віц.*), Валоскі (*Бр.*), Валосаўка (*Навангр., Гр.*), Валасатка (*Доки., Віц.*), Валасова (*Віц.*), Валасоўшчына (*Доки., Віц.*), Валосавічы (*Раг., Акц., Гом.; Кір., Маг.*) [53].

Касмонімы – Валасы Веранікі ‘сузор’е Паўночнага паўшар’я’.

Міфонімы – Волас – язычніцкі Бог жывёлы.

Валасень – хатні дух, які ўначы трывожыць і пужае людзей у сне [5].

Сімволіка – Міфічная істота Валасень уяўляўся невялікай істотай, парослай цёмнай, густой і доўгай поўсцю, з сяміпалымі даланямі і доўгімі пазногцямі. Мужчынам казыча насы і драпае кіпцюрамі па твары. Жанчынам і дзяўчатам кудлаціць валасы, хапае за грудзі, а то і навальваецца ўсім сваім калматым целам.

Валасы у міфапаэтычным плане – гэта нябесны дождж, які абуджаў зямлю пасля першага веснавога грому і апладняў яе, надаючы жыццё ўсяму расліннаму свету. Валасы з’яўляюцца жыццядайным асяродкам, у якім злучаны фізічныя і духоўныя сілы чалавека, і адначасова яны

ўяўляюцца самым актыўным каналам энергетычнага сілкавання чалавека ад космасу. Валасы служылі тонкім індыкатарам духоўнага сталення чалавека. У час нараджэння дзіцяці выстрыгалі невялікую пасму валасоў, упляталі іх у пупавіну і закопвалі ў чырвоным куце або пад парогам хаты. У дзень адналецца дзіцяці першы раз састрыжаныя валасы пускалі на ваду, палілі на прыпечку або захоўвалі за абразамі на працягу ўсяго жыцця. Цяжарнай жанчыне забаранялася абразаць валасы, каб плод не перастаў развівацца. Лічылася, што валасы, падабраныя птушкай пасля вяртання з выраю і закручаны ў гняздо, правакуюць хваробу каўтун. Каб перасцерагчы ад сурокаў, на Грамніцы кожнаму з сямейнікаў выпальваўся на галаве крыж асвечанай у храме грамнічнай свечкай. Лічыцца, што каса засцерагае дзяўчыну ад усялякага ліха [5, с. 62–64].

Парады, прыкметы, павер’і – У час нараджэння дзіцяці ў народжанага выстрыгалі невялікую пасму валасоў, упляталі іх у пупавіну і закопвалі ў чырвоным куце або пад парогам хаты.

Забаранялася стрыгчы валасы дзіцяці да года (каб не спыніць яго разумовае развіццё), першы рытуальны пострыг праводзілі роўна ў год.

У знак жалобы жанчыны распускалі валасы і так хадзілі да сарака дзён пасля смерці мужа, бацькі або сына.

Жанчынам катэгарычна забаранялася з’яўляцца на людзях з непакрытай галавой і распущанымі валасамі (“простымі”).

Сярод славян існавала забарона расчэсваць валасы ў дні вялікіх царкоўных і народных святаў, а таксама па пятніцах.

Парадзісе, каб аблегчыць роды, развявалі ўсе вузлы і абавязкова распускалі валасы.

Па структуры валос меркавалі аб характары чалавека. Лічылася, што той, у каго пругкія валасы, валодае сярдзітым, цяжкім норавам.

Цяжарнай жанчыне забаранялася стрыгчы валасы на працягу ўсяго перыяду цяжарнасці, каб плод не пераставаў развівацца.

На Вялікдзень сталыя людзі спецыяльна расчэсвалі валасы, каб “было столькі ўнукаў, колькі валасоў на галаве”.

Забаранялася расчэсваць валасы на Раство, іначай усе Каляды будзе балець галава, або куры будуць разграбаць у куратніку ці на градах.

Калі “заламка” звязаная валасамі, то “ведзьмары” лічаць, што закляцце датычыцца жыцця людзей і скаціны.

“Добрэ, каб мяць лён пачалі дзяўчаты, распусціўшы свае косы, та лён будзе валакністы й гожа бы коскі”.

“Вельмі кепсько, калі хто разам з ядою пракаўтне свой волас, бо ён там разрасцецца ў клубок і будзе мучыць таго чалавека да тых часоў, покуль які-небудзь знахор ці знахорка не выганіць з цела тую хваробу, што завуць валасень” [58, с. 68, 91, 108].

“Пастрыгшы валасы, трэба сабраць іх чысценько да й заткнуць дзе-небудзь у вугал, каб часамі птушкі не ўзялі іх сабе на гняздо, бо як яны валасамі саўюць гняздо, та ў таго, чые гэта валасы, будзе вельмі балець галава”.

“Хто хочэ, каб валасы добрэ раслі, трэба іх падстрыгаць на першай квадра”.

“Дзяўчына, калі хочэ, каб раслі доўгія валасы да былі густыя, та трэба прасіць такога чалавека, у каторага легкая рука, каб ён у першую пятніцу, як узыздзе месячык, падстраг канцы кос”.

На Благавешчанне сцерагуцца часаць валасы, каб куры не выграбалі расады.

“Жанчына заўсёды павінна пакрываць сваю голаў, каб нікому не паказваць валасоў, бо калі не ўберажэцца, та нячысты мажэ падкаснуцца”.

“Дзявочая каса – краса. Каса асцерагае дзеўку ат усялякага ліха”.

У каго рыжыя да пакручастыя валасы, той вельмі паганы чалавек.

Каб валасы добрэ раслі, трэба мыць іх моцным півам або бярозавым квасам, як ён умацуецца.

“Самае гарэйшае, як каўтун толькі ломіць косці, як жэ кажуць, варавіты каўтун. Каб яго вывесці наверх, трээ голаў змыць каштуновым зеллем да на маладзіку памазаць валасы мёдам, змяшаўшы з мышыным лоем, та каўтун хутко сам заўецца й хвораму будзе лягчэй”.

“Валасяніца як уплюнецца, та ат яе важко аткаснуцца. Валасяніца робіцца з таго, як хто кіне дзе свае валасы. А птушачка возьме іх к сабе ў гняздзечко, от тагды ў таго чалавека пачнуць рваць палцы або абсыплюць скулы на твары або на шы”.

Валасы добрэ растуць, калі мачыць іх бураковым расолам.

“Калі голаў памыць тою вадою, у якой варыліса арэховыя лушпіны, та валасы спрэсу вылезуць, і галава будзе бы калено”.

У каго на целе густыя валасы, той шчаслівы чалавек.

“Калі дзеўка хочэ, каб у яе былі доўгія да густыя валасы, та яна павінна распусціць свае косы да й стаць на агародзе, як сеюць каноплі, каб яе кругом абсеялі. Як вырастуць каноплі, та й вырастуць у дзеўкі гошыя валасы”.

“Хто хочэ, каб на галаве былі гошыя валасы, та павінен памыць іх тою вадою, у якой варыўся воск на свечкі”.

У добраго чалавека мяккія валасы, а ў ліхога тоўстыя бы шчаціна.

“У каго чорныя валасы, таму не можна трымаць белага гадаўя, коней ці авец, бо не будзе весціся гэты статак” [58, с. 145, 150, 209, 221, 155].

Каб не балела галава, не кідай вычасаныя валасы абы-куды.

Каб лён быў валакністым і мяккім, жанчыны распускалі валасы, калі мялі лён.

Нельга стрыгчы валасы ў аўторак, пятніцу і нядзелю.

Каб валасы хутка раслі, нашы продкі раілі стрыгчы іх на “маладзіку” – як месяц расце, так і валасы будуць расці [33].

Калі сніцца, што астрыг косы, будзе вялікі сорам.

Добра, каб мяць лён пачалі дзяўчаты, распусціўшы свае косы, то лён будзе валакністы і гожа, бы коскі.

Свіную касу (селязёнку) трэба дзяўчатам есці – дапамагае валасам расці. Калі яе з’есць мужчына – зламае касу.

Не трэба маляваць сабе на твары румянец ці вусы, чарніць валасы, бо тады злы дух атрымае над намі ўладу.

Густыя валасы на целе звычайна бываюць у шчаслівага чалавека.

Тоўстыя і шорсткія валасы звычайна бываюць толькі ў злоснага чалавека. Зрэдку бываюць злосныя людзі і з мяккімі валасамі. Ці злосны, ці не чалавек, можна даведацца наступным чынам: вырваўшы жывы волас, трэба працягнуць яго між пазногцяў, і калі волас скруціцца – чалавек злосны.

“У каждой дзеўкі ў касе злосць сядзіць. І людзі думаюць, што яна спакойна, а як да шлюбу едучы расплятуць касу, тады злосць вылезе наверх і сварыцца з ятроўкамі і з свекрывёю”.

Жанчына ўсюды павінна пакрываць сваю голаў, каб нікому не паказваць валасоў, бо калі не ўберажэцца, то нячысты можа падкаснуцца.

Каб валасы гожа раслі, трэба, каб той, у каго лёгкая рука, пастрыг канцы валасоў у першую пятніцу, як узыдзе месяц.

“Калі ў дзеўкі ціхенька выстрыгці валасоў, закруціць іх у ванучачку да насіць на грудзях, то тая дзеўка вельмі закахаецца да проста будзе следам бегаць”.

“У каго рыжыя ды пакручастыя валасы, той вельмі паганы чалавек. Калі на прыгожыя жаночыя валасы хтосьці паглядзіць зайздросным вокам, то валасы пачнуць выпадаць; калі які зайздроснік дакранецца да касы, вырве кавалак воласа і кіне на вецер, дзьмухнуўшы, валасы неўзабаве выпадуць. Хто кідае вычасаныя валасы на вецер, той аблысее. Калі птушка возьме на гняздо волас з вычасаных валасоў, заблытае ножкі і пачне жаласліва пішчэць, то жанчына пачне лысець”.

“Калі ў дзеўкі ці жанчыны падаюць валасы, то пэўне яе хтось ціхенька кахае”.

“Грэбень для часання галавы няможна класці на сталю ці дзе на віду, а трэба хаваць дзе-небудзь у шчыліну, каб не балела галава”.

“Дзевачак саўсім не стрыгуць, бо іх не будуць любіць хлопцы; хлопчыкаў не стрыгуць да году, а потым трохі падрэзваюць кудзеркі, паставіўшы хлопчыка на дзяжы; валаскі збіраюць і хаваюць, каб часамі птушка не ўхапіла іх сабе на гняздзечка, бо тагды дзіця будзе хварэць, п’ятраць і можа суздром закахнуць”.

Дзяўчына не павінна часаць валасы і ўмываца ўвечары, бо пойдзе замуж за пастуха.

“Чэшучы або заплятаючы косы, як астанецца касмычок валасоў, то нехта з хатніх адзеліцца”.

Валасы дзіцяці, як і дарослага чалавека, не трэба кідаць абы-куды: трапяць яны ў агонь – будзе бесперастанку жар у галаве, а калі мышам у норы – дык боль і шум у вушах. Калі птушка знойдзе іх і зробіць сабе гняздо, дык чалавеку кружыцца галава. Таму вычасанья, а таксама абстрыжаныя валасы ці пускаюць на цяжучую ваду, ці таксама запіхваюць у сценныя шчыліны.

Калі чэшуць валасы ці ачышчаюць галаву, трэба потым зачэсваць валасы ўгору, інакш можна сустрэцца з ваўком.

“Няможна есці мазгі і касцяны мозак, бо валасы будуць крышыцца”.

Каб валасы добра раслі, трэба заварваць “вянок” з бярозы і мыць той вадой валасы.

“Дзяўчына з блягімі валасамі, распусціўшы іх па плячах, становіцца сярод раллі, дзе сеюць канаплю: калі дзяўчыну “зааруць” канаплёй, то ў яе будуць доўгія, моцныя валасы”.

Калі ў жанчыны пасля прычэсвання застаецца непрыбраная ў косы пасмачка валасоў – трэба чакаць выпадковай дарогі ці ёй самой, ці каму-небудзь з блізкіх сямейных. Па большай ці меншай колькасці валасоў можна вызначыць – вялікая, г. зн. далёкая ці блізкая чакае дарога, прычым пасмачка валасоў з правага боку паказвае на дарогу да чужых людзей, каля патыліцы і злева – на дарогу да блізкіх і сваякоў [29, с. 303, 392, 460, 478–483, 501].

Святы, абрады – У Навагрудку да нашых часоў захаваўся незвычайна змястоўны па сваёй сутнасці абрад: пасаджоная (ці хросная) маці брала некалькі валасоў з галавы жаніха і нявесты, скручвала іх, пераплятала іх паміж сабой і спальвала, каб назаўжды “сплавіць” (аб’яднаць, злучыць) маладых [36].

Замовы – “Ад скулы”: ...З буйнай галавы і з русых валасоў, з чорных брывей, з шчырых вачэй, з румянага ліца...

“Ад валасня”: ...Разыйдзіцеся вы, валасьні, па чорнай зямлі, па цёмным лясу, па шчырым бару, па белым камяню, у чырвону сасну...

“Ад валасня”: ...Госпадзі, мне, рабе божай Ганне, волас выгаварваць, палудзенны, нашны, налунашны, валасень, прыстрэшны, прыгаворны... Волас ты, волас, патуля ты быў у раб божай Ганны, пакуль я цябе не знала... Волас, волас, выдзь на колас, волас, волас, выдзь на колас...

“Ад валасня”: ...Воўчы валасы, ідзіце на каласы, Мядзведжы валасы, ідзіце на каласы, Цігравы валасы, ідзіце на каласы...

“Ад каўтуна”: ...І пакуль ты, каўтун, буяў, гуляў, ні ў сваім месцы стаяў, сладкае мяса аб’ядаў, цяпер я цябе ухажываю, угаварываю, тры дзевяці каўтуніц... з пальцаў, з голасу, з воласу.

“Ад нячыстай сілы, нарадкі”: ...Пасылаецца і памагаецца рабу божаму, і порча выганяецца із русага воласа, із бумажнага цела, рацівага сэрца...

“Ад злога чаравання”: ...Сахрані і памілуй раба божага ад чорнага вока, чорнага воласу, громкага голасу, ад сухоты грудзей...

“Ад чарадзея”: ...Ваду праз обух праліваю чарадзея, злога духа, як абухам, адбіваю, ад беллага ліца, ад русага воласа...

“Ад змяі”: ...Вынімай змяіны яд з касцей, з машчэй, з русых валос...

“Ад змяі”: ...Унімай лютыя яды рыжаі, ярыя жалы раба божыя (імя яго) з чорнага воласа, з белай касці, з чырвонай крыві...

“Ад звіху”: ...З шырокага сэрца, з буйной галавы і жыл, з дліннага хваста і белых капытоў, з голаса і воласа і па гэту пару...

“Ад скулы”: ...Ад раба божага выбаўлялі з беллага цела, з румянага ліца, і з сустаў і з касцей, з воласа, з голаса...

“Ад рожы”: ...Рожа-ражавіца, красная дзявіца, я цябе выгаварываю, умаўляю. З надзкавай галавы, і ярых воч, і з беллага ліца, і з чорных валос...

“Ад уроку”: ... Шэрае вока і чорнае вока, белы валас і чорны валас...

“Ад урокаў”: ... Ад беллага воласа, ад русага воласа, ад чорнага воласа, ад сівога воласа, ад рыжага воласа...

“Ад спужання”: ...З галавы, з русага воласа, з вачэй, бравей рассылаю балезні на мхі, на балоты...

“Замова ад хваробы валасоў”: ...Ты валас, валас каловы і валас ламавы і мазгавы, і рассыпавы, і валас жылны і трохжылны, і валас дзянны і валас начны, і валас свярбучы, і валас ламучы, і валас знабучы... [30].

Варажба – Каб даведацца, ці збудзецца задуманае, для гэтага трэба ў час цвіцення хлеба вырваць з яго колас з цветам, цвет расцерці, а колас уваткнуць сабе ў валасы і чакаць, ці не зацвіце ён зноў. Калі зацвіце, то задуманае абавязкова збудзецца [18, с. 41].

Народная медыцына – “Ад начніц, як дзіцёнка пакупаіш, валасы свае распусці і імі спінку дзяцёнку абатры”.

Трэба ўзяць мох, вярбу, валасы мужа і жонкі, усё пасушыць, потым пакласці на стульчык і запаліць. Патрымаць дзіця над агнём (ад начніц).

“Шарсціння. На ўгалкі начовак сыпалі папялку, з папялком валасы ўбіраліся”.

“Сыпюць у начоўкі попел, так як ксціць, крыжам. Калі ёсць валасы, каб не скабліўся...”

“Бываець, што і свінныя валасы на спінках у дзяцей. Як ходзіць бярэменная, нельга нагой штурхаць, нічога. Выкачывалі хлебам”.

Бабка-прыродніца распятала парадзісе валасы...

Пры цяжкіх родах бабка поясам з царквы абвязвала кругом парадзелью па жывату, валасы распускала, вузлы развязвала, комін расчыняла...

Зняты каўтун трэба глыбей закапаць у зямлю, інакш “кывдуноватыя” валасы зробяцца валаснямі і потым будуць рабіць шкоду людзям і жывёлам.

“Валасень косць есць. Беруць тры разы па 9 каласкоў. І адлічваюць назад 9, 8, 7, 6... Тры разы нада іх пералічыць. А тады звязваюць і кладуць на палец. І вадой гарачай ліюць. А тады расхінаюць. А там валасы на каласах. Нарошна так ня зробіцца”.

Пры першым з’яўленні радзімца (падучай) маці кладзе хворае дзіця на парозе хаты “плазам” і выстрыгае з яго галоўкі пучок валасоў. Паставіўшы потым дзіця на ножкі каля бакавога вушака, яна свідруе над галавой дзірку, кладзе ў яе абстрыжаныя валасы і заганяе ў дзірку асінавы шпунцік.

Сутаргі ў дзяцей лечаць, купаючы ў ванне з попелам. Затым праэджваюць вадку праз пялюшку, на якой знаходзяцца якія-небудзь валасы. Трэба гэтыя валасы сабраць і абкуруць імі дзіця.

Каўтун – хвароба валасоў, звязаная з нячыстай сілай. Быў знахар, які лячыў. Ён спярша звязваў валасы шаўковай ніткай, каб каўтун звываўся й выцягнуў хваробу з цела нагонкі. А калі каўтун вырастаў вялікі, дык выпякаў яго гарачым жалезам.

Як мыш зацягне на гняздо чалавечыя валасы, то галава баліць.

Валасы не трэба выкідваць, а трэба кінуць у агонь і сказаць: Сколькі валасам гарэць, столькі галаве балець.

Ад ламаты касцей трэба загадаваць доўгія валасы. Як яны саўюцца, боль сунімецца, бо гэта каўтун ломіць.

“Дзевяць лучынак запалівала бабка, рабёнка клала печкі паставіць, кожную запаліць лучынку і кругом абнясець, абвядзець. А паследняй валасы на галаве падпальвала як крэст, чатыры разы, і гаварыла нешта” (ад прыпалахаў).

“От як спужаецца дзіця ці чалавека якога, ці зверу, то трэба састрыгчы ў чалавека з галавы пасму валасоў, ці са зверу, дзіця пасадзіць на стул і тры разы абнесці вакол яго гэтыя валасы, а тады запаліць іх і сказаць: Гары, упуд, з чорным воласам, з рыжым воласам, з белым воласам сінім полымем. Як згараць яны, то ўжо дзіця не будзе баяцца” [49, с. 77, 220, 235, 241, 3749, 263, 622, 651, 1582, 1597, 1742, 1852, 1890, 2414, 2417, 2664, 3233, 3244].

Моўна-культурная семантыка адзінкі вузел

Вузел – 1) ‘месца, дзе звязаны канцы чаго-н., або зацягнута пятля на чым-н.’ 2) ‘складанае спляценне якіх-н. падзей, збег акалічнасцей’ 3) ‘месца перакрыжавання, стыку чаго-н.’ 4) ‘сукупнасць размешчаных побач збудаванняў, машын, механізмаў і пад., звязаных паміж сабой’ 5) ‘патоўшчаная частка сцябла з парасткамі або лісцем’ 6) ‘від прычоскі з доўгіх валасоў, закручаных на патыліцы’ 7) ‘скапленне нервовых клетак; патаўшчэнне сасудаў, бугорчык на скуры’ 8) ‘тое, што і кулак’ [66, т. 1].

Дыялектныя назвы: узёл, вузёл, вузель, вузла, вузол, вузляк, мозыль [40, т. 4], гуга ‘закручанья вузлом валасы на галаве’ [59], скрутэх ‘вузел на нітцы’ [21, с. 206], сморжок, сукрак ‘вузел на нітцы’ [21, с. 210, 222, 2230].

Іншыя назвы з кампанентам вузел – марскі вузел ‘агульная назва рознага віду петляў і спосабаў звязання тросаў’; мёртвы вузел ‘асобы спосаб звязання вяровак’; санітарны вузел ‘памяшканні, абсталявання для санітарна-гігіенічных мэт (ванная, пральня і пад.)’ [66, т. 1]; вузлавое пісьмо ‘пэўная сістэма шнуроў з вузламі для ліку, уліку і пад. у некаторых народаў, якія не маюць пісьменнасці’ [66, т. 4] вузел ‘мера скорасці ходу суднаў, роўная 1,852 км у гадзіну’ [66, т. 1].

Словаўтваральнае гняздо – вузельчык ‘невялікі вузел’; вузлаваты 1) ‘які мае вузлы’ 2) ‘які мае патаўшчэнні, бугры, наросты’ 3) ‘зблытаны, складаны’; вузлаватасць ‘уласціваць вузлаватага’; вузлавы 1) ‘які з’яўляецца месцам перакрыжавання, злучэння чаго-н.’ 2) ‘асноўны, галоўны, самы істотны’ 3) ‘які ажыццяўляецца комплексна’; вузлавязальнік ‘у тэкстыльнай вытворчэсці – прыстасаванне, пры дапамозе якога звязваюцца канцы нітак на месцы разрыву’; вузлавязальны ‘які мае адносіны да вязання вузлоў’ [66, т. 1].

Этымалогія – укр. вузол, узол, рус. узел, польск. węzeł, славац. uzol, чэш. uzel, славен. vozел, макед. вазол, вьнзел, балг. възел. Прасл. vazyль ‘вузел’ звязана з вязаць, указваюць на магчымую сувязь з літ. ązuolas ‘дуб’, што магло значыць ‘вузлаватае дрэва’; параўнаем таксама ст.-рус. вязожелдь ‘падуб’ [74, т. 2].

Устойлівыя адзінкі – вузел апошні завязаць ‘скончыць жыццёвы шлях, памерці’; пісаць вузел ‘пятляць, блытаць сляды’ [69]; вузел (вузельчык) развязаецца ‘вырашаецца што-н. складанае, зблытанае’ [41]; вязаць вузлік 1) ‘ускладняць справу, збіваць з панталыку’ 2) ‘зводзіць, сварыць людзей нагаворамі’ [62]; гордзіеў вузел ‘зблытаная справа’; з вузел ‘вельмі малы’; развязаць вузел ‘вырашаць што-н. складанае’; секчы гордзіеў вузел ‘смела і рашуча вырашаць якія-н. цяжкасці’ [41].

Адной рукой вузла не завязаш.

Адным пальцам вузла не завяжаш.

Дзе мы жывём, там пуга з вузлом.

Доўга з рук не схадзіла, ды вузлом завязалася (закруцілася).

Маленькі як вузлік.

Прыказку скажа, як вузел завяжа.

Там добра, дзе нас няма, а дзе мы жывём – там пуга з вузлом.

Дзе толькі мужык з слаўцом, там за ім пуга з вузлом *'пра бяспраўнага селяніна'* [3].

Яму б язык вузлом завязаць [43].

Анамастыка: Антрапонімы – Вузленка [9].

Гідронімы – Вузлянка (*рака ў Мядзельскім і Вілейскім раёнах*) [10].

Тапонімы – Вузла (*Мядз., Мін.*), Вузлячы (*Пух., Мін.*), Вузляны (*Пух., Мін.*) [53].

Сімволіка – Сімволіка вузла разнастайная. У народных вераваннях выступае як сімвал адзінства, непарыўнасці, замацавання, лакалізацыі пэўнай з'явы, любові.

Развязванне вузла набывае адваротны сэнс – раз'яднання, разлучэння, паслаблення, нараджэння, смерці. Гэта сродак сімвалічнага размыкання і замыкання межаў сакральнай прасторы (завязванне і развязванне нітак, паясоў, ручнікоў і інш.). Завязаныя вузламі рэчы выкарыстоўваюцца ў якасці абярэгаў.

Завязванне вузлоў – своеасаблівы чарадзейны акт, які можа ўтрымліваць як добры, так і ліхі намер. Вузел можна завязаць не толькі на ўдачу. Хрыстол быў звязаны вузламі, і яны сімвалізавалі змірэнне і пакаянне. На сімвальным узроўні вядома сем тыпаў вузлоў і 500 формаў: першы тып – сімвал шчасця, другі – дрэва жыцця, трэці – шлюбу, чацвёрты – гордзіеў (турэцкі), пяты – кітайскі талісман, шосты – матроскі крыж, сёмы – кулак малпы (мядзёварства).

Звычайна ў сімвалічным плане маюць на ўвазе гордзіеў вузел. У Егіпце ёсць спецыяльная сякера – іерогліф сілы, якую разрубваюць вузел [5].

Павер'і, парады, прыкметы – Пры дапамозе вузла можна пазбавіцца ад бародавак. Трэба на нітцы завязаць столькі вузлоў, колькі ёсць бародавак, і закапаць нітку ў зямлю. Калі нітка згніе, то і бародаўкі адваляцца.

“Трэба вясною, як убачыш першы раз бацяна ці жураўля, завязаць на хусцы вузел. Такі вузел вельмі добра памагае хвораму трасцаю: як толькі ён той вузел развяжэ, та шуня яго й пакіне”.

“Каб звесці бародаўкі, трэа на сыровуй нітцэ завязаць толькі ўзлякоў, колькі бародавак і падлажыць нітку пад п'ятку ў дзвярах ці ў варотах у вераі. Як п'ята сатрэ нітку, та ўсе бародаўкі адразу прападуць” [58, с. 207].

Па колькасці вузлоў на пупавіне варажылі пра колькасць у мацеры дзяцей у будучыні.

Калі падчас шыцца ў вузел завяжацца нітка – гэта значыла, што хтосьці правяжацца да дзяўчыны.

У Чысты чацвер у трох кутках хаты выпрадалі тры ніткі, якія лічыліся лекавымі ад ламоты пасля таго, як на іх навязвалася па дзевяць вузлоў.

На вянчанні нявеста старалася развязаць паясны вузел, каб ёй лягчэй было нараджаць дзяцей.

Падчас родаў у хаце развязвалі ўсе вузлы – гэтак сімвалічна раз'ядноўвалася знітаванасць мацеры і дзіцяці [5].

Народная медыцына – Трэба ўзяць акрайчык жытняга хлеба, закруціць з солькай у белую анучку, перавязаць чырвонай ніткай, тады ўзяць дзіцёнку гэтым вузельчыкам галоўку пагладзіць ды пад печку падкінуць (ад крыксаў)...

Маці здымае з хворага дзіцяці кашульку, старанна вымярае яе суровай ніткай па ўсіх рубцах, пазначаючы меру вузламі...

У Навагрудскім павеце п'юць адвар травы руты, п'юць адвар з вузлоў нітак, якія застаюцца пасля вырабу палатна...

Пры з'яўленні крывацёку ў цяжарных... нярэдка робяць так: бяруць доўгую суровую канапляную нітку, на абодвух канцах яе робяць па вузлу, нашэптваючы ў гэты час штосьці тры разы, пасля чаго стукаюць тры разы вузламі па далонях...

Калі пачынаецца прыпадак, хворы бяжыць на могілкі і падае ніц на самую высокую магілу. Так і ляжыць да канца прыпадку. Потым хворы кашуляй захопвае крыху зямлі, што была пад грудзямі, супраць сэрца, завязвае ніткай і падымаецца на ногі. Ліхаманка адразу ж пакіне хворага, але ён абавязаны насіць на грудзях той вузельчык...

Убачыўшы ўвесну першы раз бусла, трэба завязаць хоць на чым тры вузлы і даць хвораму ліхаманкай, каб развязаў.

Ад натоптышаў адарваць ад шарсцянога клубка нітку і навязаць на ёй столькі вузлоў, колькі натоптышаў на нагах...

Трэба навязаць вузлоў на нітцы, палічыць, колькі бародавак, закапаць, дзе цячэ са страхі, дзе мокра, каб хутчэй тыя вузлы пагнілі. Як пагніюць вузлы, дык і бародаўкі згінуць.

Ад падучай лячылі стужкай, што звязвалі нябожчыку ногі. На ёй завязвалі няцотную колькасць вузлоў, змерыўшы ёю рост чалавека. Потым насілі на шыі.

Дзеля папярэджання зубнога болю носяць на шыі ці на руцэ чырвоны баваўняны шнурок, завязаны 27 вузельчыкамі...

Ад жабы трэба браць са страхі самому тры разы па пучку і рэзаць кожны пучок на тры часткі. Потым усе дзевяць пучкоў звязаць разам, заматаць дзевяць разоў ніткай і завязаць дзевяць вузлоў...

“Як рука баліць, перавязвалі шарсцяной ніткай, гузлоў навяжуць, 7 ці 5, каб непарнае чысло было”.

Пярэпалахі вылівалі... Вялікі спуд – многа вузлоў на воску... [49, с. 71, 458, 547, 567, 839, 899, 1141, 1248, 1723, 2077, 2462, 2614, 3355].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **нітка**

Нітка – 1) ‘тонкая ссуканая пражка, якая выкарыстоўваецца для шыцця, вязання і пад.’ 2) ‘нізка (пацерак, каралаў і пад.)’ 3) ‘прадмет, які па сваёй форме падобны на нітку’ 4) перан. ‘аб чым-н. пабудаваным, што выцягнулася ў выглядзе простае лініі’ 5) перан. ‘тое, што злучае, служыць для сувязі’ [66, т. 3].

Дыялектныя назвы: лучка ‘нітка з воўны’ [24, с. 97]; нічальніцы ‘ніты’ [24, с. 128]; пэрэсцюгі ‘ніткі неаднолькавай таўшчыні’ [24, с. 8]; шарсцянка ‘шарсцяныя ніткі’ [24, с. 36]; шытны ніткі ‘тонкія роўныя ніткі прыгодныя для шыцця’ [24, с. 95]; чысныця ‘3 ніткі, якія ўваходзяць у пасмы’ [21, с. 254]; выцепкі ‘абарваныя, распушчаныя ніткі’ [63, с. 29].

Іншыя назвы з кампанентам нітка – ніт ‘металічны стрыжань, які мае на адным канцы галоўку, а на другім – разьбу, на якую накручваецца гайка; болт’ [66, т. 3].

Словаўтваральнае гняздо – ніт 1) ‘злучэнне ніцяных петляў у ткацкім станку для падымання нітак асновы’ 2) ‘спосаб ткання, ад якога залежыць від перапляцення ніцей у тканіны’; нітавацца 1) ‘злучацца нітамі’ 2) ‘злучацца, сплятацца, звязвацца’; нітаваць 1) ‘злучаць, замацоўваць нітамі’ 2) ‘злучаць, звязваць’; нітачны ‘які мае адносіны да нітак’; ніткаваты ‘які падобны на нітку, мае выгляд ніткі’; ніткападобны ‘які падобны на нітку, нагадвае нітку’; нітачка ‘памянішальна-ласкальнае да нітка’; нітавы ‘які мае адносіны да ніта’; нітаванне ‘дзеянне паводле значэння дзеясловаў нітаваць і нітавацца’ [66, т. 3]; знітаванасць ‘уласціvasць знітаванага’; знітаваны ‘моцна звязаны, з’яднаны дружбай’; знітавацца ‘злучыцца, з’яднацца’; знітаваць 1) ‘пераплесці, злучыць чым-н.’ 2) ‘звязаць, з’яднаць’; знітоўваць ‘незак. да знітаваць’ [66, т. 2].

Этымалогія – нітка ‘прадзіва, нітка’, рэдка ніць ‘тс’, параўнаем, укр. нить, нитка, рус. нить, нитка, польск. *nić*, *nitka*, чэш. *nit*, в.-луж. *nić*, *nitka*, славян. *nit*, *nitka*. Узыходзіць да прасл. **nitь*, роднаснае літ. *nytis* ‘аснова’ [74].

Устойлівыя адзінкі – арыядніна ніць ‘сродак выйсця з цяжкага становішча’, чырвоная нітка ‘вельмі выразна, ярка (праходзіць)’, як нітка за іголкай ‘неразлучна (ісці, цягнуцца і пад.)’, да (апошняй ніткі) ‘усё, поўнасьцю, да канца (аграбіць, абабраць, прапіць і пад.)’, на жывую нітку ‘нетрывала (зрабіць што-н.)’, прамокнуць да ніткі ‘зусім прамокнуць, стаць мокрым’, праходзіць чырвонай ніткай ‘вылучацца, падкрэслівацца ў якасці галоўнай ідэі’, шыта белымі ніткамі ‘няўмела, няўдала, дрэнна скрыта, схавана што-н.’ [66, т. 3–5], сухога рубца (сухой ніткі) няма (не было) ‘што-н. вельмі моцна прамок’, выцягнуцца ш нітку ‘прыкладваючы ўсе намаганні, рабіць амаль немагчымае для ажыццяўлення чаго-н.’, з міру па нітцы ‘ад усіх патроху’, пуцяводная ніць ‘тое, чым кіруюцца ў чым-н., вызначальны пачатак, аснова чаго-н.’ [41].

Куды іголка, туды і нітка, куды мужык, туды і жонка.

Як нітка за іголкай: куды ён, туды і яна.

З міру па нітцы – голаму кашуля.

Бяда па бядзе, як па нітачцы ідзе.

Лата лату дзяржыць, нітка гвалту крычыць [43].

З партызана па нітцы – і фашысту пятля.

З міру па нітцы, а голаму – сарочка.

Дзень падаўжэў, нітка пакарацела.

Куды іголка, туды і нітка.

У другіх кашулю дзяруць, а самі ніткі не дадуць.

Тады доўгую нітку прадуць, калі шчупаку лёд хвастамі разаб’юць.

Шыя, пора – ніткам гора.

Чужую бяду па нітачцы развяду.

Тут і мая нітачка [66, т. 3–5].

Загадкі – Воўк жалезны, а хвост ільняны (канапляны) (іголка з ніткай).

Першы канец у жываце, а другі на верхнім кальцы; каб першы канец дастаць, трэба усе кольцы зняць (клубок нітак).

Сама сталёвая, а хвост ільняны (іголка з ніткай).

Чым больш вярчуся, тым больш таўсцею (верацяно з ніткамі).

Жалезная галава, а парцяны хвост (іголка з ніткай).

Бяжыць свінка, стальная спінка, хвост канапляны (ігока з ніткай).

Носік сталёвы, а хвост ільняны (іголка з ніткай).

Бяжыць зайчык, ушчаміў хвосцік у плоцік (іголка з ніткай).

Сам жасцяны, а хвост канапляны (іголка з ніткай).

Свіння жалезная, а хвосць канапляны (іголка з ніткай).

Сядзяць дзявіцы ў цёмнай цямніцы, шыюць шырынку ані ў нітку, ані ў іголку (пчолы).

У краўца іголак сотня, але з ніткай аніводнай (вожык).

Цягнецца нітка, а на клубок не зматаць (дарога) [27].

Анамастыка: Тапонімы – Ніціеўскія (Уздз., Мін.), Ніціеўшчына (Барыс., Мін.) [53].

Павер’і, парады, прыкметы – Нельга пазычаць іголку без ніткі, бо ад гэтага можа быць калатня ў хаце.

Калі абвесці магічнай ніткай дзверы клеці, то злодзей, што туды трапіць, адтуль не выйдзе, пакуль гаспадар не зніме нітку.

Падпаясаўшыся трыма такімі магічнымі ніткамі, выпрадзенымі левай рукой, седзячы на печы, можна ўбачыць як у хату будуць уваходзіць душы продкаў.

Толькі што народжанае немаўля абвязвамі чырвонай ніткай, нябожчыку завязвалі чырвонай ніткай рукі і ногі [51].

Ссучыўшы напярэдадні нітку з дзікай канаплі ці крапівы, вядзьмарка прасіла хваробу пакінуць чалавека. У іншым выпадку “яе ніткай завяжуць і спяляць”.

Калі свіння доўга не парасілася, запрашалі цяжарную жанчыну і прасілі яе на суровай нітцы завязаць як мага больш вузлоў, затым мясілі хлебнае цеста і ўціскалі ў яго гэтую нітку. Цеста запякалі і аддавалі з’есці свінні: лічылі, што яна хутка стане пароснай [36].

Заломы робяць у жыце і ў пшаніцы, калі збожжа наліваецца – што супадае з Купалаю; заламаную пшаніцу звычайна перавязваюць чырвонай шаўковай істужкай і нітачкай [51].

“Рыбакі просяць, каб ім ніткі на сеці прала тоўстая жанчына. А вяжуць сеці пад поўню, тады рыба будзе добрэ лавіцца”.

“Асновы не можна астаўляць на нач на двары, каб нячыстая сіла не пачала лізаць сліну на нітках і тым не нарабіла ліха здароўю жанок і не папсавала асновы”.

“Каб ніткі не рваліся, трэба звіваць іх на гусінае горло, зложанае калцом”.

“Аснову снаваць трэба старою ложкаю, пракруціўшы ў ёй дзве дзірачкі, тагды ніты будуць лёгка пераходзіць, бы ложка ў рот” [58, с. 146, 153, 163, 164].

“Каб лён доўгі, высокі радзіў, то, пажычыўшы ў каго голку, трэба аддаць з доўгаю ніткаю”.

На Куццю зматваюць ніткі ў вялізныя клубкі, каб такія вялікія былі качаны капусты.

“Калі падаець ад халеры скаціна, то трэба выткаці ручніка, але так, каб за адну ноч кілька баб і напралі нітак, і выткалі із гэтых нітак гэтага ручніка. У тую ж ноч, як расвітае, трэба чэраз той ручнік перагнаці ўсю скаціну і таўды – або заўсім перастане падаці скаціна, або будзе падаці зусім пакрысе. Калі ніткі плутаюцца, то дзесь пра тую жанчыну плятуць плёткі”.

Няможна пазычаць іголку без нітак, бо ад гэтага бывае калатня. Нават пазычаючы іголку з ніткамі, трэба лёгенька ўкалоць таго, каму пазычаюць, каб тыя пазыкі не зашкодзілі.

Калі першы раз уваходзяць у новую хату, праз расчыненыя дзверы туды кідаюць клубок нітак: трымаючыся за нітку, сямейнікі ўваходзяць у хату па старшынству. У некаторых мясцовасцях гаспадар уваходзіць у дом па нітцы адзін, а калі сямейнікі возьмуцца за нітку – прыцягвае іх у сярэдзіну хаты; замест ніткі часам выкарыстоўваецца пояс ці плеченыя аборы [29, с. 299, 320, 413, 485, 490, 535].

Святы, абрады – Чысты чацвер – раніцай пралі левай рукой “чацвярговыя ніткі”.

Замовы – “Ад крывацёку”: ...На тым камяні сядзіць чырвона дзявіца, швачка-масцярыца, трымае іголку булатную, удзявае нітку мялькавую, руду жоўтую зашывае...

“Ад крывацёку”: ...Адна нясла злата, другая срэбра, а трэцяя іголку і нітку шоўку – загуварывалі вопухоль, ядрась і замывалі рану...

“Каб не брыкалася карова”: – Шаўковымі ніткамі вязала, жалезныя кандала накладала, каб ты, кароўка, стаяла, рожкамі не махала і ножкамі не брыкала.

“Кроў заговорваць”: Прэсвятая маці Багародзіца на залатую прасліцу прала, нітку атарвала, кроў завязала...

“Ад крывацёку”: На моры, на акіяні, на востраві на Буяні стаіць дуб, на том дубу дванаццаць какатоў, на тых какатах нітка...

“Ад крывацёку”: ...А ты, нітка, уварвіся, у раба божага, кроў уваймися...

“Ад крывацёку”: ...Ляцеў жораў чараз сіняе мора, нёс шаўковую нітку рану замываці і кроў суцяшаці...

“Ад крывацёку”: ...Ляцеў воран чараз мора, нёс іголачку, шаўкову нітачку рану замываць і кроў замуўляць...

“Ад звіху, выбою, удару”:... Іду даваць коніку-саколіку рады (вузел), каб яго косці не ламіла (вузел), цела ня пушыла (вузел), – косць выпраўляць (вузел), шкуру нарастаць і сустаў у сустаў устаўляць (тож вузельчык на нітцы на ільняной завязаць і нагу ля звіху абвязаць).

“Ад залатніка”:... Сядзь сабе на месцечка, на залатым крэслечку, там цябе матка раджала, тонкай ніткай звязала... [30].

Варажба – Варажылі ў суботу перад Раждзяством. Сабяруцца дзеўкі, а хлопцы пільнуюць. Каб дзеўкі замуж не ішлі, яны цягалі мяліцу вакол сяла ці абкручвалі сяло суровай ніткай.

Дзве прыцелькі ў найвялікшай таямніцы са скручаных у некалькі разоў нітак і воску робяць свечкі, ставяць іх на дошчачкі ці карты і, запаліўшы, ставяць насупраць сябе і кожная паасобку сваю свечку пускаюць (адна свечка павінна ўвасабляць мілага сэрцу хлопца, а другая –

дзяўчыну). Калі свечкі падплывуць адна да адной, гэта лічыцца бясспрэчным знакам, што маладая пара ў недалёкай будучыні будзе звязана сямейным вузлом.

Суровай ніткаю, працягнутаю з дапамогаю іголки праз дзвюх жаб, дакрануцца намечанай асобы (любоўная прысушка).

Жадаючы выклікаць узаемнае каханне, трэба, карыстаючыся момантам, калі дзяўчына з хлопцам знаходзяцца побач, прываблівай ніткаю працягнуць у іголку, сшыць маладых праз іх адзежу [18, с. 12, 27, 48].

Народная медыцына – Калі дзіця вельмі неспакойнае і капрызлівае, трэба яго змераць льяною ніткаю ад пятак да галавы, скласці нітку ўтрая, паставіць дзіця ля вушака і, высвідраваўшы тут над галоўкаю дзірку, пакласці туды нітку і забіць калком. Скора дзіця гэтую нітку з дзіркаю перарасце і супакоіцца.

Навароджанае немаўля бабка абвязвала чырвонымі ніткамі. Калі потым дзіця хварэла, ніткі спальвалі і хворага падкурвалі гэтым дымам.

У дні, калі няма месяца на небе, трэба мераць дзіця ніткаю. Потым расцягнуць гэтую нітку каля парога і пераступіць, каб нітка згніла. Тады дзіця будзе здарова.

Да нябожчыка ў час месячных хадзіць можна, але толькі трэба падвязацца чырвоным поясам або ніткаю чырвонай ці якой лентай.

Цяжарнай кабеце кладуць у пасцель нож, каб не адчувала рэзкага болю, і суровыя ніткі, каб хутчэй нарадзіла.

Хвораму (ліхаманкаю) карысна падперазацца па голаму целу такой суровай ніткаю, якая была прадзетая праз упадзіны ад вачэй толькі забітай змяі.

Трэба ўзяць суровую нітку. Абвязаць вакол барадаўкі і завязаць на вузлок. Затым рукі з барадаўкамі паднесці пад струйку вады, што цячэ са страхі.

Былі выпадкі, калі лячылі нават эпілепсію. Трэба было прывесці хворага ў хату, дзе быў нябожчык, узяць нітку, памераць яго рост і пакласці нябожчыку ў труну. Тады, маўляў, ён забярэ хваробу на той свет.

Параліч называюць падвеем і лічаць, што гэта ўплыў злога духа, што круціцца ў віхуры. Перавязваюць перад агнём у печы ніткаю з крапівы альбо дзікіх канопляў, а затым кідаюць яе ў агонь.

Каб вылечыць дзіця ад глістоў падпярэзвалі дзяцей ніткаю, якую спрала нявінная дзяўчынка.

“Як залатнік, ложуць клубок, такі, што маталі ніткі. І ложыцца на клубок, пупком на клубок. І заговор быў”.

Бабы прадуць у Чысты чацвер некалькі нітак з воўны ці льну, але ў другі бок. Ніткі гэтыя дапамагаюць дужа ад ламоты, а хворыя перавязваюць імі рукі ці ногі.

“Колы ломаюць коровай, жэншчыны рвут собі ныткі, ныткі тока шэрстяныя, рукі обвязваюць ныткамы, када на іх грызь”.

“Звіх – гэта калі чалавек саступіцца, павернець не у тый бок нагу. Лечуць загаворам. Трэба ўзяць нітачку, завязаць 40 вузлоў у адзін бок, затым у другі. Гэтай нітачкай перавязваюць бальное месца”.

Каб не балела спіна ў час жніва, жанчынам у Чысты чацвер трэба спрасці тры ніткі перад усходам сонца, седзячы на парозе хаты. У час зажынак гэтымі ніткамі трэба падперазацца.

Рэшткі ніткі, якімі зашывалі падушку для труны, папярэджваюць ад урокаў.

“Калі хто ўбачыць, што яго ачаравалі, та павінен змерыць свой рост суровай ніткай, спаліць яе, а попел усыпаць у гарэлку й выпіць, та чары пройдуць у той час”.

“Некаторыя вымяраюць нітачкай ад пуду, узялкі вяжуць, а тады той нітачкай тры разы кругом галавы абкруцюць і спалюць. Тады над дымком гэтым стаіш” [49, с. 323, 440, 459, 532, 605, 894, 1249, 1706, 1873, 2247, 2512, 2601, 2642, 2680, 2749, 2901, 3119, 3529].

Гульні, забавы, песні – “Павукі”: Гэтая гульня патрабавала пары. Магла праходзіць усюды, часам зімовымі вечарамі займаліся ёю нават дарослыя.

Патрэбна была даволі доўгая нітка, звязаная канцамі. З яе на пальцах рук плялі сетку (павук), якую павінен быў зняць другі ўдзельнік гульні, зняць так, каб паўстаў іншы ўзор сеткі [17].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **пояс**

Пояс –1) ‘стужка, шнур, рэмень і пад., якімі падпяразваюць адзенне па таліі’ 2) ‘што-н., размешчанае паласой вакол чаго-н.’ 3) ‘паясніца, талія’ 4) ‘частка зямной паверхні паміж якімі-н. паралелямі або паміж мерыдыянамі, якая выдзяляецца па якой-н. прымеце’ 5) ‘прастора, якая з’яўляецца падраздзяленнем тэрыторыі краін па якіх-н. прыметах’ 6) ‘брус, прастора паміж кроквямі’ 7) ‘частка шкілета, якая служыць для прычлянэння да тулава і апоры канечнасцей (спец.)’ [66, т. 4].

Дыялектныя назвы: пасок [21], повяс, повіс, паяс, крайка, акрайка, тасёмка, цясёмка, цясомка, плянёнка [40, т. 4].

Іншыя назвы з кампанентам пояс – поес ‘вянок у калодзежным зрубе’; поесніца ‘пояс у штанах’; поесок ‘выступ, карніз’; поесянка ‘камбінаваная жаночая кашуля, ніз якой шыўся з горшага палатна’; пойсавець, поясавець ‘аддзяляць зерне ад асцюкоў (пра ячмень)’; ‘біць каго-н.’ [59]; пояс ‘вясёлка’ [74].

Словаўтваральнае гняздо – апаясаны ‘ад апаясаць’; апаясацца 1) ‘надзець на сябе пояс; падперазацца’ 2) ‘абкружыцца чым-н.’; апаясаць 1) ‘надзець на каго-н. пояс, падперазаць каго-н., што-н.’ 2) ‘працягнуцца вакол чаго-н., абкружыць, ахапіць сабой што-н.’; апаясваць ‘апаясаць’ [66, т. 1]; паясніца 1) ‘частка спіны крыху ніжэй пояса, таліі’; 2) ‘паласа тканіны, якая прышываецца да верхняй часткі спадніцы, штаноў’; паяснічны ‘які мае адносіны да паясніцы’; паясны 1) ‘які мае адносіны да пояса // які служыць поясам // які носіцца на поясе, прымацоўваецца да пояса’ 2) ‘выкананы да пояса, да таліі’ 3) ‘які мае адносіны да пояса; які вылічваецца, робіцца на паясах’; паясок ‘памян. да пояс’ [66, т. 4].

Этымалогія – ст.-бел. поѣс, поѣсок, ст.-слав. поѣсь. Да прасл. *ро-јасъ, якое з’яўляецца адваротным дэрыватам ад * ро-јасати, дзе *ро – дээтымалагізаваны прэфікс, *јōs- ‘надпаясаць’, ‘апаясаць’ [74].

Гістарычная – Поясь 1) ‘рэмень або шнур, якім падпярэзваюць адзежу па таліі’: уларь дьяконскій на серебрѣ, другій гарусовый, поясь шолковый (АЗР, I, 137, 1494); 2) ‘паясніца, талія’: кторогож [стрелца] ѿт поѣса оузгору был члвкъ а ѿт поѣса нижеи был конь (Троя, 146); 3) ‘кола нябеснай сферы’: изречем слово вократце ѿ седми поѣсах нбсных, и ѿ седми звездах великих, ѿже соут поѣсех (Неба, 61); 4) ‘брус паміж кроквямі’: поденъніком двумъ, которые роспирали поесы межы кроковъ и за роботу козловъ до гарматы, заплатили за день [16].

Устойлівыя адзінкі – (браць) ногі за пояс ‘як можна хутчэй (бегчы, уцякаць і пад.)’; заткнуць за пояс ‘перасягнуць, перавысіць у чым-н.’; удар ніжэй пояса ‘раптоўная і балючая непрыемнасць, нечакана і нетактоўна прычынена каму-н.’; па Марусін паясок ‘амаль да самага верху (шклянкі, чаркі), крыху няпоўна (наліваць, выпіваць)’; зацягнуць паясы ‘адчуваць вострую нястачу, жыць у крайняй беднасці’; жывот да пасяніцы (спіны) прырос (прысох) 1) ‘што-н. моцна прагаладаўся’; 2) ‘што-н. вельмі зблажэў, схуднеў’ [41].

Гэты, калі лоўка падкрадзецца, то можа ўдарыць і ніжэй пояса [43].

Загадкі – Усё вынес, усё вынес, а татавага пояса не вынес (прамень сонца).

Як у нашай сястрыцы поўна скрыня паясніцы; ніхто скрыні не падымець, ніхто паясоў не злічыць (зямля і дарогі).

Тысячы брацікаў звязаны, адным поясам падпяразаны (сноп).

Тысяча братоў адным поясам падпаясаны (сноп).

Увесь мір распаясан, адзін стараста падпаясан (сноп).

Удзень, як абруч, уночы, як вуж (пояс, дзяжка).

Удзень, як абруч, уночы, як вуж, хто адгадае, той (будзе) мой муж (пояс, папружка).

Ты ідзі туды, а я туды і сыдземся на пуповай гары (канцы пояса пры завязцы).

Ты, брат, ідзі туды, а я пайду туды ды на пуповай гары стрэнемся (канцы пояса пры завязцы).

Дзядок-барадач, лыкам падпаясаны, па падлозе ўпрысядкі скача (венік).

Невялікі мужычок, тоненькі паясок, пройдзе па хаце – пыл сталбом (венік).

Невялікі мужычок, тоненькі паясок, пройдзе па хаце – усю погань вымеце (венік).

Невялічкі мужычок лычкам падперазаны, шатаецца, матаецца, пад прыпечак хаваецца (венік).

Сам дубовы, пояс вязовы, нос ліпавы (бачурка).

Дубовыя дубасы, чырвоныя паясы, пасярод тпрунька (кадушка, абручы, дно).

Дуб, ясень, сем паясоў, на баку дзірка, ззаду шпілька (бочка).

Два браты адным поясам спавіты (калы ў плоце).

Як у лесе ідзе, то на хату глядзіць, а як дахаты ідзе, то на лес глядзіць (сякера за поясам).

У лес ідзе – дамоў глядзіць (пазірае), дамоў ідзе – у лес глядзіць (сякера за поясам).

У лес ідзе – на сяло дзівіцца, а ў сяло ідзе – на лес дзівіцца (сякера за поясам).

Удзень, як абруч, а ўночы, як вуж (пояс, дзяжка).

Удзень, як абруч, уночы, як вуж, хто адгадае, той будзе мой муж (пояс, папрукка) [27].

Сімваліка – Пояс – сімвал моцы мужчынскага пачатку і сімвал цнатлівасці ў дачыненні да жанчыны. Валодае разнастайнымі магічнымі ўласцівасцямі, ахоўвае цела ад хваробаў і няшчасцяў. Адсутнасць пояса лічылася прыкметай прыналежнасці да хтанічнага свету. Пояс выкарыстоўваўся ў дзявочых калядных варожбах. Пояс быў надзелены здольнасцю пераўтвараць людзей у ваўкоў з магчымасцю зваротнага пераўтварэння. Звязванне поясам маладых перад шлюбам сімвалізавала моцны шлюб, устанаўленне сваяцкіх дачыненняў паміж роднымі жаніха і нявесты. Важнейшая функцыя пояса – акрэсліваць і замацоўваць мяжу паміж бачным і нябачным светамі, гармонія дачыненняў паміж якімі рэгулявалася кругам-абярэгам [5].

Павер'і, парады, прыкметы – Цар-вуж мае на галаве залатыя ззяючыя рожкі. Пры сустрэчы з ім у лесе патрэбна палажыць на дарозе чысты чырвоны пояс ці хусцінку. Ubачыўшы чырвоны колер, ён скідае свае залатыя рожкі, і хто здолее іх захапіць – той будзе і здаровы, і шчаслівы, і багаты [51, с. 51].

Калі першы раз уваходзяць у новую хату, праз расчыненыя дзверы туды кідаюць клубок нітак: трымаючыся за нітку, сямейнікі ўваходзяць у хату па старшынству. У некаторых мясцовасцях гаспадар уваходзіць у дом па нітцы адзін, а калі сямейнікі возьмуцца за нітку – прыцягвае іх у сярэдзіну хаты; замест ніткі часам выкарыстоўваецца пояс ці плеченыя аборы [29, с. 535].

“Каб не балела сярэдзіна, жанчына, як першы раз пойдзе жаць, робіць сабе пояс з пераўясла да й падпяразваецца так, каб каласы былі ззаду...”

“У жанцоў не будзе балець сярэдзіна, калі яны не будуць здымаць з сябе чырвонага паяска. От затым жанкі як яны самі без мужчын жнуць жыто, та часта скідаюць з сябе й сарочку, а толькі застаўляюць паясок” [58, с. 97, 98].

Цяжарная жанчына ў тым выпадку, калі спужаецца чаго-небудзь, павінна была вялікі палец левай рукі засунуць за пояс.

Гаспадар пры пераходзе ў новую хату перацягваў усіх сямейнікаў за пояс.

Жанчына-жня не павінна была здымаць з сябе чырвонага пояса, каб у яе не балела спіна.

У Віцебскай губерні пасля хрышчэння кума надзявала на дзіця кашульку, спавівала ў пялёнкі і абвязвала поясам [29].

На Палессі і ў некаторых іншых раёнах Беларусі, калі цяжарная вымушана была ісці на пахаванне, яна, каб не прычынілася благога, прывязвала да пояса чырвоную стужку ці павязвала на галаву чырвоную хустку.

Часам пры цяжкіх родах бяруць у святара пояс, якім ён падпярэзвае падрызнік, і падвязваюць жанчыне жывот.

Парадзіха распускае ўсе паясы і абавязкова расшпільвае каўнер у кашулі. Тое ж робіць бабка і жанчыны, якія часам застаюцца памагаць бабцы. Нават самым малым дзецям, што ляжаць у калысцы, расшпільваюць каўняры і развязваюць паясы. Робіцца гэта з мэтай палегчыць роды.

Каб вочы ліхія не шкодзілі, матка затыкае дзіцяці за пояс кавалачак хлеба і, зрабіўшы над ім знак святога крыжа, аддае куме.

Адразу ў дзень нараджэння дзіця прывозяць у царкву хрысціць, прычым за паясок, якім абвязваюць пялёнкі, закладваюць кавалачак хлеба – “для шчасця”.

У большасці выпадкаў разам з дзіцем кума трымае не толькі пялюшкі, але і пояс-спавівач, якія пры гэтым асвятляюцца. Калі канец пояса звесіўся і кранаецца падлогі, дзіця будзе мачыцца ў пасцель да сталых год.

Нявеста лічыцца спелаю, калі яе каса дарасла да пояса. Калі грудзі, вушы ці нос у нявесты мяккія – яна страціла цнатлівасць

Як толькі маладая засне ў першую шлюбную ноч, малады мусіць развязаць сваёй жонцы усе паясныя вузлы і расшпіліць каўнер кашулі – каб лягчэй нараджала дзяцей.

Калі маладым выпадае ехаць каля млыну, мельнік застаўляе застаўкі. Маладая дае мельніку пояс, каб той ізноў пусціў ваду, – інакш ехаць далей нельга. Такі існуе забабон [29].

Святы, абрады – Падчас вянчання пояс разам з ручніком клалі пад ногі маладым. Да вясельнага стала маладую вялі на поясе. Невеста адорвала сваякоў жаніха паясамі, што сімвалізавала ўступленне ў род маладога. Пры ўваходзе ў хату маладога нявестка сімвалічна клала пояс на печ, каб задобрыць духаў хаты і продкаў [5, с. 232].

З рэшткаў лёну за адзін дзень ткалі пояс, падперазаўшыся якім можна было на Радаўніцу пабачыць мёртвых [5, с. 232].

Пры першым выгане скаціны ў поле было прынята расцілаць у варотах пояс або яго прывязвалі да рагоў каровы, клалі пастухам у сумку [5, с. 232].

Існаваў звычай, паводле якога дзяўчаты на Юр’я збіраліся каля хаты маладзіцы, якая выйшла замуж у мінулым годзе, і прасілі яе выкінуць ім свой пояс, “каб прычпаіца да яго”, г. зн. выйсці замуж у гэтым годзе [7, с. 367].

Замовы – “Ад укусу сліўня (мядзянкі)”: ...А ты, слівень бархатны, сунімай сваіх дзяцей. Не будзеш сваіх дзяцей сунімаць, жала вынімаць, вазьму я цябе дванаццаццю паясамі: белы пояс, серы пояс, сіні пояс, сівы пояс, чорны пояс, карычневы пояс, рабы пояс, жары пояс, буры пояс, палавы пояс, зялёны пояс, красны пояс. Не будзеш жала вынімаць, сваіх дзяцей сунімаць – вазьму я цябе тымі дванаццаццю паясамі, павяду я цябе на сіне мора, там я цябе уб’ю і ў пясок закапаю”.

“Паляўнічая”: ...Звер прабягаў, но маяго следа не відаў, а я, добры моладзец, на яго напаў, а лесу часному і лясному хазяіну паклон аддаваў і падаркам яго надзяляў: хлебам да соллю, да каленкараву рубаху, да шаўковую падпаяску.

“Замова ў дарогу”: ...Мяне маці нарадзіла, // Сонеікам абгарадзіла, // Месяцам падпаясала... [30].

Варажба, гаданне – На Каляды па тым, як раскруціца скураны пояс, кінуты на печ, дзяўчаты варажылі, у які бок яны пойдучь замуж, а па тым, “касматы” ці гладкі яго канец, – ці багаты надарыцца муж [7, с. 367].

Дарослыя дзяўчаты на Васіллі (студзень) варажаць. Па звестках беларускіх фалькларыстаў, зафіксавана да 20 розных абрадаў для ўгадвання будучыні і найбольш характэрны з іх “апаланне” паясоў ці пацерак (Чый пояс выпадаў з начовак, якія трэсліся Апалайніцай, з той магло здарыцца “саромнае няшчасце”) [20].

Варажба – Удзельніцы варажбы вешаюць свае паясы на “градку” і, адвёўшы іх у адзін бок, адразу адпускаюць: чый пояс доўга стане цяляпацца – у той дзяўчыны муж будзе п’яніца, буйны чалавек і наадварот.

Дзейным сродкам таксама павінна быць апярэзванне абодвух маладых людзей ваўняным паскам ці трохразовы абыход вакол тых, якія стаяць побач (любоўная прысушка) [18, с. 24, 48].

Народная медыцына – У большасці выпадкаў разам з дзіцем кума трымае не толькі пялюшкі, але і спавівальны пояс, якія гэтым самым асвятчаюцца. Калі канец апошняга звесіўся і датыкаецца да падлогі, то дзіця будзе мачыцца ў ложка да даросласці.

Калі хацелі зацяжарыць, абмяралі поясам спачатку цяжарную жанчыну, а затым сябе.

Пры цяжкіх родах радзілля апярэзваецца поясам святога Францішка.

Парадзіха распускае ўсе паясы і абавязкова расшпільвае каўнер кашулі.

Каб у жніво рукі не балелі, абмотвалі іх вячальным поясам.

“Як руку звіхнеш, с краснаго пояса, толькі с вінчальнаго, із таго паяса нітку выцяні і руку эту перевяжеш”.

Убачыўшы ўвесну першую яшчарку, трэба разаслаць пояс і перагнаць праз яго яшчарку, а затым падперазацца ім – тады не будзе балець паясніца.

“Затыкаюць жонкі зеліну за пояс, щоб не болела спіна у час жніва”.

Каб вочы ліхія не зашкодзілі дзіцяці, матка затыкае за пояс кавалачак хлеба і, зрабіўшы над ім знак крыжа, перадаюць яго куме.

У Гродзенскай губерні перад святам Юр’я заходзілі ў двор да маладучы са спецыяльнай песняй. Яна выносіла пояс і кідала спяваючым. Пояс разрывалі на часткі і захоўвалі як сродак ад дурнога вока, нітачку з яго ўшывалі дзецям у шапачкі [49, с. 400, 560, 641, 667, 2626, 2688, 2742, 2769, 3203].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **ручнік**

Ручнік – ‘вузкі прадаўгаваты кавалак тканіны для выцірання твару, рук, цела ці пасуды’ [66, т. 4].

Дыялектныя назвы: уціральнік, рушнык, уцірач, уцірлік, пацірка, палаценца, рукацёр, трапкач; **ручнік на абразы** – бажніца, багавік, завеска, платок набожны; **ручнік для посуду**: уцірка, пацірка, выціральнік, сцірка, скарач, трапкач, трыпка, хвастач, сцірашка, раскарач, скорач, страпкач, палаценца; гануча, надзежнік, разінка, раскач [40, т. 4].

Іншыя назвы з кампанентам ручнік – ручнікі ‘ядрушка’ [55].

Гістарычная – Ручнік: рўчнику чотыры великихъ, золотомъ шити (КСД, 871–872, 1516) [16, т. 30].

Устойлівыя адзінкі – Ён табе ручнік пераліцуе.

Ручніка і прасціну не пераліцуеш [43].

Анамастыка: Антрапонімы – Ручніцкі, Ручнік [9].

Тапонімы – Ручыцы (*Шчуч., Гродз.*), Ручын (*Стаўб., Мін.*), Ручыца (*Віл., Мін.*), Ручное (*Лельч., Гом.*) [53].

Сімваліка – Ручнік – сімвал роду, яго заступнік, абаронца, прадстаўнік у найважнейшых жыццёвых абставінах. Ручнік валодае высокім узроўнем засцерагальнай функцыі. У арнаменце ручніка праглядаецца пэўнае асэнсаванне рэчаіснасці, мадэль свету. Ручнік сімвалізуе пераход з аднаго свету ў другі, таму выкарыстоўваецца пры хрышчэнні дзіцяці (сімвалізуе свет культуры, у які трапляе немаўля са свету памерлых), пры пахаванні (выступае медыятарам паміж светам жывых і светам продкаў).

Ручнік дае людзям дарогу ў жыцці, гэта шлях, па якім чалавек праходзіць свой век.

Без ручніка не абыходзіўся ніводзін этап вяселля, бо ён лічыўся пасрэднікам паміж двума сямейнымі кланамі, уладкоўваў іх сувязі, наводзячы роўную дарогу.

Ручнік выступае сімвалам адзінства пэўнай групы людзей, знакам іх аб’яднання ў межах родавай, а пазней сямейнай сацыяльнай групы [5].

Павер’і, парады, прыкметы – Жанчына звычайна нясе дайніцу з надоеным малаком, закрытую ручніком, каб ніхто не ўбачыў, колькі ў ёй малака, бо калі хто ўбачыць і здзівіцца, што яго шмат, той можа ўрачы карову.

Ад заразнай хваробы тчэцца “абыдзеннік-ручнік”. Да ўсходу сонца абыдзеннік павінен быць гатовы. З ручніком абыходзяць вёску [29, с. 366, 412].

Народная медыцына – Калі “сухое” дзіця, трэба ўзяць кавалак хлеба, солькі і загарнуць бялізнаю, рушніком і пайсці да “калючага” дзеда, памаліцца Богу...

Каб аберагчыся ад павальных хваробаў, ткалі абыдзённік (ручнік)...

Дастаткова хвораму дзіцяці альбо даросламу чалавеку (на падучую хваробу) пакласці пад падушку ручнік, на якім апускалі труну з нябожчыкам у магілу, як хвароба назаўсёды пакіне чалавека.

Лячылі мяне раз пад рушніком, на хлеб і ваду...

Ручнік, які павісеў нейкі час на абразе св. Параскевы, атрымлівае гаючую сілу, і ім выціраюць твар і хворыя вочы.

І палаценцам-набожнікам наізнанку выціраліся, як ячмень.

Падкурвалі дзіця кавалкамі ад рушнікоў, што віселі на крыжах.

“Каб падкінуць каму хваробу або ў сяло якое, то трэба ўзяць з хворага чалавека сарочку, або ручніком, або хусткаю, і хоць бы хвартухом абцерці хворага і падкінуць пад чыю хату, на каго злосць маючы, то і там зараз хварэць пачнуць на тую самую хваробу” [49, с. 351, 1007, 1703, 2215, 2316, 2404, 3289, 3673].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **верацяно**

Верацяно – 1) ‘прыстасаванне для ручнога прадзення ў выглядзе круглай драўлянай палачкі з патаўшчэннем унізе і заостранымі канцамі’
2) ‘шпень, які з’яўляецца воссю вярчэння ў некаторых механізмах [66, т. 1].

Верацяно – прылада для ручнога прадзення лёну, воўны, пянькі. У старажытнасці верацяном была драўляная, крыху заостраная палачка, пазней – конусавідная палачка даўжынёй 20–30 см з заостраным верхам, патоўшчаным нізам, на які дзеля павялічання вагі насаджвалі прасліца, і вострай пяткай. Верацёны выстругвалі або выточвалі з драўніны бярозы, ясеню, грушы і пад. На вытачаных верацёнах дзеля зручнасці і аздобы нарэзвалі кольца-паглыбленні [6, т. 2; с. 37].

Іншыя назвы з кампанентам верацяно – верацейка ‘*пліска*’; вераценніца ‘*гадзюка*’; вераценніца, верацёніца, верацяніца, верацельніца, верацённік, верацянік ‘*мядзянка і вераценніца*’; верацёнка, вераценніца ‘*мінога*’; верацельніца ‘*чарвяк*’ [23].

Словаўтваральнае гняздо – вераценца ‘*памянш.-ласк. да верацяно*’; верацёнападобны ‘*падобны па сваёй форме на верацяно*’; верацённік ‘*той, хто займаецца вырабам верацён*’ [66, т. 1].

Этымалогія – верацяно – ст.-рус. веретено, рус. веретенó, укр. веретéно, польск. wrzeciono, чэш. vreteno, балг. вретéно, серб. вретéно. Праслав. *verteno “верацяно”. Утварэнне ад і.-е. кораня *uert – “вярцець” з поўнай ступенню вакалізму (параўн. вярцець, варочаць, вароты ад таго ж кораня, але з іншым вакалізмам) [74, т. 2].

Гістарычная – 1. Верацяно: Рўки ее простерла къ праслици локти её оперли веретено. 2. Шпень, стрыжань: Камень жорновый верхний узвернень, железа, воприцы и веретено вынято [16, т. 3, с. 118].

Устойлівыя адзінкі – круціцца, як верацяно [41]

Загадкі – Чым я больш вярчуся, тым я больш таўсцею (верацяно).

Скачу, пляшу па гарынцы, што больш кручуся – таўсцею (верацяно).

Што ходзіць дагары нагамі? (верацяно)

Пад клёнам сяджу, бярозаю трасу (верацяно бярозавае і грэбень кляновы) [27].

Анамастыка: Тапонімы – Верацейка (*Віл., Мін.*), Верацея (*Барыс., Мін.*), Верацеі (*Глыб., Гом.*), Верацеі I (*Шарк., Гом.*), Верацеі II (*Шарк., Гом.*), Верацейка (*Доки., Гом.*), Верацея (*Арш., Віц.*), Верацейкі (*Расон., Віц.*), Верацюга (*Міёр., Віц.*) [53].

Сімволіка – Верацяно – начынне для прадзення. Верацяно і праселкі знаходзілі ў курганах IX і X стагоддзяў. Сакральнасць верацяна перад усім тлумачыцца самім дзеяннем, што выконваецца з дапамогай гэтага прадмета: з хаатычнай валакністай масы – ствараецца ўпарадкаваны пачатак – нітка. Акрамя таго, уяўленне пра тое, як “завярцелася, закруцілася і выкруцілася неба”, затым “пачала круціцца і выкруцілася зямля”, дазваляюць змясціць верацяно на месца восі, цэнтра Сусвету.

Уяўленні і магічныя прыёмы, заснаваныя на рэальных уласцівасцях верацяна, на тым, што яно круціцца. Таму верацяном забаранялі дакранацца да дзіцяці, бо яно перастане расці – стане падобным да верацяна, якое расце ўшырыню, а па вышыні не мяняецца. Верацяно ўваходзіць у шэраг вострых калючых прадметаў, што абумовіла яго выкарыстанне як абярэга і сродку супрацьдзеяння нячыстай сіле: тры верацяна клалі пад калыску, праз іх пералівалі ваду ад урокаў і інш. Укол верацяном у народнай традыцыі таксама набываў адметныя рысы – узгадаем казачны матыў пра царэўну, якая засынае, укалоўшыся верацяном. У беларусаў “укалоцца верацяном да каханья”.

Відаць, падабенства рухаў кручэння верацяна і змяі сталі грунтам іх актыўнага збліжэння ў народных уяўленнях. Так, на Каляды, Благавешчанне верацяно хавалі далей, бо іх знаходжанне навідавоку абяцала сустрэчу змей улетку (“верацёны вужамі пойдучь у лес”). У легендзе ў змяю-верацяніцу ператварылася верацяно, якім пралі на Каляды і выкінулі, замест таго, каб спаліць. У змей улетку ператвараліся і проста нядбайна кінутыя на Каляды верацёны.

Верацяно асэнсоўваецца як абавязковы атрыбут Пятніцы – жанчынападобнай міфалагічнай істоты, якая жорстка карала тых, хто парушаў забарону прасці ў пятніцу. На глыбінным ўзроўні прадзіва ставілі да Пятніцы як да жаночага боства, актыўнага творца істоты.

Будучы толькі жаночай прыладай працы, верацяно становіцца жаночым атрыбутам і ў такой якасці выступае ў полавызначальных рытуалах – на верацяне адразалі пупавіну дзяўчынкі, каб тая стала добрай пралляй [5].

Святы, абрады – Макаш – Багіня часу і лёсу людзей. Яна лічылася заступніцай жанчын і іх рамёстваў: ткацтва, прадзіва, вышывання. Яна і сама была выдатнай майстрыхай. Макаш ахоўвала жанчын, але і жорстка карала іх за непавагу да сябе.

Неяк пятніцай увечары сядзела адна жанчына ля акна і прала. Як раптам пачула – нехта пад акном стукае. Глянула – баба старэнькая, зморшчаная, як сучок стаіць. А пасля пытаецца ў яе:

– Чаму ты, маладзіца, так позна прадзеш ды ў гэткі дзень?

– Як жа мне не прасці, калі мне дзеткі малыя не пасобяць – самой трэба паспець.

– Ну, калі ты такая пільная, на табе сто верацён. Каб ты мне іх да раніцы ўсе напрала.

Як сказала тое баба, так і падзелася невядома куды, як скрозь зямлю правалілася.

Спужалася жанчына, скеміла, што нешта тут няладнае. Думала, думала, што ёй рабіць, і прыдумала. Не стала руцнёў (жменя вытрапанай і ачышчанай пянькі) прасці, а ўзяла ды па адной нітачцы на кожнае верацяно наматала. Так усе сто верацён да раніцы і заматала.

На золку зноў старая прыйшла і пытаецца:

– А што, маладзіца, ці пазапрала мне мае верацёны?

Маладзіца паказала ёй верацёны.

– Разумная ты, маладзіца, што здагадалася так зрабіць. Не зрабі ты гэтага ды вярні мне голяя верацёны, я б цябе саму, як голае верацяно, скруціла і ссушыла б. Я – Макаш. Сёння мой дзень. Глядзі, не прадзі больш у пятніцу [7].

Народная медыцына – Трэба прынесці вады ў новым горшчыку з такога месца, дзе яе ніхто не чэрпаў апошнія тры гады, загатаваць, пакласці ў гаршчок нож, іголку і верацяно, прыкрыць драўлянай міскай і, паставіўшы пад калыску, асцярожна перакуліць гаршчок. Калі вада хутка пераліецца з гаршка ў міску, то дзіця скоро аслабаніцца ад начніц.

“Як чэшацца на кожу, круцілі віраціном, пагрэіць, наском віраціна круціць і нешта гаворыць, “круцікі-круцікі” – успамінала”.

Бародаўкі выпальваюць канцом абпаленага верацяна.

Калі хто сурочыць дзіця... пакласці вакол калыскі ключ, грабянец, шчотку, нож і тры верацёны... [49, с. 50, 1123, 1440, 3046].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **попел**

Попел – ‘пылападобная, звычайна шэрая маса, якая застаецца пасля згарання, спальвання чаго-н.’ [66, т. 4].

Попел, незгаральныя рэшткі, што застаюцца пасля поўнага згарання паліва. Утвараецца з мінеральных прымесей паліва. Колькасць попелу ў розных палівах розная, напр., у каменным і бурым вуглях ад 1 да 45 % і

больш, у торфе ад 2 да 30 %, у дровах звычайна менш 0, 31 %, у мазуце часцей да 0, 15 %. [6].

Дыялектныя назвы: папялец [21], попелец *'попел з папяросы'* [67].

Іншыя назвы з кампанентам попел – *попыльніох 'кавалак мешкавіны, на які сыпалі попел, каб жлукуціць бялізну', папелішча 'пажарышча', папеліяты 'сіваваты', папеліяц 'першы дзень посту'* [40], папяльнуха *'мытылёк'* [23].

Словаўтваральнае гняздо – *попелаўлоўнік 'прыстасаванне для ўлоўлівання попелу'; попелішча 'папялішча'; попелішча 'спецыяльная пасудзіна для акуркаў і страсання попелу пры курэнні', попелішчы 1) 'які мае адносіны да попелу' 2) 'сівы, колеру попелу'; папялец 1) 'разм. ператварацца ў попел'; папялісты 'які мае колер попелу'; папяльнік 'спец. ніжняя частка топкі, куды падае попел', папялішча 1) 'месца, дзе быў пажар; пажарышча' 2) 'перан. родны дом, ачаг'; папялец 1) 'ператварацца ў попел (разм)' 2) 'набываць колер попелу'; папяліста 'першая частка складаных слоў са знач. з попелым адценнем, напр. папяліста-блакітны, папяліста-шэры'; папялісты 'які мае колер попелу'; папялішча *'тое, што пажарышча'*; папяльнік *'ніжняя частка топкі, куды падае попел'*; попел *'пылападобная шэрая маса, якая застаецца ад згарання чаго-н.'*; попелапад *'выпадзенне попелу пры вывяржэнні вулкана'*; попелішча *'спецыяльная пасудзіна для акуркаў і страсання попелу пры курэнні'* [66, т. 4].*

Этымалогія – укр. попіл, бел. попел, ст.-руск. пепель, попелъ, балг. пепел, серб. пепео, чэш. popel, славац. rorol. Найбольш пашыраная этымалогія выводзіць слова з варыянтаў кораня **-pel-/*-pol-*, прадстаўленых у палена, паліць, полымя з агульным семантычным кампанентам *'гарэць, паліць'* [74, т. 9].

Гістарычная – Попель: Можейко заставіль тотъ домъ и огородъ и десеть лаштьовъ попелу Пешкови Керповъцу у своемъ долъгу (КЗ, 414, 1486) [16, т. 26].

Устойлівыя адзінкі – як фенікс з попелу *'ужываецца як сімвал неўміручасці, вечнага абнаўлення, адраджэння'*, пасыпаць галаву попелам *'глыбока смуткаваць, бедаваць з якойсьці прычыны'* [41].

Золата і ў попеле відаць.

Пайшоў на попел, ды чорт ухопіў.

Ні жару, ні попелу.

Хто іграе з агнём, дайграецца да попелу.

Завіхаецца (стараецца, трапечацца) як муха ў смале (попеле).

Зямля як попел.

Мурзаты, як з попелу выбраўся [2].

Хто гуляе з агнём, дагуляецца да попелу.

Золата і ў попеле (і ў зацемку) свеціцца (пазнаць, відаць).

Золата і на сметніку відаць [56].

Загадкі – Поўна бочачка мукі, а наверху жукі (попел, вуголле).

Поўна бочка мукі, а наверху жукі (сукі) (попел, вуголле).

Гарыць дубок, а ні жару, і ні попелу [27].

Анамастыка: Антрапонімы – Попел, Попель, Папеленка; Папельскі, Папялкоўскі, Попелка [9].

Тапонімы – Папялы (*Глыб., Віц.*), Папялыгі (*Шум., Віц.*), Папелішкі (*Брасл., Віц.*), Папелішкі I (*Брасл., Віц.*), Папелішкі II (*Брасл., Віц.*), Папелішкі (*Брасл., Віц.*), Папелушова (*Верхнядзв., Віц.*), Попелкі (*Паст., Віц.*), Папельнікі (*Іўеў., Гродз.*), Папелевічы (*Смарг., Гродз.*), Папялёва (*Пруж., Бр.*) [53].

Сімволіка – Попел ва ўяўленнях беларусаў захоўвае жыватворную патэнцыю агню і таму задзейнічаны ў народнамедыцынскіх звычаях і рытуалах заклікання ўраджайнасці. У Чысты чацвер попел прасейвалі праз сіта і выкарыстоўвалі пры ліхаманцы, яго сыпалі на рагі ночваў, калі купалі “сурочанае” дзіця. Асаблівай сакральнай сілай надзяляўся калядны попел – ім пасыпалі каля кожнага дрэва ў садзе, каб добра зарадзілі. Сема “пладавітасці” і звязаныя з ёй эратычныя канатацыі ўскосна прысутнічаюць у імёнах казачных герояў кшталту Папялушка, Васька Папялышка ды інш. Судачыненне попелу з агнём вызначае і яго абаронную моц, накіраваную на супрацьдзеянне варожым сілам, усяму лішняму і непатрэбнаму: попелам абсыпалі ложак, калі дзяўчыну наведваў змей-каханак; калядны попел падсыпалі ў падрыхтаванае для насення жыта, каб не было “галаўні”, купальскім попелам абсыпалі капусту “ад чарвей”.

Далучэнне попелу да хатняга агменю актуалізуе яго сувязь з продкамі, таму і казачнаму бездапаможнаму герою, якому наканавана атрымаць магічную дапамогу ад памерлых, адведзена месца ля печы. Перабіранне попелу, змешанага з зернем, макам, належыць да ліку цяжкіх выпрабаванняў на шляху казачнага героя, але і ў такім разе на дапамогу прыходзіць міфічная істота з замагільнага царства, да прыкладу Сіўка-Бурка. Так попел стаў сімвалізаваць сам хатні агмень, усю сялібу і яе насельнікаў (як жывых, так і мёртвых): попел пераносілі са старой печы ў новую пры перасяленні ў другую хату. У беларусаў-католікаў у сераду сёмага тыдня перад Вялікаднем адзначалася адмысловае свята Папялец, калі свяцілі попел вярбы, пасвечанай ў мінулую Вербніцу, і пасыпалі ім галовы на знак пакутаў Хрыста.

Захоўвае попел і рэшткі сувязяў з нячыстай сілай: “Калі набраць попел з вогнішча на Купалле і стаць з ім на ростанях, туды зараз жа збягуцца ўсе вясковыя чараўніцы і будуць прасіць яго аддаць” [5].

Павер’і, парады, прыкметы – Бяссонне залежыць ад таго, што ў скуру дзіцяці трапляюць шарсцінкі, пер’е і г. д. Трэба тры дні, купаючы дзіця, сыпаць на чатыры рогі ночваў накрыж чатыры купкі попелу, прасянага праз сіта на павернутую ўгору і пакладзеную на парозе лапату; потым купкі трэба згарнуць у тым самым парадку ў ваду і купаць дзіця. Пасля купання – ваду працадзіць, а рэшткі попелу, пер’е, шарсцінкі і г. д. высушыць, дадаць свянцовых зёлак і гэтым абкурыць дзяцей [29].

Калі на Вялікдзень выграбці з ямкі попел і пацяценіць ім у саду, та на дзераўляках не будзе гусені [58, с. 101].

Напярэдадні Раства раніцай, калі чысцяць хату і выносяць попел з печы, прымушаюць гэта рабіць малых дзяцей. У якім баку ў гэты час забрэшуць сабакі, адтуль будзе жаніх дачцэ і нявестка сыну [29].

“Каб прываражыць к сабе малайца, дзеўка ці дзяўчына выстрыгае ў сябе на сарамаценні струк валосся, паліць яго і той попел дае таму чалавеку ў чым-небудзь выпіць, толькі гэта трэба рабіць, каб ніхто не ведаў, то той чалавек будзе так любіць, што й не адчэпіша” [29].

“Каб сад добра зарадзіў, трэба раненька на Каляды выграбці з ямкі попел і пасыпаць ім каля кожнага дзерава на карэнне”.

Выграбаны на працягу трох калядных дзён з печы попел трэба захоўваць да сяўбы ярыны і тады разам з яравым зернем рассыпаць па полі – каб не “прыціналіся птушкі” і не шкодзілі пасевам.

Усе Каляды нельга выграбаць з печы попелу, іначай у збажыне, пераважна ў пшаніцы, будзе шмат пустазелля.

Попелу ад святочных дзён няможна з печаў вымятаць аж па Вадохрышча. Захаваным попелам потым пасыпаюць пашкоджаную чарвякамі гародніну.

Каляднага попелу няможна выгортываць хутчэй, аж па Трох Кролях (Вадохрышча). У нас яго бабы хаваюць, бо ім найлепш бяліць палатно.

Гарачы попел з ямкі не можна выносіць на двор, бо як на яго хто наступіць, та атрымае вогнік.

Уголле, засыпанае ў ямцы попелам, разгараецца на мароз зімою, а ў летку на вецер.

“Калі хто ўбачыць, што яго ачаравалі, та павінен змерыць свой рост суроваю ніткаю, спаліць яе, а попел усыпаць у гарэлку й выпіць, та чары пройдуць у той час”.

“Яшчэ пархі хутка прападаюць, яе іх трэйко змыць лугам, каторы зроблян з попелу, узятаго з сямі пячэй, а яшчэ лепш з сямі лазняў”.

“Яшчэ вельмі добрэ даваць хвораму запоям такую гарэлку, у якой насыпана попелу ат спаленых валасоў змарлаго чалавека” [58, с. 160, 194, 208, 209, 217].

Народная медыцына – Калыску трэба ставіць так, каб на дзіця не пападалі ні сонечныя, ні асабліва месяцовыя промні... У выпадку неабходнасці ўладкавацца з калыскай так, а не інакш, падлогу вакол яе трэба пасыпаць попелам свянцовае вярбы.

“Новогодній попэл нэ надо выкідаць, оставіць, когда плачэ дытя, нэ спыт, у трапочку попэл заворачваюць і у трапочке в воду опускаюць і зразу вынімаюць – і у трапочке шэрсть будэ”.

“Ага, крактуны... Тады во што ад крыктуноў – попел. І натрэш яго ўсяго, і задок попелам гэтым сатрэш, сатрэш, а тады на вадзіцу пусьціш, пакупаеш яго. І тады неяк паможыцца...”

“Калі ніяк няможна пазнаць, з чаго захварэла дзіця – ад падзіву, прыпалаху, начніц, крыксаў ці так з добрага раю, то жанкі сеюць попел, выносяць яго на растанцы і застаўляюць яго на юру на тры дні. Як вецер развее попел, то дзіця выздарэе...”

Ад сарочак жонкі і мужа адразалі па кавалку тканіны, якія потым спальвалі, а попел, разведзены ў вадзе, давалі выпіць мужу (ад бясплоддзя).

Спаліць зязюлю, а попел прымаць ад боляў у жываце, а таксама пры ліхаманцы.

Ад ліхаманкі выпісваюць на паперцы малітву, носяць яе на шыі ў анучцы тры дні, а потым спальваюць і атрыманы попел даюць хвораму піць.

Калі ў дзіцяці высыпалі невялікія болькі, то трэба перад купаннем накрыж пасыпаць попел у ванну.

Лішай націралі калядным попелам.

“– Агонь, агонь, вазьмі ў младазена агнішча. Пры гэтым 9 роўных лучынак спаліць, на попел лінуць 3 лыжкі вады і мазаць хворае месца пальцам-мезенцам”.

Попел з бычыных рагоў прымаюць ад прыпадкаў і падкурваюцца ім.

“Выпаўшую частку кішкі абмываюць гарэлкай, настаянай на бярозавым лісці з камфарай і абсыпаюць попелам са спаленага кавалка чырвонага сукна”.

“Калі печая часам бывае ў тоўстае жанчыны, ёй лепш піць у вадзе крэйду або попел з трох ямак”.

“Трэба пракруціць курынае яйка і выпусціць бялок, усыпаць солі, абмазаць глінай і спаліць да попелу. Прасеяць і насыпаць на бяльмо”.

“Як кашаль прышыць, то вельмі памоцнае ластаўчына гаўно, спаленае на попел, піць з малаком”.

“Каб засцерагчы дзіця ад чараў, урокаў і розных хваробаў, дык пры купанні выціраюць калядным попелам. Попел высыпаюць у чатыры кучкі па рагах карыта. Мокрае дзіця пасыпаюць попелам, беручы яго накрыж з кожнай рукі. Пасля выцірання попел апаласкоўваюць”.

Калі спужаў сабака, то стрыглі тры разы невялікія пасмы поўсці паміж вушэй, спальвалі, попел кідалі ў ваду і давалі выпіць.

Калі зробіцца якая хвароба, паляць старое рэшата і патроху попелу падсыпаюць у ваду для піцця.

“А яшчэ ў нас баба пуд неяк на попел высыпала. На парог сядала, попел перасыпала чэраз нажы” [49, с. 20, 229, 252, 445, 563, 803, 909, 1119, 1235, 1501, 1851, 2223, 2285, 2340, 2459, 3112, 3249, 3309, 3397].

Варажба – Напярэдадні Раства раніцой, калі чысцяць хату і выносяць попел з печы, прымушаюць гэта рабіць малых дзяцей. У якім баку пры гэтым забрэшуць сабакі, адтуль будзе жаніх для дачкі і нявестка для сына [18, с. 9].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **нажніцы**

Нажніцы – 1) ‘інструмент для рэзання, які складаецца з двух накрыж перакрываючых нажоў з ручкамі ў выглядзе кольцаў; хірургічныя нажніцы’ 2) ‘перан. разыходжанне, неадпаведнасць чаго-н., чаму-н.’ [66, т. 3].

Дыялектныя назвы: ножны, ножэнкі, нажычкі, нажэнцы [40].

Іншыя назвы з кампанентам нажніцы – нажніцы *‘панажы ў кроснах’*.

Ножны ў тэхніцы, інструмент ці машына для рэзання матэрыялаў з дапамогай пары нажоў. Адрозніваюць нажніцы з прамалінейнымі нажамі, напрыклад, з нахіленымі нажамі і дыскавыя (абодва нажы маюць форму дыска). Машынныя ужываюцца для рэзання фасоннага пракату ў металаапрацоўчай прамысловасці [6, т. 7, с. 536].

“Нажніцы цэн” – тэрмін, якім характарызуецца дынаміка цэн на тавары, што прадаюцца і купляюцца таваравытворцамі за пэўны перыяд, і адлюстроўваецца разрыў (“нажніцы”) паміж гэтымі цэнамі. Найчасцей выяўляецца ў сферы абмену прадукцыі паміж прамысловасцю і сельскай гаспадаркай, паміж развітымі краінамі і краінамі, што развіваюцца, каб падкрэсліць неэквівалентнасць абмену паміж імі. “Нажніцы цэн” могуць “расшырацца і звужацца” ў залежнасці ад канкрэтных тэндэнцый у руху цэн (напрыклад, цэн на харчаванне і сыравіну, што рэалізуюцца вытворцамі, з аднаго боку, і на тавары, якія набываюцца імі ў прамыславікоў, – з другога) [6].

“Нажніцы”, традыцыйны танец, музычны памер 2/4, тэмп умерана хуткі. Раней “нажніцы” выконвалі пераважна юнакі і дзяўчаты, пазней – і дзеці. Мае шмат харэаграфічных варыянтаў. У адным з іх танец кругавай па форме, выконваецца супраць ходу гадзіннікавай стрэлкі. Зафіксаваны ў Лельчыцкім раёне Гомельскай вобласці. Сустракаецца кадрыльны тып “Нажніц”, які таксама мае шмат варыянтаў. У танцы ўдзельнічаюць 4, 6, 8

пар, якія размяркоўваюцца ў дзве лініі – адна супраць другой. Найбольш часта ўжываюцца такія харэаграфічныя малюнкi, як гарызантальныя дыяганальныя пераходы туды-сюды (радзей сустракаецца круг) то па аднаму, то парамі. Кожны малюнак паўтараецца па чарзе ўсімі выканаўцамі. Як завяршэнне калена (або яго часткі) выконваюць павароты парай (парамі) на месцы. Усе калены, як правіла, выконваюць без перапынку і аб’яў. У склад харэаграфічнай лексікі ўваходзяць адзіночныя, двойныя, трайныя перакупы. Такі варыянт пашыраны на Усходнім Палессі.

Этымалогія – нажніцы вытворнае ад ножны, ножніца ‘*нажніцы звычайна вялікія*’, укр. ножні, ножніці, рус. ножницы, славац., чэш. пожісе, балг. ножници. Вытворнае ад нож . Праславянскае *нозь звязана з ‘*заноза*’, ‘*нізаць*’ [74, т. 8].

Гістарычная – Ножелки, памянш. ад ножны: пограбиль у него... поясъ едвабный з ноженками серебромъ оправными (АВК, XX, 193, 1602); ноженъки купили до скарбцу (ИЮМ, XIV, 58, 1700)

Ножищи, ножыцы. Ножніцы: прасье, ножицы, акравки муравского сукна (АВК, XXXIX, 79, 1578); людъ простыи ремесники, которые покинувши ремесло свое драгву ножыцы и мило а привлащиваеш собъ врадъ пастырски писмамъ божым (Унія, 4).

Ножницы, ножница, тое, што і ножны: вложи меч свой оу ножница; светилникъ со светилами и с ножницами (Скар. ЛК, 12 б) [16, т. 21].

Загадкі – Два канцы, два калыцы, а пасярэдзіне цвік вісіць (нажніцы).

Два калыцы, два канцы, пасярэдзіне пупок (нажніцы).

Два канцы, два калыцы, пасярэдзіне жывіца, хто не адгадае, той не будзе жаніцца (нажніцы).

Кончык, кончык, пасярэдзіне гвоздзік (нажніцы).

Вярцёста, круцёста, хто не адгоніць, нападзе кароста (нажніцы) [27].

Анамастыка: Тапонімы – Ножніцы (*Рас., Віц.*) [53].

Гідронімы – Ножніцы (*возера ў Расонскім раёне Віцебскай вобласці*) [10].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **фартух**

Фартух – 1) ‘жаночая адзежа пэўнага крою, якую надзяваюць спераду на сукенку, спадніцу, каб не забрудзіць іх’ 2) ‘спец. назва рознага роду покрывак, чахлоў і пад., якія прызначаюцца для машын, механізмаў, тэхнічных прыстасаванняў’ [66, т. 4].

Неабходнай часткай беларускага касцюма жанчын усіх узростаў у святочныя і штодзённыя дні быў фартух.

У дастасаванні да гэтай часткі касцюма на Беларусі паўсюдна існаваў тэрмін “хвартух”, а таксама старажытны ўсходнеславянскі тэрмін “пярэднік”, які да гэтага часу сустракаецца таксама паўсюдна, за выключэннем рада раёнаў паўднёва-заходняй Беларусі. Тэрмін “запон” у дастасаванні да фартуха сустракаўся на параўнальна невялікай тэрыторыі паўднёва-ўсходняй Гомельшчыны.

Пры тыпалагічнай характарыстыцы фартухоў таксама перш за ўсё звяртаюць увагу на крой.

Для Беларусі характэрны палатняныя фартухі, замацаваныя на талі з дапамогай завязак. У залежнасці ад шырыні палатна і старадаўняй народнай традыцыі яны шыліся з адной, дзвюх, дзвюх з палавінай, а часам з трох полак. Зверху матэрыял фартуха дробна прыборваўся на вузенькім паяску часцей з гэтага ж матэрыялу, радзей на паўшарсцяной або шарсцяной “крайцы”. Фартух надзяваўся зверху спадніцы. Верх яго хаваўся пад безрукаўку.

У канцы XIX – пачатку XX ст. фартухі шылі нярэдка з купленага каленкору. Шылі іх часцей за ўсё з даволі шырокай фальбонай унізе. Па ўзору гэтых фартухоў шылі часам і палатняныя.

У Брэсцкай вобласці дзе-нідзе сустракаліся суконныя набедраныя фартухі-запаскі, якія ў адрозненні ад палатняных шыліся звычайна з адной полкі без зборак каля пояса. Суконныя фартухі сваёй назвай, яркім колерам і паласатым малюнкам нагадвалі палеска-ўкраінскія тыпы.

Фартухі тыпу тунікападобнага нагрудніка з кароткімі рукавамі адзначаны крыніцамі толькі ў Суражскім павеце Віцебшчыны.

Тунікападобныя палатняныя нагруднікі, якія па кроі нагадвалі мужчынскія кашулі мары, мардвы не былі характэрны для беларускага жаночага комплексу. Гэты тып адзення прыйшоў на Беларусь з рускімі перасяленцамі з Калужскай губерні, дзе такія пярэднікі пад той жа назвай “шушман” былі шырока распаўсюджаны ў XIX ст.

У паўднёва-ўсходняй частцы Беларусі беляя палатняныя або з куплёных тканін фартухі заўсёды ўпрыгожваліся тканым ці вышытым арнамантам. Святочныя фартухі багата аздаблялі натыканнем, вышыўкай, карункамі, фальбонамі, часам запрасоўвалі ў складкі. Звычайна каларыстычная гама, стылістыка арнаменту адпавядалі характару аздаблення кашулі.

Найбольш пашыраныя – гарызантальныя палосы чырвонага ці чырвона-чорнага геаметрычнага арнаменту, які групуваўся па нізу і паступова пераходзіў да гладкага поля верху (калінкавіцкі, клецкі, пухавіцкі строі), кампанаваўся ўзорыстымі паскамі па ўсёй даўжыні (кобрынскі, пінска-івацэвіцкі строі) і ніжні край часта канчаўся карункамі,

фальбонамі, махрыкамі. У паўночна-заходніх раёнах фартухі звычайна насілі толькі на працу, таму ўпрыгожваліся яны не так старанна.

У першай палове XX ст. пашырыўся фартух з каляровага ўзорыстага паркалю, аздобленага нашыўкамі стужак. У наш час традыцыйна фартух носяць пажылыя жанчыны (пераважна на Палессі і Падняпроўі).

Дыялектныя назвы: вяжыч, гунька, запінка, картун, пілка (пулка), правзук [21], запан, пярэднік, хвартук [13], запанка, запінка, нагруднік, поўразка [79], хвартушына [67, т. 5]

Словаўтваральнае гняздо – фартуховы *‘які мае адносіны да фартуха, фартуховы матэрыял’*, фартушок *‘памянш.-ласк. да фартух (у 1 знач.)*: *невялікі фартух’* [66, т. 4].

Этымалогія – фартух, укр. фартух, блр. хвартух. Праз польск. *fartuch* з ср-в-н. *vortuoch*, нов-в-н. *vortuch* “пярэднік, фартух” [68, т. 4].

Устойлівыя адзінкі – Да Іллі поп просіць у Бога дажджу, а пасля Іллі і баба хвартухом нагоніць.

Дурной танцорцы і хвартух завада.

Фартух новы, новая спадніца – едзьма на кірмаш.

Мужык возіць вазамі, а жонка вынясе хвартухамі.

Гаспадыня, ці яшчэ нясі, ці хвартухом трасі [42].

Сімволіка – Фартух – неабходная частка беларускага строю жанчын усіх узростаў у святочным і штодзённым жыцці. Як сведчыць большасць этнаграфічных запісаў, фартух, як і панёву, дзяўчаты пачыналі насіць з дасягненнем паўналецця, якое ў першую чаргу сведчыла пра наступленне палавой спеласці. Таму з фартухом звязана цэлая сістэма прадпісанняў матрыманіяльнага кшталту: калі дарогай развязацца пярэднік – муж здрадзіў, страта фартуха атаясамлівалася са стратай дзявоцкай цноты, вывешаны ў ванне чырвоны фартух казаў, што тут жыве “чэсная” нявеста. У першую чаргу праз генітальную аднесенасць сімволіка фартуха змяшчала ідэю жанчыны, ідэю нараджэння.

Жыццядайная сімволіка фартуха з ўсімі адценнямі ўрадлівасці і плоднасці абумовіла выкарыстанне яго ў земляробстве і жывёлагадоўлі. У вясельнай абраднасці фартух сімвалізаваў пераемнасць, працяг роду.

Ізаморфнасць фартуха і пояса як кола магічнага актуалізуе апатрапеічныя якасці гэтай часткі строю – надзяванне двух фартухоў, калі даводзілася прысутнічаць пры пахаванні. Фартухамі, як і ручнікамі, на Беларусі здаўна абвязвалі надмагільныя крыжы. Каб падкінуць каму хваробу або ў сяло якое, то бралі з хворага сарочку або хвартух, абціралі яго і падкідвалі пад чыю хату, на каго злосць маючы, то і там пачыналі хварэць на тую самую хваробу.

Так фартух акрэсліваў і замацоўваў мяжу паміж бачным і нябачным светам, узаемадачынненні якіх рэгуляваліся колам-абярэгам [5].

Павер’і, парады, прыкметы – “Калі першы раз выйшаўшы вясною араць, знойдзены ў першай скібе першы каменьчык захаваш і ўкінеш дзяўчыне ў хвартух – будзе мець на гэты год дзіця”.

На Палессі чарапкі ад разбітага на хрэсьбінах гаршка кідаюць жанчынам у хвартухі, каб хутка дзеці нарадзіліся [58].

Парады і прыкметы – Цяжарныя павінны ўвесь час насіць хвартух – дзіця не будзе баяцца суроку.

“Каб часамі ліхія людзі не сурочылі, жанчына павінна апранаць на сябе ўсё па пары: пару сарочак, спадніц, хвартухоў, хустак”.

Калі дзяўчына ў стане ды будзе насіць смецце ў хвартуху, то тое дзіця, што родзіцца, будзе вельмі лянівае.

Бабка-павітуха, зайшоўшы ў хату да парадзіхі, развязвае сабе хвартух, каб хутчэй развязалася маці з плодам.

З фартуха сеялі грэчку, падсцілалі яго карове перад першым выганам у поле.

“На Куццю, каб рана квахталі куры, прывязвалі белы фартух, бралі ім з печы гаршчок з куццёю і, несучы на покуць, квахталі, як курыца, 9 раз “кво, кво, кво...” ды стараліся схапіць каго-небудзь за чуб: тады ў таго будуць чубатыя кураняты”.

“Вечарам, пасля заходу сонца дзеўкі і маладзіцы збіраліся да купы, гаманілі, крычалі, а потым варочаліся дамоў, пакрыўшыся хвартухамі, нібыто ідзе дождж. Кажуць, што тагды не хібіць пайсці вялікі дождж”.

“Маладая, едучы да шлюбу, адпускае тасёмкі ад хвартушка і спадніц, каб былі лёгкія роды”.

“Перад выездам да шлюбу маладая не есць, не п’е, каб мышы шкоды не нарабілі. Калі, аднак, забыўшыся, нявеста возьме што-небудзь у рот, то павінна хвартухом раздзьмухаць агонь у печы, а калі гэта ёй не ўдасца, павінна прасіць суседку пра што-небудзь, і тады да яе ўсе мышы прайдуць”.

Калі жанчына ў стане да будзе ў хвартуху насіць смецце, та тое дзіця, што родзіцца, будзе вельмі лянівае [58, с. 165].

“Няможна ніякае жывіны саміцаў біць матузамі ад хвартуха, бо цёнгле будзе паркаваць і не адпаркуе ніколі. Гэта дазнана рэч”.

“Калі хочаш, каб у цябе рана квахталі куры, прывяжы белы хвартух, вазьмі з печы куццю хвартухом на покуці і квакчы, як курыца, дзевяць раз “кво...кво...кво...” да й нараві, каб схваціць каго-небудзь за чуб, то ў цябе будуць чубатыя кураняты” [29, с. 358, 420].

Варажба, гаданне – На Каляды дзяўчаты выходзяць на свой двор, набіраюць тут трэсак у хвартух і бягуць у хату. Тут лічаць трэскі: калі цотны лік – хутка быць ёй у пары, няцотны – чакае вечнае дзявоцтва.

На пакровы дзяўчаты варожаць наступным чынам. Лісце кідаюць з хвартуха па ветру з прыполу, куды лісце паляціць – туды і дзяўчына замуж пойдзе [18, с. 43].

Народная медыцына – “Як бэрэменна хворая, то да яе здаровая другая бэрэменна ў хвартух укруціць хлеб і несе да ее”.

Цяжарная не павінна насіць у хвартуху круп, канаплянага насення, гароху і сачавіцы, наогул ніякага зерня...

Хворыя на вочы павінны іх выціраць тымі хвартухамі, якія вешаюць на крыжы з распяццем.

Цяжарная “ўсёгда ходіла ў фартуху, шчо́б не зглазілі, шчо́б і подумы не прыстала к юй” [49, с. 571, 1058, 2317, 2910].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **мак**

Мак – 1) ‘травяністая расліна з высокім сцяблом і вялікімі, часцей за ўсё чырвонымі кветкамі’ 2) ‘насенне гэтай расліны, якое ідзе на ежу’ [66, т. 3].

Дыялектныя назвы: мак харошы, мак праўдзівы, мак цукровы, дзікі мак, зайцоў мак, зайчы мак, свойскі мак, глухі мак, мак-самасейка, самасей, самасейка, мак-цякун, цякун, макаўка, падальнік, відун, відук, відука; галоўка маку: макаўка, макавіна, макавіца, макаўніца, макушка, мачына; макавыя сцёблы з лісцем: макоўнік, макаўнік, макавеннік, макавешнік, макавінне, макавінца, макавіена, маковішча, макаўе, мокавіны, макавы ліст [55].

Іншыя назвы з кампанентам мак – макавіна, макавінне, макаўе ‘вершаліна’ [55].

Словаўтваральнае гняздо – макавіна 1) ‘адно сцябло маку’ 2) ‘адна галоўка маку’ 3) ‘адно зярнятка маку’ 4) ‘вяршаліна дрэва’; макавішча ‘месца, на якім рос мак’; макаўка 1) ‘каробачка маку’ 2) ‘купал царквы’; 3) ‘верхняя частка, вяршыня чаго-н.’, макаўка ‘канец кораня конскага хваста’ [66, т. 3].

Этымалогія – укр., руск. мак, луж. так, чэш., славац. так, макед., балг. мак. Прасл. такъ звязана з грэч. μῆκός, ст.-в.-ням. maḥo, швед. vallmo, ірл. teascon [74, т. 6].

Устойлівыя адзінкі – макавай расінкі ў роце не было ‘што-н. нічога не еў’, рассыпацца драбней маку ‘лісліва дагаджаць каму-н., паддобравацца да каго-н.’, сесці макам 1) ‘пацярпеўшы няўдачу, аказацца ў няёмкім, смешным становішчы’; 2) ‘спыніцца ў росце, звязць, засохнуць’; 3) ‘прыйсці ва ўпадак, заняпасці’, дулю з макам ‘зусім нічога не атрымаць, даваць і пад.’, сядзець макам ‘быць у заняпадзе’, ні на макава зерне ‘ніколі,

ні ў якой меры', з макава зерне 'ледзь-ледзь, зусім мала', таўчы мак 'мітусіцца ў наветры клубком' [41].

Ні на макава зярно не заснуў.

У гародзе мак, а па даліне так.

Або с'як, або так, – няхай будзе з грэчкі мак.

Дробны як мак.

Такі наш век, як макаў цвет.

Цвіце, як макаўка.

Ціха, хоць мак сей.

Чорны мак, ды смачны, белая рэдзька, ды горкая.

Чырвоны, як мак

Галоўка, як макоўка.

Зацвілі, як мак.

Многа, як маку.

Прапаў мой век, як макаў цвет.

Спіць, як пасля маку [82].

Не ўрадзіўся мак, перабудзеш так.

Хоць макам сейся [76].

Таўкуць як камары мак.

Людзей як маку [2].

Выбівае чачотку драбней маку.

Рассыпаецца драбней маку.

Спіць, быццам маку наеўшыся.

Не было ў роце ані макавай расінкі.

Сем гадоў мак і ўкроп не радзілі, а голаду не было [43].

Загадкі – Чырвоны цвічок без нагавічок (мак).

Быў брат-пракурат, скрозь зямлю прайшоў, красну шапку знайшоў (мак у час цвіцення).

Мой брат-пракурат скрозь зямлю прайшоў, многа грошай знайшоў (мак).

Мой братка Кандратка скрозь зямлю прайшоў, красну шапку нашоў (мак).

Сядзіць на палцы пані і варушыць губамі (мак у час цвіцення).

Слонца-калонца, пасярэдзіне жывіца, хто не адгадае, той не будзе жаліцца (мак у час цвіцення).

Поўна бочачка круп, а наверху зруб (макаўка).

На бару, на яру сядзіць у красным каўпаку (мак).

Стаіць страла пасярод двара, а ў той страле 72 (мак).

Стаіць у лазе на адной назе, сам не спіць, а другім сну дае (мак).

Стаіць палка, на палцы галка, магу прысягнуць, што ёсць з тысячу (мак).

Поўна бочка жыта, грошыкамі забіта (мак).

Палачка, на палачцы галачка, поўна круп, а на вярху струп (макаўка).

Стаіць дуб повен круп, навярху пуп (мак).

Поўна хата круп, а на версе струп (мак).

Пад адным брыльком семсот казакоў (мак).

Кіну порахам – стане горадам, будзе і дзявоцкая краса, і панская ласка (мак).

Лёг мост на сем вёрст, а на канцы макавы цвет (вялікі пост і Вялікдзень).

На тычынцы гарадок, а ў ім чорны парашок (мак).

Поўна каморка клубочкаў (мак, макаўка).

Стаіць палка, а ў той палцы семсот ваявод (мак) [27].

Анамастыка : **Антрапонімы** – Макуха, Макуль, Макулік, Макаўчык, Макоўчык, Макаўка, Маковіч, Макоўскі, Макавей, Макавец, Макаўцоў, Макавецкі, Макаед, Макаль [9].

Гідронімы – Макачы (*возера ў Полацкім раёне Віцебскай вобл.*) [10].

Тапонімы – Макаўе (*Буда-Каш., Гом., Чач., Гом.; Асінов., Маг.; Кліч., Крыч., Маг.; Барыс., Віл., Мін.; Глыб., Шум., Віц.*), Макаўчыцы (*Дзярж., Мін.*), Макава (*Ганц., Бр.*), Макавішчы (*Кам., Бр.; Уздз., Мін.*), Макаўе (*Гарад., Віц.*), Макаўка (*Бял., Маг.*), Макаўня (*Маг.*), Макавічы (*Рэч., Гом.; Глуск., Маг.*), Макавішча (*Слуц., Мін.*), Макаўшчына (*Ашм., Гродз.*) [53].

Сімволіка – Множнасць зярнят маку абумовіла выкарыстанне яго ў якасці абярэгу. Наркатычныя ўласцівасці маку, пладавітасць, вырастанне з маленечкага зерня, а таксама чырвоны колер абумовілі яго міфалагізаваны сэнс, яго стасуюць са сном, смерцю, агнём. [5].

Павер’і, парады і прыкметы – Ад засухі жанчыны сыплюць у калодзежы мак. Калі гэта не дапамагае, то стараюцца злавіць рака і закапаць яго жывога ў зямлю.

“Калі хочуць, каб пайшоў дождж, то ў калодзісь сыплюць свянцоны мак”.

Каб выклікаць дождж, збіраліся бабы і падлеткі. Ішлі да крыніцы, калацілі яе, сыпалі свечаны на Макавей мак-відун, кідалі манеты, толькі белыя.

“Шчаслівы чалавек” кідаў у тры калодзезі маку, каб пайшоў дождж. У нас так ужо гарэла ўсё, дык я ўсыпала і суседка – Мамоніха. То як пайшоў дождж, дык тры нядзелі ішоў! Гаспадар ужо крычаў: “Даставай з калодзезя мак!”

Самасейны мак заўсёды смачнейшы за сеяны, хоць другі буйнейшы. Калі сеюць мак, то нельга ні з кім размаўляць. Калі вельмі трэба, дазваляецца адказаць кіўком галавы, але не больш трох разоў, інакш мак уродзіць з пустымі галоўкамі.

“Калі часамі летам сталася вялікая суш, што доўга дажджу ня было, дык гаспадыні да ўсходу сонца сыплюць у студню мак-відук, каб дождж пайшоў”.

“Калі каму нябожчык сніцца, дык ён думае, што нябожчык з магілкі ўстае ды да яго прыходзе, а таму ён тую магілку, дзе пахаваны той нябожчык, макам-відуком абсыпае, каб нябожчык ня ўстаў”.

Першы раз выганяючы кароў у поле, трэба працерці ім вымя асвечаным макам: тады ніводная ведзьма не дакранецца да вымені, і ўсе малочныя чары будуць марныя.

Калі шыеш бялізну, нельга есці хлеба, маку, канаплі: у бялізне будуць вошы [29, с. 91, 327, 354, 484].

Калі памерлы прыходзіць у сваю сям’ю, тады вакол хаты пасыпаюць макам.

Лічаць, што злодзеі, перад тым як распачаць сваю аперацыю, сеюць вакол хаты мак, каб заснулі жыхары.

Няможна сеяць мак, калі месяц свеціць, бо будзе цвісці пустацветам.

Святы і абрады – Макавей, Макава, Макаўе, Першы Спас, Спас Мядовы – дзень памяці святых пакутнікаў Макавеяў, у народным календары – свята маку, рэлігійнае свята [20].

Варажба – Варожаць на купалу: у начной сарочцы аббягае дзяўчына тройчы вакол калодзежа і раскідвае мак (імітуе), а потым ідзе ў дом і, ні з кім не гаворачы, кладзецца спаць. Уночы ёй павінен сасніцца жаніх [18, с. 38].

Народная медыцына – Каб засцерагчыся ад розных заразных хваробаў, трэба засеяць вузкі шнур зямлі вакол вёскі макам-“цякуном” і льняным насеннем.

Супраць урокаў добра насіць пры сабе асвечаны мак – так званы “самасійны мак” ці “мак-відук”.

Каб добра спаў, малому даюць наваранага маку [49, с. 996, 2880, 2959].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **крапіва**

Крапіва – ‘травяністая расліна сямейства крапіўных з тонкімі пякучымі валаскамі на сцябле і лісці’ [66, т. 2, с. 723].

Дыялектныя назвы: крапівіца, праківа, браківа, пакрыва, страківа, стрыкачка, кастрыва, абжога, чысцік, крапіва вялікая ‘крапіва’; жыгучка – жыгушка, жыгутка, жыкучка, жыжутка, жыжуха, жыжка, жэшка, жгучка, жучка, жэчка, жычкаўка, джыгучка, жыгаўка, жага, жыгуха, жыгута, жыгутка, жыжунка, жагліўка, зыска, пякучка, стрэківа, жычная крапіва, жышкая крапіва, пякучая крапіва, малая праківа, свойская крапіва, дробная браківа [55].

Іншыя назвы з кампанентам крапіва – крапіўная ліхаманка *‘тое, што і крапіўніца’* [66, т. 2, с. 723]; крапіва лясная *‘кацямятка, каціная матка’*; глухая крапіва, крапіва белая, крапіва сабач’я, крапіва дробная, крапіва *‘яснотка’*; крапіўка *‘колеус’* [55]; крапіўнік, падкрапіўнік, прокіўніца *‘пазашлюбнае дзіця’* [72]; крапіўнік *‘кураня’* [23].

Словаўтваральнае гняздо – крапіўнік *‘зарасці крапівы’* [55].

Этымалогія – укр. кропива, рус. кропива, балг. коприва, серб.-харв. кóприва, славен. корпіва, славац. коргва, в.-луж. корпіва. У якасці гіпотэзы можна дапусціць італійскую крыніцу: *karp-īva. Каранёвая частка гэтай рэканструяванай формы ўзыходзіць да назвы казы (лац. сарга *‘каза’*). Тады гэта “казіная трава” (параўнаем, казіная *‘дзікая трава, неўрадлівая, забалочаная сенажаць, дзе расце вельмі жорсткая, дзікая трава (пустазелле)’* або ў адпаведнасці з іншай матывацыяй *‘едкая’*) [74, т. 5].

Гістарычная – Кропива: все поросло кропивами и верхъ ея наполненъ ест перниемъ (Скар. ПС, 376); възышло тръніе покрыли оулицы его кропивы и тын каменын его порѣшилсѧ (Зб. 262, 106) [16, т. 16, с. 172].

Устойлівыя адзінкі – крапіўнае семя *‘чыноўнікі, якія займаюцца кручкатворствам і хабарніцтвам’* [41]; у крапіве шлюб бралі, скакаць у крапіву; і хітрая курыца трапляе ў крапіву.

Будзе і на крапіву мароз *‘дачакаецца хто-небудзь пакарання. Кажуць з упэўненасцю пра непазбежнасць адплаты, пакарання’* [42, с. 73].

Будзе і на жыглёвую крапіву мароз *‘дачакаецца крыўдзіцель пакарання’* [3, с. 279].

Не з тваімі лыткамі ў крапіву лезці.

Збіраецца, як старая ў крапіву.

Варушыцца як п’яны ў крапіве [43].

Сказаў як крапівой секануў па голых лытках.

Не з тваімі лыткамі ў крапіву лезці.

Барахтаецца, як п’яны ў крапіве [52].

Загадкі – Сядзіць уroda пасярод агарода, хто за яе прымецца, усякі скрывіцца (крапіва).

Не цяпло, але паліць (крапіва).

Не агонь, а пячэцца (крапіва).

Не агонь, а схопіш – абпалішся (крапіва).

Што за трава, што сляпыя знаюць? (крапіва) [27].

Анамастыка: Антрапонімы – Крапіва, Крапіўка, Крапівін, Крапіўніцкі [9].

Тапонімы – Крапіва (*Бых., Маг.*), Вялікая Крапіўня (*Касц., Маг.*), Крапіўня (*Рэч., Гом.; Бярэз., Мін.*), Крапіўка (*Бабр., Маг.*), Малая Крапіўня (*Касц., Маг.*), Крапіўна (*Мядз., Мін.; Арш., Віц.; Сморг.,*

Гродз.; Бабр., Маг.), Крапіўнікі (Валожын., Мін.; Шарк., Віц.), Крапіўніца (Свісл. Гродз.) [53].

Гідронімы – р. Крапівенка (рака ў Аршанскім раёне Віцебскай вобл., левы прыток Дняпра; рака ў Бярэзінскім раёне Мінскай вобл., левы прыток р. Бярэзіна; вадасховішча ў Аршанскім раёне Віцебскай вобл.), Крапіўка (рака ў Бабруйскім раёне Магілёўскай вобл., левы прыток р. Бярэзіна; рака ў Ляхавіцкім раёне Брэсцкай вобл., левы прыток ракі Ведзьма), Крапіўна, Крапіўня, Трасцянка (рака ў Касцюковіцкім раёне Магілёўскай вобл., левы прыток ракі Бесядзь), Крапіўная (рака ў Мазырскім раёне Гомельскай вобл., правы прыток ракі Скалодзіна), Крапіўніца (рака ў Свіслацкім раёне Гродзенскай вобл., левы прыток ракі Калонка), Крапіўня (рака ў Буда-Кашалёўскім раёне Гомельскай вобл., у басейне Дняпра) [10].

Сімваліка – Крапіва, як і калючыя расліны, і вострыя прадметы, сімвалізуе маланку. Крапіва, як і ўсе пякучыя і калючыя расліны, выконвае аберагальную і ачышчальную функцыю.

У традыцыйнай культуры беларусаў крапіва найперш вылучаецца сваімі апатрапейнымі якасцямі, заснаванымі на рэальных “агрэсіўных” асаблівасцях гэтай расліны. Шырока вядома затыканне крапівы за дзверы ў купальскую ноч, каб папярэдзіць пранікненне чараўнікоў. Дарэчы, менавіта Купалле наглядна дэманструе перавагу ў семантыцы крапівы матыву агню – з яе дзеці рабілі адпаведнік вогнішча і скакалі праз яго (параўн. выраз “жыдкая крапіва”). У пэўнай ступені “агонь” крапівы, сцэбанне ёю, якое наогул асацыюецца з эратычнымі дачыненнямі, вызначалі адпаведнае яе ўспрыманне (параўнаем, фраземы “ў крапіве шлюб бралі”, “скакаць у крапіву” – грашыць) і найменне пазашлюбнага дзіцяці крапіўнікам. У этыялагічных легендах крапіва абарочваецца ў рэзка негатыўны персанаж – дачка, якая згубіла бацьку-вужа, расказаўшы яго тайну дзядзькам [5].

Павер’і, парады, прыкметы – У кнізе “Прохладный ветроград. Лечебник патриаршего келейника Филагрия” пра крапіву гаворыцца: “Аще кто приемлет семя кропивное с луком или с желтком яичным, тогда помыслы постельные движет в обеих полах”. Вучоныя-біёлагі сцвярджаюць, што выкарыстанне супу з крапівы ўзмацняе (павышае) выпрацоўку тэстатэруну ў 10 разоў.

У расіянаў існуе народная парада: калі жонка жадае, каб муж яе больш горача кахаў, належыць стрыкаць яго крапівой па ягадзіцах. На Дубровеншчыне (Беларусь) у час рытуалу Провадаў русалкі каля жытняга поля ўбіралі жанчыну-ўдаву ў вянок з крапівы. Калі па дарозе ў вёску сустракаўся мужчына, яго акружалі і пад пагрозай зняць штаны прымушалі пацалавацца з жанчынай у вянку з крапівы (зноў жа крапіва асацыіруецца з

эратычным сродкам, «агнём каханья»). Каб не пастрыкацца, мужчына вымушаны быў адкупляцца ад маладзіц грашыма ці пачастункам.

Перад купальскай ноччу, каб аберагчы кароў ад сурокаў, клалі ў хляве крапіву, кідалі ў ваду, каб засцерагчы сябе ад русалак.

Садзячы капусту, садзяць спачатку крапіву, каб чэрві не шкодзілі, і кладуць на гародзе камень, каб галовы былі цвёрдыя [29, с. 323]

Святы і абрады – У некаторых мясцовасцях на Русальным тыдні ў час святкавання «Провадаў русалкі» найстарэйшая з кабет садзілася на зямлю з пуком крапівы, прывязанай да кія, прыкідвалася, што прала і задрамала. Дзяўчаты танцавалі вакол яе і спявалі. Нечакана жанчына зрывалася, падскоквала як найвышэй і, крываючыся, сцёбала танцорак крапівой па руках.

Святы Мяфодзій (27 чэрвеня) камандуе крапіву секчы, каб дождж пайшоў. А калі сам дождж у гэты дзень ідзе, то яшчэ сем тыдняў будзе з дажджамі.

У дзень Агрыпіны-купальніцы (6 ліпеня) сяляне збіралі крапіву, шыпшыну і іншыя калючыя расліны ў кучу, якая сімвалізавала касцёр, праз гэтую кучу праводзілі скаціну і скакалі самі, каб перашкодзіць русалкам, ведзьмам даць малако ў кароў.

У дзень Сяргея і Германа (11 ліпеня) варылі зялёную крапіву, спляталі з яе вяночкі, ручнікі, якія здымаюць боль у паясніцы.

8 мая (Сямён-ключнік) абыходзілі хатнія святліцы з крапівой – выганялі нячыстую сілу. Хворых адпойвалі крапівою 11 мая (Віталій) [20].

Замовы – «Ад уроку»: Ішла Прачыстая матка цераз поле, яна ішла і крапіўку рвала і кароўцы давала, і кароўку даіла... [30].

Варажба – У Слонімскім павеце акрамя крапівы ўтыркаюць яшчэ ўздоўж сцяны, пачынаючы з абразоў, па адной не распушчанай яшчэ кветцы, званай “купалкаю”... [18, с. 37].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **пясок**

Пясок – 1) ‘сыпкія часцінкі кварцу або іншых цвёрдых мінералаў’ 2) ‘прасторы, пакрытыя пяском’ 3) ‘тое, што і цукровы пясок – цукар у дробных крупінках у адрозненне ад пілаванага, колатага’ [66, т. 4].

Іншыя назвы з кампанентам пясок – пясочнікі ‘род птушак сямейства сяўцоў’, пячанка ‘род адна- і шматгадовых травяністых раслін сямейства гваздзіковых’, пясчанкі ‘падсямейства млекакормячых атрада грызуноў’ [66, т. 4].

Словаўтваральнае гняздо – пясочніца 1) ‘уст. пасудзіна з пяском для пасыпання і высушвання напісанага чарнілам’; 2) ‘скрынка з пяском,

які аўтаматычна высыпаецца на рэйкі, калі пачынаюць буксаваць колы’
 3) ‘запоўненая пяском нізкая шырокая скрынка для дзіцячых гульняў’;
 пясочны 1) ‘прызначаны для пяску’ 2) ‘пра месца і вырабы з яго: сухі і
 рассыпісты’; пячанік ‘асадкавая чорная парода са спрасаванага пяску’;
 пясчаны ‘які складаецца з пяску, нясе пясок, пакрыты пяском’; пячынка
 ‘крупінка пяску’; пясочнік ‘назва дзіцячага касцюма для гульняў з пяском’;
 пясочніца 1) ‘пасудзіна з пяском для насыпання і высушвання напісанага
 чарнілам’ 2) ‘урна, плявальніца з пяском’ 3) ‘у паравозе – скрынка з пяском,
 які аўтаматычна высыпаецца на рэйкі, калі пачынаюць буксаваць колы’
 4) ‘скрынка з пяском для дзіцячых гульняў’ [66, т. 4].

Этымалагія – пясок ‘пясок, пячаная глеба’. Укр. пісок, рус. песок,
 польск. piasek, чэш. písk, славен. pések, балг. пясък, макед. песок, ст.-слав.
 пѣськъ, прасл. *рѣськъ. Суадносіцца з санскрыцкім rāmsuka ‘пячаная
 бура’ [74, т. 10].

Гістарычная – Песокъ 1) ‘сыпучыя крупінкі кварцу або іншых
 цвёрдых мінералаў’: падоша вси капища на землю и рассыпашася тако
 песокъ (Чэцця, 64б); 2) ‘вялікі пясчаны масіў’: мне панъ Степанъ
 росказаль, жебыхъ ихъ выкопавши у вору поховаль на пескахъ (АВК,
 XVII, 432, 1561); 3) ‘пячаная глеба’: был теды в грецѣи муж знакомиты^s
 именемъ Ѵрекшимъ сын лантешовъ котори^s Ѵчинилсѣ; 4) ‘пясчаны бераг’:
 море пескомъ ѡградивыи рѣки и роучаи и крыници ѡт гуѡбины земли
 (Чэцця, 124б–125) [16].

Устойлівыя адзінкі – пясок сыплецца ‘хто-н. вельмі стары, слабы’,
 прадзіраць з пясочкам ‘моцна сварыцца на каго-н.’, будаваць на пяску
 ‘засноўваць на ненадзейных дадзеных’, пасыпаны жоўценькім пясочкам
 ‘шчаслівы, паспяховы’, пячынка ў моры ‘пра непрыкметнага, нязначнага,
 мізэрнага чалавека’ [41].

Пясок, хоць нябожчыка хавай [14].

І кваску не зробіш у пяску: на ўсё трэба мука.

З ляску дачакаемся, а з пяску ніколі.

Насок глядзіць у пясок [54].

Анамастыка – Антрапонімы: Пескавы [9].

Гідронімы: Пясчанае (возера ў Іванаўскім раёне Брэсцкай вобл.),
 Пясчанка (рака, правы прыток Сожа) [10].

Тапонімы: Пясочнае (Капыл., Мн.), Пяскі (Пулав., Мін.; Бераст.,
 Гродз.; Бр., Кам., Бр.; Калінк., Гом.; Брасл., Глыб., Леп., Ушацк., Віц.),
 Пясчанка (Пулав., Саліг., Мін.; Гродз., Маст., Гродз.; Бяроз., Іван., Бр.;
 Ушацк., Віц.), Пясчынец (Люб., Мін.), Пескі (Барыс., Мін.; Кобр., Бяроз.,
 Пруж., Бр.), Песькавічы (Крыч., Маг.), Пяскаполле (Рэч., Гом.), Пясочная
 (Кар., Гродз.), Пясчаны (Гродз.; Гом.), Пясчына (Шчуч., Гродз.), Пясчанікі (Лун.,
 Бр.; Жыт., Гом.), Пясчатка (Кам., Бр.), Пясочная Буда (Светл., Гом.),

Пясчаная (*Чач., Гом.*), Пясчаная Рудня (*Светл., Гом.*), Песачанка (*Сен., Віц.*), Пескаватка (*Верхнядзв., Віц.*), Пясочная (*Бешанк. Віц.*), Пясчанкі (*Паст., Віц.*) [53].

Варажба – Акрамя адзіночнай варажбы, калі дзяўчына сам-насам даведваецца пра сваю будучыню, бывае варажба сумесная. Дзяўчаты збіраюцца ў адну хату і ставяць чатыры талеркі: пад адну падкладаюць вугаль, пад другую – пясок, пад трэцюю – венік, а пад чацвёртую – пярсцёнак і потым вымаюць; тая, што вынула пярсцёнак, верыць, што ў наступным годзе выйдзе замуж і муж будзе малады; вугаль прадказвае кепскую замужнюю долю; пяшчынка – смерць; венік лічыцца сімвалам старога мужа.

“Дзяўчаты... з крыжовых дарог бяруць пясок, кладуць сабе пад падушку і чакаюць адпаведнага сну, які быццам падкажаць ім іхны будучы лёс” [18, с. 22, 40].

Народная медыцына – “Як пісаецца, нада як памрэ чалавек, каб кінуў тры разы пяску ў магілу, каб той рабёнак кінуў”.

Хворае дзіця купаюць у пяску з магілы сваяка... Пасля купання пясок адносяць на тое месца, адкуль узялі.

“Як увідзіш луну маладзіком, сразу стаць на адным месці і ні дзвігацца. З месца ўзяць по очэрэдзю з-пад кожнай пяткі пяска ці снегу і нацерці бальнога месца (лішай)...”

“Яблык разрэжаш папалам, адну палавіну з’есці. А другой патры па дзічках (бародаўках) і тады на заваліне ў пяску закапай”.

“Колы на нэбы молоды місяц, то з-под лівога мызынца быруць пысок і труць бородавку”.

“Рожу сціралі пяском з магілы”.

Убачыўшы першую ластаўку вясною, трэба ўмыцца пяском ці зямлёю з-пад сваіх ног, а потым жменю яе перакінуць цераз галаву назад: на твары не будзе рабаціння, а загар не прыстане.

“Каб зубы не балелі, добра, як першы раз убачыш маладзік, узяць з-пад левае пяты трохі пяску ды ім пацерці дзясны і зубы. Калі ж ад таго зубы не сунімуцца, то насыпаць таго пяску ў мяшочак, нагрэць яго вельмі гарача ў печы ды прылажыць к той шчацэ, проціў якое баліць зуб...”

“Наліваю ў міску ваду, сыплю ў яе крыху пяску, кладу што-небудзь вострае (шыла, іголку, нож) і выбіраю над міскай пярэпалахі...” [49, с. 430, 460, 1231, 1343, 1350, 1561, 1659, 2160, 3477].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **жыта**

Жыта – 1) ‘аднагадовая расліна сямейства злакавых, зерне якой скарыстоўваецца для прыгатавання хлеба’ 2) ‘зерне гэтай расліны’ [66, т. 2].

Дыялектныя назвы: жытныцька [21], жыщечка, іржа, аржа, аржаніна, рож; яравое жыта: ярка, ярыца, ярніца, ярушка, веснавіца, вяснуха, зелень [55].

Іншыя назвы з кампанентам жыта – жыткі ‘*васількі*’, жытніско, жыршча, жытніца, жытня ‘*іржышча*’ [21; 83], жытнёўка ‘*пітво з жытняй мукі*’ [13], жытняк ‘*шматгадовая кармавая расліна, падобная да злакаў*’, жыцік, жыцец, жыціца, жытніца, жытнік, жыцвіца, жытня мятліца ‘*жытняк*’; жыцік, жыцец, жытвіца ‘*расліна, падобная да злакаў, расце сярод збожжа і лёну*’, жытняя матка, вароніна жыта, буснява жыта, чорна жыта, маланкавае жыта, баравая жыціна, дзікае жыта ‘*спарыння ў жыце*’, жытнік, жытнікі ‘*яблыкі, якія спеюць, калі жнуць жыта*’, жытнічкі ‘*васілёк палявы*’, жыцец, жыціца, жыцвіца, жытнік, жыцік, зайцова жыта ‘*каласоўнік*’, жытнічкі белыя ‘*нівянік звычайны*’, жытніца ‘*капытнік*’, жытвіц ‘*паўночнік*’, жытнік ‘*летнія баравікі*’, [55]; жытнік ‘*мыш*’, ‘*конік зялёны*’ [123].

Словаўтваральнае гняздо – жытнёвы ‘*тое, што і жытні*’, жытні 1) ‘*які мае адносіны да жыта*’ 2) ‘*прыгатаваны з жыта або прадуктаў яго апрацоўкі*’; жытнік ‘*хлеб, прыгатаваны з жытняй мукі*’, жытніца 1) ‘*памяшканне для захоўвання збожжа, свіран*’ 2) ‘*хлебародная вобласць краіны, якая забяспечвае хлебам іншыя мясцовасці*’; жытнішча 1) ‘*поле, з якога сабралі жыта або на якім папярэдняй культурай было жыта*’ 2) ‘*іржышча на жытнім полі*’; жытны ‘*тое, што і жытні*’; жытняк ‘*шматгадовая кармавая травяністая расліна сямейства злакавых*’; жытцо ‘*памяш.-ласк. да жыта*’ [66, т. 2]; жытнёўка ‘*жытняе зерне*’; жыта ў калоду, жыта ў трубку ‘*пра жыта, якое яшчэ не выкаласілася*’ [55].

Этымалогія – жыта – ‘расліна *Secole*, род з сямейства злакавых’ – праславянскага паходжання: руск. жито ‘мясцовая назва для жыта’ або наогул для збожжа; укр. жито ‘жыта’; польск. *zyto* ‘тс’; в.-луж. *zito* ‘збожжа’; дыял. ‘пшаніца’; дыял. ‘проса’; балг. жито ‘пшаніца’; дыял. жыта ‘збожжа’, макед. жито ‘збожжа, пшаніца’, ‘куцця’, ст.-слав. жито ‘збожжа’, ‘плод’, ст.-рус. жито ‘збожжа, ячмень’, ‘багацце’, ст.-прус. *getis* ‘хлеб’. Глыбокае першапачатковае значэнне праславянскага **zito* ‘злакавая расліна’, ‘збожжа’, ‘ежа з зерня’ робіць бяспрэчнай сувязь жыта і жыць. **zito* ўтв. ад кораня *gui* **guei-* з суфіксац. *-t: i-e **gueito-* [74, т. 3, с. 266].

Гістарычная – Жито, жыто, жыйто ‘расліна сямейства злакавых’: Хто кому потравіць жито жывотіною а на чіеи шкоде б’удеть занато ў оуоставляемь платіть чіга жывотіна (Вісл., 25) [16, т. 10].

Устойлівыя адзінкі – усякага жыта па лапаце *‘усяго патроху, самае рознае’* [41].

За тое жыта мяне і біта.

Мужык жыта вее, а пан пуза грэе.

Не за тое біта, што хадзіла ў жыта, а за тое, што дома не начавала.

Хто поля годзіць, у таго жыта родзіць.

Жыта ў марце глядзіць на неба – не есці зімой хлеба [52].

Цёплы апрэль, мокры май – будзе жыта так, як гай.

Мокры май – жыта як гай.

Урадзіўся сівец – жыту канец.

Паміраць збірайся, а жыта сей.

Дзевятнік – жыта раўнуе.

Дзесятнік – жыта красуе.

Калі на Пятра пойдзе дождж, будзе жыта, як хвошч.

Святы Пятро жыта спеліць, святы Кузьма сякеры робіць, а святы Дзям’ян сена грабіць.

Прыйшоў Баўтрамей – жыта на зіму сей.

То не бяда, што ў жыце лебяды, – няма горэй бяды, як ні жыта, ні лебяды.

Не ўважай на ўраджай: сей жыта – хлеб будзе.

Калі будзеш жыта па жыту сеяць, тады не будзеш ні малаціць, ні веяць.

Жыта сей на канаплішчы, дык не пашкадуеш.

Зрабіць на пацярбах сенажаць, што жыта нажаць.

Асот, крапіва – то чортава ярына, а жыта і пшаніца – то богава пашніца [2].

Як жыта красуя, гаспадар галасуя.

Як жыта наліваецца, гаспадар умываецца.

Як жыта палавее, гаспадар шалее.

Не ўважай на неўраджай, а жыта сей.

Усё пустое, абы жыта густое.

Нехай той падгародзіць, што жыта родзіць [3].

Гумар, гумар, а валы ў жыта.

За маё жыта ды мяне і пабіта.

Ішла Хоўра жыта жаць, забылася серп узяць [42].

Загадкі – Увосень рассыпаецца, улетку збіраецца, само поўнае бывае, людзей накармляе (жыта).

Загадаю загадку, закіну за градку, няхай мая загадка ляжыць да налецця (жыта).

Загадаю загадку, закіну за градку, у адзін год пушчу, у другі выпушчу (азімае жыта).

Ляцела без крыла, села без сука, зварыла кухарка без агня, ела паня без зуба (жыта).

На тонкім дзераву жываты нашы качаюцца (жыта).

Карова ў пуню – хвост на пуню (жыта і салома) [27].

Анамастыка: Антрапонімы – Жытко, Жыцько, Жыткоў, Жытковіч, Жыткевіч, Жыцько, Жыткоўскі [9].

Гідронімы – Жыцінка (*рака ў Асіновіцкім раёне Магілёўскай вобласці, левы прыток р. Свіслач*) [10].

Тапонімы – Жытнёў (*Чэрык., Маг.*), Жытанежжа (*Буда-Кааш., Гом.*), Жыткавічы (*Жыт., Гом.; Бр.*), Жытоўля (*Гом.*), Жытаполле (*Шарк., Віц.*), Жытнае (*Дзярж., Мін.*), Жытнёва (*Віл., Мін.*), Жытлін (*Бяр., Бр.*) [53].

Міфонімы – Жытняя баба – персанаж беларускай міфалогіі. Жаночая пара Жытня. Уяўлялася ў абліччы нейкай фантастычнай жанчыны з каласамі на галаве і зоркамі па баках. Відавочна, тоесная Талацэ, якая выбіралася з ліку прыгожых незамужніх дзяўчат падчас дажынак. У Бельскім павеце Смаленскай губерні апошні сноп апрадалі ў кашулю і абвязвалі хусткай, называючы “бабай”. Бабу з песнямі неслі з поля ў двор гаспадара і ставілі ў хаце на покуце на час святочнай вячэры. Па заканчэнні “бабу” адносілі ў гумно [8, т. 1].

Жыцень – бог восені. Беларусы ўяўляюць Жыценя крыху грозным, нібыта вечна некім незадаволеным. Жыцень нізкага росту, худы, нават кашчакаваты, даволі сталага веку, з 3 вачамі; ходзіць вельмі ціха, сагнуўшыся, з ускудлачанымі валасамі. Расходжвае ён па палях і агародах, каб агледзец, ці ўсё добра прыбрана як павінна быць у добрай гаспадарцы. Жыцень прысутнічае ў полі пры восеньскай сяўбе. Жыцень у час пасеваў расходжвае з грозным выглядам па пасеяным жыце і нібыта ўсё прыглядаецца да чагосьці ўнізе, утоптвае ўсялякае зерне, каб лепш увайшло ў зямлю і хутчэй апладнілася зямельнымі сокамі. [5].

Сімволіка – Першы сюжэт: жыта на зямлі пайшло з таго каласка, што Бог скінуў па просьбе галодных сабак. Каласок разарвалі сабакі, а адно зерне трапіла ў зямлю. З яго вырасла жыта такое буйное, што з каласка намалацілі бочку зерня. З таго часу ў людзей ёсць жыта. Другі сюжэт: калі Бог першы раз пасеяў жыта на зямлі, яно ўрадзілася буйным, як боб, каласы былі вялікія, салома высокая. Аднак чорт прыдумаў гнаць з жыта гарэлку. З таго часу жыта стала дробным, бо навошта божы дар перарабляць у атруту. Трэці сюжэт: людзі зараз шануюць хлеб, але некалі так не было. Хлеба было шмат. Яго кавалкі валяліся на зямлі, у хляве, усюды. Ubачыўшы такую непавагу да хлеба, Бог адабраў яго ў людзей. Кот і сабака пачалі прасіць у Бога хлеба, і ён даў ім па каласку. Чалавек адабраў каласкі, пасеяў, жыта зноў развялося, а хлеб з таго часу людзі пачалі шанаваць. Жыта раўназначна багаццю, раю. Назва рай захавалася ў абрадзе Дажынак і абрадавых зажыначных песнях.

У культуры ўсходніх славян зерне жыта сімвалізавала бессмяротнасць. Ураджай жыта даваў надзею на шчаслівае, багатае жыццё. Няўрод часам заканчваўся трагічна – галоднай смерцю. Нездарма з палеткамі, засеянымі збожжавымі культурамі, чалавек размаўляў, як з лепшым сябрам. А ў прыказках і прымаўках жыта ды ячмень “прасілі” ў гаспадара: *Сей хоць у пясок, ды ў свой часок*. Беражлівыя адносіны да хлеба выхоўваліся ў дзяцей з маленства. Кідаць хлеб заўсёды лічылася вялікім грахам. Непаважлівыя адносіны да хлеба былі недаравальнымі і вельмі строга караліся ў сям’і. Да пасаваў жыта заўсёды ставіліся вельмі адказна, выбіралі самы спрыяльны для гэтага дзень. Прыкмячалі: калі пры пасеве жыта ідзе маленькі дождж, то гэта *Бог аб ураджаі вестку дасылае*, а калі дождж моцны – лепш з поля з’ехаць, усё адно ўраджаю не будзе. У вуснай творчасці ўсходніх славян жыта – гэта ўдава, а пшаніца – дзеўка ці маладзіца [5].

Павер’і, парады і прыкметы – Абсыпанне жытам маладых садзейнічала багаццю і пладавітасці.

У сне бачыць жыто зялёнае – вельмі добра, прыбытак, спелае – няшчасце ці хвароба [58, с. 68].

Каб даведацца, ці дзіця сурочна, беларусы бралі 9 жытніх каласкоў, выціралі імі цела дзіцяці і тройчы апускалі іх у ваду, дзе яно купалася. Калі каплі заставаліся на каласках – “сурочна”. З мэтай адвесці ад дзіцяці “дурное вока”, купаючы, трымалі над імі каласкі жыта, праз якія лілі ваду. У розныя бакі раскідваліся каласкі і разлівалася вада пасля мыцця.

Не можна сеяць жыта, як жыды стаяць у школе перад страшнай ноччу, бо будуць пустыя каласы-стаяны.

“У каго ў жыце знайдуцца спорышы, у таго гаспадара ў дамоўцы жанчына прывядзе блізнят. Калі спорышы даць зьесці аўцы, та яна акаціцца блізнятамі”.

“Калі жыто красуе, а ідзе дождж, та колас будзе пусты, жыто хоць вырасце, але будзе не ўмалотнае”.

“Жыто сей у прысак, а аўёс у грязь, та будзеш князь. Калі ў той час, як сеюць жыто да стаіць добрая пагода, та жыто зародзіць, а аўёс толькі тагды ўдасца, калі пры сяўбе стаіць негаць, так што зерне падае ў грязь”.

Жыто – самае старшае збожжа, бо з яго мы маем хлеб, а хлеб – бацька, хлебам жывуць людзі.

“Зажынаючы, жанчына не толькі сама мыецца й абраджаецца па-святочнаму, але й у хаце мые лавы, стол, засцілае яго чыстым настольнікам, каб як трэба. Як ідзе зажынаць жыто, та вельмі сцеражэцца, каб хто не перайшоў дарогу з пустым вядром, бо жыто будзе пустое, мало ўмалотнае ці ў сям’і стрэне якое-небудзь другое ліха”.

“Калі часамі, дажынаючы, дзве дзяўчыны кладуць свае жмені жыта ў адну кучку, та звязваць сноп павінна тая дзеўка, каторая звізала пераўясло, бо як звязэ другая, та іх жаніхі атвяжуцца да звязуцца з другімі”.

“На насенне жыто лепш усяго не малаціць саўсім, а толькі акалаціць і пасеяць, та жыто добрэ зародзіць. Потым той акалот можна малаціць, але не раней, пакуль жыто не пасеяна, та гаспадарка ніколі не будзе без хлеба”.

“Калі з незмалочанага жыта зрабіць дзе-небудзь у гумне кавалак страхі, та та гаспадарка будзе заўжды мець хлеб”.

Трэба прыцяміць, якая была пагода, як цвілі сады, такое будзе ў жніво жыта.

Стоячы не можна есці, бо ў жыце будуць пустыя стаяны.

“Усыпленне называюць у нас Зельнаю. Зельнаю завуць гэтае свято затым, што ў цэркві свецяць усялякія зеля й усялякае збожжа, а важней за ўсё свецяць жыто й пшаніцу на насенне. После Зельнае пачынаюць сеяць жыто й зімовую пшаніцу”.

Калі на Каляды ляжыць моцны шарон, то жыта будзе з тоўстаю моцнаю саломаю, але з пустымі каласамі.

“Калі дзеўка ці хлопец знойдзе ў жыце спарыша, та пэўне ў тым годзе пойдзе замуж ці жэніцца, або так будзе што-небудзь добрае”.

“Маладой у боты матка кладзе каласы жыта і сыпле семя льну. Гэта робяць дзеля таго, каб быў здражай і ўсё добрэ пладзілася” [58].

Калі сеюць жыто да дзьме вялікі вецер, та яно вырасце высокае, але будзе мець шчуплае зерне.

Як у сявок палажыць хрэшчык, та ў збожжы не будзе пустых каласоў.

Больш усяго у той дзень, як зажынаюць жыто, яго не жнуць, а святкуюць да вечара. Жнуць ужэ ў другія дні, а дажынаюць у той самы дзень, у які зажыналі. Часамі смяюцца з каго-небудзь і кажуць, што ён, у які дзень жажаў, у той дажаў. Смяюцца, што той кепскі гаспадар, калі ў яго жыто можна дажаць у адзін дзень.

“Зажынаючая жанчына як ідзе зажынаць жыто, та вельмі сцеражэцца, каб хто не перайшоў дарогу з пустым вядром, бо жыто будзе пустое, мало ўмалотнае ці ў сям’і стрэне якое-небудзь другое ліхо” [58, с. 96].

“Пакуль жыта не перакрасуе, то няможна пранікам перыць хустаў, ані палатна перыць, ані сморгаць, бо было б жыта глухое”.

“Жыта – найстарэйша ад усякага збожжа, якое есць на свеце. Жыта выпрасіў галодны сабака ў Бога на хлеб, а цяпер мы з сабачаі долі жывем”.

“Быў кот і сабака, і ніхто ім есці не даваў, так яны давай у Бога прасіць есці, так Бог скінуў з неба два зерняткаў жыта, а людзі гэта бачылі, тыя зернятка пасадзілі, і ад таго развялося жыта”.

“Як Бог першы раз сваю рукою засеяў жыта, то такое было харошае! Зярнята, як боб, каласы – то так як струкі ў гаросі ад самага камля

ўверх раслі, а расло на салому высокае, аж у трубы вілося! Але як чорт прыдумаў з жыта гарэлку гнаць, то цяпер дзесятаі долі такое не родзіць”.

На насенне жыта лепш усяго не малаціць саўсім, а толькі акалаціць і пасеяць, то жыта добра зародзіць. Потым той акалот можна малаціць, але не раней, пакуль жыта не пасеяна, то гаспадарка ніколі не будзе без хлеба.

Каб у жыце не было т. зв. ражкоў (“спарыш”), з насення пасля веяння не трэба збіраць каласкоў.

Веючы жыта на насенне, няможна метлаю каласкоў зганяць, бо ў жыце будзе шмат мятліцы.

Няможна садзіцца на мяўку з жытам або пшаніцаю жонцы ані той дзеўцы, што ўжэ несправядліва, бо то грэх цяжкі.

Знайшоўшы ў жыце спарыш, трэба яго насіць, бо ён чалавеку спор і шчасце дае.

Калі першы засеў жыта зроблены напярэдадні Івана (11 верасня), то жыта ўродзіць з буйным коласам, калі ж напярэдадні “Сямёна Стаўба” (14 верасня), то яно дасць добрую салому, але затое не будзе каласістае.

“Каб зімой жыта пад снегам не выпрала, дык ад засевак жыта ды аж да ўсевак гаспадар не топе лазні і не парыцца ні ён, ні сям’я”.

З вясны, пакуль жыта не пасеюць, не тушаць галавешкі ў печы, каб у жыце галавешак (спарыш) не было.

Перад сяўбою селянін мыецца, надзявае чыстую кашулю – каб жыта было чыстае; есць кашу – “каб жыта было густое”.

Пакуль ідзе сяўба жыта, сам араты і ўсе яго хатнія носяць чыстую бялізну – каб пасеяны хлеб радзіўся чысты, а не “пушны”.

Гаспадар, пакуль жыта не засее, не ідзе ў лазню, не мяняе бялізны. Жанчыны таксама не мыюць бялізны.

У дзень сяўбы жыта нельга віць у доме ні пугі, ні вяроўкі, бо вецер будзе скручваць і прыгінаць да зямлі пасеянае. Нельга плесці лапцёй, таму што сцябліны будуць кволыя і ў час жніва стануць ламацца.

“Нігды няможна вязаці венікі таўды, як сеюць жыта, бо гэта жыта будзе на лета, як хворасть у веніках” [29, с. 228, 239–240, 259–270].

Святы і абрады – Дзень Старога новага года вядомы больш пад назвай “Васілля”. Раніцай у гэты дзень сялянскія дзеці ходзяць па хатах з мяшочкамі ў руках, якія напоўнены рознымі хлябамі. Заходзячы ў хату, дзеці асыпаюць яе жменямі зерняў, гаворачы верш:

Ходзя Ілля
На Васілля,
Нося пугу
Жыцяную.
Дзе замахне –

Жыта расце,
 Дзе ня махае,
 Там ня бувае!
 А у полі ядром,
 А у доме дабром.

– Радзі, Божа, жыта-пшаніцу, усякую пашніцу! [17, с. 73].

Зажынкi рабілі тады, калі пачыналі зажынаць жыта. З першых каласкоў рабілі маленькі снапок і ў бабкі яго не ставілі, а неслі дадому. Першы снапок ставілі ў кут. Стаяў ён да таго часу, пакуль не пачыналі аббіваць усё жыта. Тады бралі і яго [17, с. 199].

У Мінскім павеце на пасад садзілі на дзяжу, у якую клалі жытні хлеб з соллю, а зверху накрывалі кажухом. Такого гонару ўдастойвалася толькі цнатлівая дзяўчына.

У Барысаўскім павеце для абраду благаславення збіраліся на стол спецыяльна спечаныя жытнія хлябы, у сярэдзіне якіх знаходзіліся медныя манеты, а паверхня была пакрыта націснутымі кружочкамі велічынёй з пятак; яшчэ ставіліся соль і ў кошыку авёс.

На Брэстчыне, калі маладая заходзіла ў двор, клала сыр у хляве, на калодзежы, на прыпяку ў хаце, паўсюль сеяла жыта.

На Гомельшчыне пры сустрэчы маладых маладую ставілі ў жыта, частавалі маладых хлебам і гарэлкай. Жыта сыпалі на ўсе 4 вуглы хаты.

Шырока бытаваў звычай пры пабудове дома класці паміж бярвеннямі жыта. Некаторыя абрадавыя магiчныя дзеянні суправаджалі і ўкладанне апошняга вянца. Так, гаспадыня падавала жыта, хто-небудзь з цесляроў ішоў па апошняму вянцу і сыпаў вакол зерне з пажаданнямі шчасця, багацця, здароўя. Жыта забяспечвала багацце ў гэтай хаце.

Варажба, гаданне – Жыто бачыць зялёнае – вельмі добра, прыбытак, спелае – няшчасце ці хвароба [58, с. 68].

Народная медыцына – Калі жанчына цяжка нараджае, трэба выбраць з жыта спарынню і даць выпіць гэтага адвару...

”Як барадаўкі, узяць сукаленца з жыта сухога, неяк калоць і тады спаліць”.

“Узяць тры жытніх пустых каласкі, палажыць на балюшчам месцы, дзе валасяніца, і паліваць цёплаю вадою...”

На Юр’е пайсці да ўсходу сонца на паласу жыта. Узяць белую марлечку ці новую трапачку. Стаць на угалок паласы і на расе намачыць гэту трапачку тры разы...”

У час квітнення жыта трэба націраць рукі пылком з каласоў. Як толькі з’явіцца пякотка, трэба панюхаць свае рукі – і хвароба мінецца...

Ад ламоты патрэбны тры чырвоныя суконныя ніткі. Зараз трэба ўзяць пяць хлябоў зярнят: аўса, жыта, ячменя, пшаніцы, грэчкі ў адзін кубак...

Спіна жніі не будзе балець, калі пры выхадзе ў поле яна падпярэжацца пасмай жыта і вузел зробіць каласамі назад [49, с. 660, 1366, 1598, 1818, 2293, 2633, 2775].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **дзверы**

Дзверы – 1) ‘праём у сцяне для ўваходу ў памяшканне, а таксама створ, якім закрываецца гэты праём’ [66, т. 2].

Дыялектныя назвы: дзверы, дзвермы, дзвернік, вярэі (дзверы з двух палавін, створак) [40].

Словаўтваральнае гняздо – глухія дзверы ‘дзверы, зробленыя для формы, а не для карыстання’; царскія дзверы ‘сярэдня дзверы ў царкоўным іканастасе’; дзверцы 1) ‘невялікія дзверы’ 2) ‘створка, створкі, якімі закрываюць якую-небудзь адтуліну’; дзверына ‘створка дзвярэй’; дзвярны ‘які мае адносіны да дзвярэй’ [66, т. 2].

Этымалогія – рус. двор, укр. двір, польск. dwor, чэш. dvur, серб.-харв. двор, балг. двор, ст.-слав. дворь. Прасл. *dvoгъ. Лічыцца роднасным са слав. *dvъгъ ‘дзверы’. Параўн. далей ст.-інд. *dvaam ‘вароты, дзверы’, лац. portum ‘пярэдні двор’, лат. dvars ‘брамка’ [74, т. 3, с. 131].

Гістарычная – Двери: жадень жидь... маеть прісягати передь школою, у дверей; оузбѣдовали емѣ люди двѣ ѡградѣ каменитѣм вчинили двери [16].

Устойлівыя адзінкі – адмыкаць адамкнёныя дзверы ‘настойліва даказваць, сцвярджаць тое, што даўно ўсім вядома і не вынікае пярэчанняў’; ламацца ў адчыненыя дзверы; адчыніць (адкрыць) дзверы ‘даваць свабодны доступ, ствараць спрыяльныя ўмовы’; адчыняць (адчыніць) ілбом дзверы ‘быць выгнанаму, часцей як пагроза’; дзверы адчынены (расчынены, парасчынены) ‘хто-н. мае свабодны доступ куды-н., для каго-н. створаны спрыяльныя ўмовы’; дзверы зачынены (зачыніліся) ‘хто-н. не мае свабоднага доступу куды-н., пазбаўлены якіх-н. магчымасцей’; зачыніць дзверы з таго боку ‘пакінуць памяшканне: як патрабаванне, каб хто-н. зараз жа выйшаў адкуль-н.’; ламіцца ў адчыненыя дзверы ‘настойліва сцвярджаць, даказваць тое, што даўно ўсім вядома і не выклікае пярэчанняў’; паказваць (паказаць) на дзверы ‘прапаноўваць каму-н. выйсці; выганяць каго-н.’; стукацца ў дзверы 1) ‘часта звяртацца з просьбамі да каго-н.’ 2) ‘няўхільна наступаць, набліжацца, даючы знаць аб сваім з’яўленні’; стукаць (застукаць) ва ўсе дзверы 1) ‘часта звяртацца з просьбамі да каго-н.’ 2) ‘няўхільна наступаць, набліжацца, даючы знаць аб сваім з’яўленні’; як дурань з дзвярамі ‘бяссэнсава, недарэчна’; як дурань дзверы ‘бяссэнсава,

недарэчна’; пры зачыненых дзвярах ‘у прысутнасці толькі зацікаўленых асоб, тайна ад іншых’; як у Бога за дзвярыма разм. ‘спакойна і ў поўнай бяспецы (быць, знаходзіцца)’; дзень (дні) адкрытых дзвярэй ‘дзень (дні) вольнага доступу ў навучальную ўстанову ці на прадыемства’; выстаўіць за дзверы ‘выправадзіць, выгнаць з хаты, адправіць ні з чым’ [41].

Носіцца як дурань з дзвярамі (дзвярыма).

Стаіць, як сабака пад дзвярыма.

Шукае, як дзвярэй у чыстым полі.

Бабо, адчыні дзверы, то я пльону [3, с. 197].

Палез не ў тыя дзверы.

Карчма не рай: усім дзверы адчынены [43].

Загадкі – Паміж лісіц свіння вісіць (дзверы).

Між лісіц парсюк вісіць (дзверы).

Між дзвюх лісіц скура вісіць (дзверы).

Між лесу свіння вісіць (дзверы).

Не шагае, а ходзіць (дзверы).

Стаіць у парогі чатыры рогі (дзверы).

У сенях – і так, і сяк, а ў хаце – ніяк (дзверы).

Хто ні йдзе, дык вядзе, а на кут ні разочку не завядзе (дзверы).

Два (двое) стаяць, два (двое) ляжаць, пяты ходзіць, шосты водзіць (касякі, дзверы і чалавек).

Два стаяць, два ляжаць, а пятая хода ходам ходзіць (вушакі і дзверы).

Як адсыпаю – более, як прысыпаю – менее (дзверы як адчыняюць і зачыняюць).

На кут іду, за пуп вяду (дзверы, ручка).

Ідзе дзед на кут, вядзе бабу за пуп (дзверы).

Ідзе баба за кут, цягне дзеда за пуп (дзверы).

Сюды іду, туды іду, дзеда за бараду вяду (дзверы) [27, с. 265–266].

Сімваліка – Мяжа паміж жывой прасторай і наваколлем. Зачыненыя дзверы – замкнёнасць і абароненасць “свайго”, унутранага. Адкрыванне дзвярэй сімвалізуе выхад, у тым ліку і за межы “свайго”. Сімваліка мяжы захоўваецца ў звычайі забіваць над/пад дзвярыма нож, калі ў лесе заблудзілася жывёла, каб тая хутчэй вярнулася. Для пазбаўлення ад многіх хвароб практыкавалася рытуальнае вымярэнне дзіцяці ў праёме дзвярэй, калі на вышыні росту ставілася рыска. Верылі, як толькі дзіця перарасце рыску, хвароба мінецца [5].

Святы, абрады – У купальскую ноч адбываецца шабаш ведзьмаў. Увечары сялянкі ўторкваюць крапіву-пякучку ў вокны хат, у дзверы, парогі, натрасаюць на падлогу – каб адстрашыць ведзьмаў [5, с. 153].

Паўсюль у Гарадзенскай губерні вераць, што, пачынаючы з Купалля, увесь тыдзень ведзьма і нагул “злая сіла” можа асабліва моцна шкодзіць

людзям і жывёле, урываючыся праз вокны, дзверы і ўсялякія адтуліны ў хаты і хлявы... [5, с. 152].

Хлеўнік чамусьці баіцца сарокі, і вопытныя фурманы вешаюць гэту вешчую птушку над дзвярыма канюшні [5, с. 36].

Замовы – “Перад ад’ездам у дальнюю дарогу”: ...Учора з вчора соўнійка іграла, добрую дарогу правяшчала; сягонне зранку зара занялася, у небе на парозе з сонцам спаткалася, залатыя ключы ў ручкі брала, дубовую дзверку адмыкала, шоўкавы полаг падымала, соўнійка на неба выпушчала, добрую дарогу правяшчала... [30, с. 45].

“Выйграць судовую справу”: ...Тупну нагой – уся кампанія за мной, паясом падвяжуся – нікога не баюся. Ля дзвярэй рэч – мой верх над імі. А ў хаце печ – анямей іхня рэч [30, с. 385].

“На поспех у судзе”: ...Еду на мядзведзю, годам паганяю, еду па дарозе шырокай, губы, зубы забіваю, суддзям тусміну ў вочы накідаю, штоб плахую рэч не гаварылі. Стаіць цэрква з залатымі дзвярамі, сядзіць маць рычыстая з дванаццаці замкамі, замыкае суддзям губы і зубы, губы, штоб плахую рэч не гаварылі [30, с. 385].

“Ад несправядлівага абвінавачвання”: ...Іду я, раб божы (імя), змераю дзверы з варот і ў вароты і ў чыстыя поля; ня выстрэчу на мне, к рабу божаму, звер леў [30, с. 384].

Народная медыцыны – “Як начніцы ў рабёнкі, дык нада ад дзвярэй да тых жа дзвярэй цераз усю хату нажом правесці па сцяне, толькі нож не атрываць ні на грам”.

“Як часам начніцы падкідаюць, то трэба ўвечары, як усе хатнія заснуць, узяць нажа, зрабіць на дзвярах крыж, пачаўшы ад крыжа, тройчы акрэсліць усе сцены хаты і за кожным разам крыж на дзвярах рабіць...”

Калі дзіця спіць толькі днём, а ноччу гуляе, хаця і не ў выніку хваробы, маці купае яго перад самым заходам сонца і кладзе ў калыску ў адных пялюшках, а прыгатаваную кашульку вешае ўніз каўняром на дзверы.

Ад капрызаў, пасадзіўшы ў печку першы хлеб, дзіця садзяць на парозе, лупцюць яго венікам, а потым, пасадзіўшы на хлебную лапату, часова выкідваюць за дзверы.

Перад тым, як раджаць, ...трэба адчыніць дзверы...

Пасля таго, як ліхаманка перастае калаціць чалавека, зачыняюцца ўсе вокны ў доме, забіваюцца хаця б для віду дзверы...

Нажом падрэпаць па лішаю, пры гэтым гаворыцца малітва. Пасля гэты нож павінен пераначаваць у вушаку над дзвярыма.

У час поўні на працягу трох вечароў трэба хадзіць да стадолы і з таго месца, дзе праз шчыліну ў дзвярах месячнае святло падае на салому, узяць адну саломінку, пацерці ёю барадаўкі і, выкінуўшы яе, ісці дахаты, не азіраючыся.

“Пры адкіданні вогніка берэ тры вуголіны, тры соліны, прынесе воды ведро, у стакан з ведра наберэ да ўкіне тры вуголіны і тры соліны і дае тры разы коўтнуць. А потым ту воду ў печ лье, шоб усе згорэло, альбо дзе дзверы круцяцца, шоб скруцілося”.

“Ты рожа, рожа, возросла і до цела грешного прышла, хутчэй жа росьці да расцветай і звяўшы с твару пропадай”, – кажучы так, знахар водзіць па хвораму месцу пальцам, затым адчыняе дзверы хаты і плюе тры разы на зямлю”.

Раяць таксама, каб пазбегнуць ці хаця б скараціць прыпадак, у дзвярную каробку перад самым прыступам уторкнуць іголку ці шпільку.

“Вот была ўпала на ногі, не могла ходзіць. Запусціла коўтуна. У Красну суботу отрэзала да ў дзверы заклала того коўтуна. І стала ходзіць, і коўтуны не отрасталі”.

“Як рука баліць, ад веніка ад гальня нітку нада развязаць і к руке прывязаць. Рэзаць – не, развязаць, ці дзвярамі паціскаць”.

Паліць ваду на клямку ў дзвярах тры разы і за кожным разам сцякаючай з яе вадой змыць сабе твар (ад урокаў) [49, с. 65, 66, 100, 325, 628, 804, 1212, 1361, 1491, 1565, 1691, 1940, 2623, 3075].

Песні – Завуць мяне не запоны, // Там дзверы закроены, // Завуць мяне. // Завуць мяне на заручыны, // Там дзверы закручаны, // Завуць мяне. // А мы дзверы адкруцім, // А мы дзверы адкруцім, // Да Галечку заручым... [17, с. 38].

Маладая Манечка, // Да не стой ты за дзвярыма, // Да ўвайдзі ў хаточку // Пакланіся татачку... [17, с. 356].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **вароты**

Вароты – 1) ‘шырокі праезд у сцяне, плоце, які закрываецца створкамі або закладваецца жардзінкамі’ 2) ‘у спартыўных гульнях – строга акрэсленая і вылучаная частка прасторы на полі, якая абараняецца кожнай камандай’ 3) ‘перан. пункт, праз які ажыццяўляецца інтэнсіўная сувязь з навакольным светам’ 4) ‘спец. месца ўваходу ў які-небудзь орган ці выхаду з яго крывяносных і лімфатычных сасудаў’ [66, с. 115].

Дыялектныя назвы: вароця, врата, варота, весніцы, вурота, ворутца, ворітца, коворот, ворота, пералазы, варотца, брама ‘двухстворкавыя вароты’ [40, с. 34].

Словаўтваральнае гняздо – варотцы 1) ‘*памяни. да вароты; невялікія вароты*’ 2) ‘*уваход у двор пры варотах або пры браме: брамка, веснічкі*’; варотніца ‘*тое, што і падваротніца*’ [66, с. 116]; падваротніца ‘*дошка, якая закрывае шчыліну паміж варотам і зямлёй*’; падваротня

1) 'шчыліна паміж варотамі і зямлёй' 2) 'дошка, якой закрываюць гэтую шчыліну; падваротніца' 3) 'праём у доме або паміж дамамі для праезду, праходу ў двор' [66 с. 116]; царскія вароты 'двухстворкавыя дзверы ў цэнтры ніжняга яруса іканастанаса; злучаюць алтар з асноўным аб'ёмам праваслаўнага ці вуніяцкага храма'; вараціна 'адна створка вялікіх варот' [66 с. 146].

Этымалогія – вароты 'вароты', ворота 'дзверы ў хляве', ст.-рус. ворота, рус. ворота, укр. ворота, польск. wrota, чэш. vrata, ст.-слав. врата, балг. врата, серб. врата 'дзверы' і г. д. Прасл. *vorta 'вароты, дзверы' – утварэнне суфіксам -t- да прасл. кораня *ver-: *vor- 'адкрываць, закрываць і да т. п.'. Падобныя ўтварэнні ёсць і ў іншых і.-е мовах: літ. vartai, мн. л., лат. varti мн. л. 'вароты, дзверы', прус. warto, ст.-англ. weord, word 'агароджа каля будынка', тахар [74, т. 2].

Гістарычная – Ворота 1) 'брама, вароты': попъ... какъ приходитъ на утреню и на всякъ часъ: ворота замыкають (АСД, I, 7, 1507); 2) 'пато́к': хлѣби: Прадѣхи водные, водѣ оупѣсть, ворота, гвалтовнаѣ вода (Бяр., 186) [16, т. 4].

Устойлівыя адзінкі – вароты пірагамі (пірагом) падпёрты (я) 'усяго ўволю, колькі хочаш; пра багатае жыццё'; ад варот паварот даць, атрымаць і пад. 'катэгарычная адмова'; ад варот паварот каму 'рашуча, катэгарычна адмовіць каму-небудзь у чым-небудзь'; выкідванне за вароты 'звальненне з работы, пазбаўленне сродкаў існавання'; выкідваць (выкінуць) за вароты 'звальняць з работы, пазбаўляць сродкаў існавання'; не лезе (не лезла) ні ў якія вароты 'вельмі дрэнны, не ўкладваецца ў агульнапрынятыя нормы'; глядзець, уставіцца як баран на новыя вароты 'нічога не разумеючы, тупа, разгублена'; вароты пірагамі адкрываць (закрываць) 'багатае жыццё, жыццё без турбот, рай'; зачыніць вароты 'перагарадзіць дарогу, не дапусціць ворага'; вароты кілбасамі завязаны 'поўны дастатак, багатае прывабнае месца' [41].

Вароты не запёрты, хочаш – у рай, а хочаш к чорту.

З бедным да парога, а з багатым да калёс (за вароты, да павароткі).

У новых ботах не зачыняюць вароты.

Займі чорта ад варот, дык ён цераз плот.

Ты з варот, а ён цераз плот.

Адчыняйце вароты, вязу чорта (едуць чэрці) з балота.

І там пірагамі варота не заткняны.

Надаесць летам вароты запіраючы, а зімой уціраючы.

Так яны жылі, хату прадалі, вароты купілі.

Адчыніла горла як вароты ў заезднай карчме.

У цюрму вароты шырокія, а адтуль вузкія.

Мёртвым хоць вароты падапры.

Шырокія вароты на той свет, ды адтуль не выйсці.

Слава на варотах не вісіць.

Двор на бор, вароты па балота.

Багата за варотамі, а ад беднага дзверы зачыняюць.

Сымон да варот, на дварэ сем пагод: круціць, муціць, зверху лье, знізу мяце [42].

І ў рай вароты адчыняюць залатымі ключамі [43].

Загадкі – Лысы конь цераз вароты глядзіць (месяц).

Без рук, без ног, а вароты адчыняе (вечер).

Пятрок ля варот цяпло ўвалок, сам не бяжыць, а стаячых не любіць (мароз).

Ляцеў птах, на вароты – бах, прыляцеў каптур, сагнаў адтуль (снег і дождж).

У адну пуньку ды сем варот (галава).

За белымі варотамі талавай жыве (язык).

Белая, як снег, надулася (дзьмецца), як мех, а пад вароты лезе (гусь).

Лезе тота пад варота, пытае ў ляпеты: “Ці дома панура?” (воўк, сабака, свіння).

Прышоў чачота пад каралеўскія варота, пытаецца ляпеты: “Ці панура дома?” (воўк, сабака, свіння).

Ляцеў птах цераз дах, сеў на варотах у чырвоных ботах (бусел).

Не жывыя, а пішчаць (вароты).

На вуліцы барабан даскамі абагбан, хто ідзе, той зазвініць (вароты).

Пяць пунь, адны вароты (пальчатка).

Семсот варот – адзін уваход (сетка) [27].

Анамастыка: Тапонімы – Варацішча (*Стаўб., Мн.*), Варатынь (*Бабр., Маг.*), Варатынічы (*Кобр. Бр.*), Варотнае (*Пруж. Бр.*), Вараец (*Хойн, Гом.*) [53].

Сімволіка – Вароты, уваход з вуліцы ў сялянскую сялібу, на двор, элемент мяжы, што аддзяляла “сваю”, асвоеную тэрыторыю ад вонкавай, чужой і патэнцыйна небяспечнай. Вароты, як і дзверы, асэнсоўваліся як жаночы сімвал [5, с. 214].

Павер’і, парады, прыкметы – Калі сарока стане “шчакатаць” на страце дома, на варотах, на клеці і нагул на бачных з акна бліжэйшых пабудовах, у доме трэба чакаць госця [29, с. 121].

Калі певень прапая на варотах ці на веснічках, трэба чакаць госця, прычым па накірунку пеўневай галавы можна прыблізна вызначыць, адкуль госць з’явіцца [29, с. 122].

Калі падарожнік спатыкнецца па дарозе дадому, ён будзе ўдзельнічаць у сварцы, якая тым часам распачынаецца ў хаце. Калі ж гэта

здарыцца з ім каля варот дома ці на парозе сенцаў, ён трапіць на гатовую хатнюю сварку [29, с. 121].

Калі, выязджаючы з дому, воз зачэпіцца за вароты – гэта нядобры знак на блізкае падарожжа [29, с. 212].

Не трымай без патрэбы вароты і дзверы расчыненымі, інакш двор запусцее [29, с. 212].

Святы, абрады – На Саракі (2 сакавіка ў дзень вясновага раўнадзенства) каля варот клалі памяло і качаргу, бо ў гэту ноч ведзьма пры дапамозе іх з’язджала на Лысую гару.

На Шчодрыкі, у ноч з 13 на 14 студзеня, пачыналіся так званыя “Крываваыя вечары”, калі ўсё можна было рабіць наадварот: памяняць вароты ў дварах закаханых, зацягнуць на дах сані, накрыць шклом комін і г. д.

Пачыналася падрыхтоўка да Сёмухі з таго, што збіралі травы і гэтымі зёлкамі ўпрыгожвалі вароты і брамкі, пабудовы ў двары і хату, усцілалі травамi падлогу.

На Уласа аб’язджалі маладых коней, быкоў і валоў. Захоўваўся звычай гойдацца, гушкацца. Раней гэта рабілі на варотах, у гумне. Гайдаліся толькі дзяўчаты і хлопцы.

У беларусаў у час смерці расчынялі ўсе дзверы ў хаце і вароты ў хляве.

Тыя, хто не ўдзельнічаў у пахаванні, выходзілі з хат і, стоячы ў варотах, хрысціліся [8].

Варажба – На Каляды гадалі так: дзяўчаты кідалі чаравік за вароты, і ў які бок упадзе ён наском, адтуль патрэбна чакаць жаніха [18, с. 18].

Народная медыцына – “Няльзя ў варотах стаяць, штоб не задзержываўся ў варотах рябёнак, як раждаецца. Эта ж называецца “вароты” тожы”.

“Утрычком статы до восходу сонца голому, пролізты чырыз вороты голому, возвратітыся назад обычной каліткой” (ад ліхаманкі).

Навязвалі на нітку вузельчыкаў па колькасці бародавак і вешалі яе на вароты.

Бралі хлеб, мазалі ім бародаўкі і клалі, дзе вароты адкрываюць [49, с. 597, 1286, 1326].

Гульні, забавы, песні – Гульні: “Рухі”, “Хата”, “Саламарэза”, “Гарэлік”, “Рэдзька”, “Гарбуз”, “Крук”, “Ку-ку”.

Напрыклад, гульня “Залатыя варата”: З усіх удзельнікаў гульні выбіраюць дваіх, якія бяруцца за рукі, паднімаюць іх угару, утвараючы вароты. Папярэдне двое на варотах згаворваецца, хто кім будзе. Усе, пабраўшыся за рукі, ланцужком праходзяць праз вароты і пяюць:

Залатыя варата,

Прахадзіце, гаспада.

Першы май прайшоў,

Усіх дзяцей правёў.
 Першы раз прашчаецца,
 Другі забараняецца,
 А на трэці раз
 Не прапусцім вас.
 Апошняга ў ланцужку затрымліваюць [17].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **лыжка**

Лыжка – ‘прадмет сталовага прыбора для рэдкай або рассыпістай ежы’ [66, т. 3].

Дыялектныя назвы: ополынык, полонік, полоньк, пулоньк, апалонік, ложка, ополонэк, уполоньк, вароха, мешалка, трэпачка, чарап’е, чэрпак, берасцянка, лыжычка, лышка [40].

Іншыя назвы з кампанентам лыжка – лыжніца, лыжнік ‘*навеска на сцену палічкай да затыкання ў ім лыжак*’, стругалыжнік ‘*хто выстругае лыжкі*’, ложачка ‘*лыжкападобная палачка, якая служыць для снавання і для выраўновання нітак асновы*’ [66; 21].

Словаўтваральнае гняздо – лыжачка 1) ‘*памяншальн. ад лыжка, невялікая лыжка*’ 2) ‘*лапатачка з дзірачкамі, куды працягваюцца ніткі пры снаванні красён*’; лыжачнік ‘*майстар, які робіць драўляныя лыжкі*’; лыжачны ‘*які мае адносіны да лыжкі; звязаны з вытворчасцю лыжкі*’; лыжкавы ‘*тое, што і лыжачны*’ [66, т. 3].

Этымалогія – укр. ложка, ліжка, лішка, ліжга, руск. ложка, кастр. лыжка, ст.-рус. лъжка, ложька, польск. lyzka, lyska, lyjska, славац. lyžka. Прасл. паўн. lǫzka ‘*лыжка*’, якая першапачаткова рабілася з дрэва, з кары; гэта дэмініватыўнае ўтварэнне ад *lǫga, і.-е, адпаведнікам якога з’яўляецца алб. lugë “тс”, усх.-асец. aligd ‘*надрэз*’, ст.-інд. rujati ‘*ламае*’ [74, т. 6, с. 19].

Устойлівыя адзінкі – лыжка дзэгцю (у бочцы мёду) ‘*нязначная, але непрыемная дробязь, якая псуе што-небудзь добрае*’; у лыжцы вады ўтапіць ‘*прычыніць вялікую непрыемнасць каму-небудзь з-за дробязі*’; (адна) лыжка дзэгцю псуе бочку мёду ‘*нязначная, але непрыемная дробязь псуе што-небудзь добрае*’ [41].

Увосень лыжка вады, вядро гразі.

Вясной вядро вады, а лыжка балота, а ў восень лыжка вады, а вядро гразі.

Вясною цэбар вады – лыжка гразі, а восенню лыжка вады, а вядро гразі.

Дорага лыжка да абеду.

Сухая лыжка рот дзярэ [2].

Божа мой, божа мой, столькі людзей, хоць лыжкаю мяшай.

Каб прымеў, то ў ложцы вады ўтапіў бы.

Калі мёд, то і з ложкаю.

Ціт, ідзі малаціць. – Бруха баліць. – А йдзі есці. – Го-го! А дзе вялікая лыжка?

Не ў пару абед, калі сваёй ложкаі нет.

Дару грушаваю лыжкаю, яблыневаю міскаю і вярбоваю калыскаю, і каб не была пустая.

Ты сягоння ўпіўся. – Каб я так першаю ложкаю ўдавіўся.

Каб ты першаю ложкаю ўдавіўся [52].

З лыжкай у місцы лягчэй завіхацца, чым з цэпам на гумне ў працы.

Без лыжкі як без рук.

Ад вялікай лыжкі хоць рука патрасецца, затое душа напасецца.

За сталом без лыжкі як без рук.

І ўпоцемку лыжку міма рота не пранясеш.

Рые лыжкай у місцы як свіння носам у карыце.

Цяжэй за лыжку ён нічога ў руках не трымаў.

Яму каб мёд, а яшчэ каб і лыжка [43].

Загадкі – Вушка ў моры – хвост у горы (лыжка).

Шыя малая – вось такая, шунзер-мундзер – вось такі, завілючка – вось такая (апалонік).

Вутка ў моры – хвост на заборы (апалонік).

Што ў яме ўверх нагамі? (лыжкі)

Не разыначка я – мяне ж усе смакуюць: не дзяўчыначка я – мяне ж усе цалуюць (лыжка).

Ішоў чаборык цераз панскі дворык. Што гэта? (лыжка)

Вязушка вязе, сякушка сячэ, мокры Марцін ні сапе, ні храпе, толькі паварочваецца (лыжка, зубы, язык).

Дзеравяшка бярэ, касцяшка сячэ, а мокры Марцін падкладвае (лыжка, зубы, язык).

Сізанькі селезень пад вадою (зямлёю) плавае (лыжка).

Загадаю загадку: улажу ў яму ягадку, выму, абліжу ды ізноў улажу (лыжка і міска з кашай).

Я вам скажу загадку: вазьмі з ямы ягадку, абліжы і зноў улажы (лыжка).

Загадаю загадку: дастань з рота ягадку, абліжы і зноў улажы (лыжка са стравай).

Кіну кривуліцу тын на вуліцу, сякачыкі сякуць, Андрэй паварочвае (лыжка, язык, зубы).

Нясу кривулічку ды ў тую вулічку (лыжку ў рот).

Што гэта за загадка, што ў яме ягадку выймаю, абліжу ды зноў улажу (лыжка і міска з кашай).

Без чаго найбяднейшы чалавек абедаць не сядзе? (без лыжкі)

Каля ямы стаяць людзі з кіямі (міскі з лыжкамі) [27].

Анамастыка: Антрапонімы – Лыжка, Ложка, Лыжчык, Ложачка, Лыжко, Лышко, Лышчык, Лажко, Лажкоў, Ложачкін, Лажкоўскі, Лошка [9].

Сімволіка – Лыжка – Адна з нямногіх асабістых рэчаў чалавека. Яе забаранялася аддаваць, і просьба пазычыць лыжку выглядала як просьба падарыць яе. Як рэч, што працяглы час непасрэдна судакранаецца з чалавекам, лыжку надзялялі здольнасцю “ўбіраць” у сабе нейкую яго ідэальную частку. Таму ў шматлікіх рытуалах лыжка стала шырока выкарыстоўвацца ў якасці замяшчальніка самога чалавека, як сімвалічны яго прадстаўнік. Адсюль і выкарыстанне яе ў абрадах, што спадарожнічалі асноўным этапам жыцця чалавека, – у час радзін, вяселля, пахавання, Дзядоў, а таксама ў самых розных побытавых сітуацыях. Па-рознаму клалі прыборы: лыжку і відэлец выемкай уверх – на вясельным стала, выемкай уніз – на памінальным (паревернутая лыжка нагадвае заход сонца) [5, с. 242].

Медыятыўная скіраванасць лыжкі, яе здольнасць быць “умяшчальняю” пэўнай магічнай інфармацыі з наступнай яе перадачай паміж святамі абумовілі выкарыстанне лыжкі ў рытуалах ахвярапрынашэння і шматлікіх варожбах. Так, лыжка побач з хлебам і соллю заставалася на стала ў час запрашэння дамавіка, з ёю ў руках клікалі Долю. Лёс прадказвалі лыжкай, пакінутай на стала ці ў куцці на Каляды [8].

Рот у традыцыйнай культуры ўяўляўся як уваход у невядомае, іншае вымярэнне і таму атаясамліваўся з чалеснікамі печы. Сованне лыжкі ў рот выступае як акцыя, і зафункцыянальная засоўванню ў печ лапаты і ў пэўнай ступені сованню ў зямлю – капанню магілы. Усё гэта сцвярджае медыятыўнасць самога дзеяння – кармлення, якое, акрамя таго, ёсць ілюстрацыя непасрэднага судачынення культуры і прыроды [5].

Павер’і, прыкметы, парады – “Калі после яды, як прыбяруць з стала да забудуць там ложку, та пеўне прыбудзе госць” [58. с. 107].

Святы, абрады – Напярэдадні Дзядоў гаспадыня ўвесь дзень рыхтавала ежу, каб былі адпаведныя стравы, але каб іх лік быў няпарны – не меней ад пяці страў. Да куцці пайменна запрашалі ўсіх памерлых у гэтай хаце, але спачатку апошняга з нябожчыкаў, як, напрыклад: “Васіль, Янка, Алена... прыходзьце ўсе да стала”. У хаце адчыняліся дзверы, каб нябожчыкі маглі зайсці. Ставілася асобная міска ці талерка, клалася лыжка, відэлец, налівалася шклянка і бралася па лыжцы кожнай стравы.

Чужой лыжкай нельга есці: пасварышыся з яе гаспадаром.

Нельга бразгаць і ляскаць лыжкамі ў час, калі прыбіраюць са стала: суседзі стануць абгаворваць – павядуць плёткі.

Нельга спяшацца мыць лыжкі адразу пасля абеду, не даўшы ім “абскаўрэць” (пакрыцца коркаю): лыжкі ў час яды стамляюцца і не менш за людзей маюць патрэбу ў пасляабедзеным адпачынку. Памыўшы, іх не выціраюць, а падвешваюць на адмыслова прыстасаванай паліцы, адкуль з іх будзе сцякаць вада. Такімі толькі лыжкамі можна есці, не баючыся чарадзеяства.

З усіх рэчаў сельскага ўжытку толькі лыжку не купляюць у суседзяў і не пазычаюць: калі ўжо яе прынеслі ў чужы дом, яна робіцца ўласнасцю той сям’і.

Калі за ядою з рук падае ложка, то кажуць, што ці бязрукі дзяржыць, ці хто на абед спяшыць.

Калі за абедам ядою выпадзе з рукі ложка, то хутка з’явіцца госць, а калі яна ўпадзе на зямлю, то хтось прыдзе ў пазыкі.

Есці ўдваіх адною лыжкаю або адзін кавалак хлеба – пасварыцца.

Хто бярэ соль з сальнічкі пальцамі, а не нажом ці “цаўём” лыжкі, таго смела можна лічыць тайным ворагам дома. Лыжка, што ўпала ў час абеду, ці лішняя пададзеная лыжка – прыкмета хуткага прыезду гасцей.

Калі ў час яды з рук выпадзе лыжка на стол – спяшаецца госць; калі ж яна ўпадзе па падлогу – трэба чакаць наведніка па пазыку [29, с. 488, 493, 494, 580, 584, 586].

Варажба – Калі на першую куццю за вячэраю ў дзяўчыны з рук упадзе ложка, то ёй суджана, што яе першы жаніх памрэ.

У некаторых сёлах ёсць звычай, што калі ў сям’і ёсць дарослая дзяўчына-нявеста, то яна, калі бацька возьме першую лыжку куцці, гаворыць бацьку: “Тата, паглядзі, нехта ў акно глядзіць”. Бацька азірнецца да акна і не глядзіць ці робіць выгляд, што не глядзіць на лыжку з куццёй, якую ён трымае ў руцэ, а дзяўчына хутка бярэ куццю з бацькавае лыжкі і звязвае ў хустку. Збіраючыся спаць, дзяўчына кладзе гэтую куццю пад галаву, і калі ў гэтую ноч ёй сасніцца добры сон, то значыць, што ў гэтым годзе яна выйдзе замуж.

Бяруць першую лыжку куцці ў час вячэры, але так, каб ніхто гэтага не бачыў, і кладуць пад галаву перад сном з вераю, што ўночы абавязкова прысніцца жаніх; калі ж прысніцца што-небудзь са свяшчэнных прадметаў ці дошкі і труна, то ці яна, ці жаніх павінны памерці.

Калі пачнуць есці куццю, дзяўчына кладзе першую лыжку не ў рот, а за пазуху і адкладзеную такім чынам куццю рассыпае па хаце пасля таго, як усе хатнія палягуць спаць, прыгаворваючы: “Дай Божа знаць, з кім буду спаць!” Прысніцца абавязкова суджаны.

Пасля каляднай вячэры жанчыны кладуць свае лыжкі ў міску, у якую пакладзена крышку куцці, і ставяць міску на кут. Гэта робіцца з мэтай ўгадаць свой лёс. Калі на другі дзень лыжкі знойдзены будуць у тым самым становішчы, у якім былі ўчора, – гэта добры знак; калі ж якая-небудзь

з іх перавернеца – гэта прадказвае ўладальніцы лыжкі хуткую смерць [29, с. 26, 29, 33].

Народная медыцына – Некаторыя жанчыны ў пачатку рэгул падмываюцца двума–трыма лыжкамі вады, выбіраючы абавязкова тую лыжку, якою есць мужчына; вераць, калі трымацца гэтага абраду, рэгулы не будуць трымацца больш двух–трох дзён.

“Мама мяне сама вучыла. Трэба тры вілкі, тры нажы, тры лыжкі. Нада тры разы ваду праліць, а тады – накрыж стол, ражкі змыць (ад урокаў)”.

Трэба з ракі наліваць у вядро ваду па дзевяць лыжак тры разы... (ад пярэпахлаху) [49, с. 529, 3069, 3475].

Гульні, забавы, песні – Гульня “Кашавар”: “Кашавар” аббягае круг за спінамі ўдзельнікаў і незаўважна падкідвае да ног каго-небудзь “лыжку” (шышка, каменьчык, анучка і г. д.). Калі пасля гэтага “кашавар” паспее аббегчы круг, ён гаворыць: “Раз, два, тры – кашу вары!” і выштурхоўвае гульца, якому падкінута “лыжка”, у сярэдзіну круга, дзе той павінен знаходзіцца да канца гульні...

Калі гулец заўважыць падкінутую яму “лыжку”, ён становіцца “кашаварам”, а ранейшы “кашавар” займае яго месца [17, с. 135].

Гульня “Штучкі”: менавіта дасыпалі соль да снегу і ўціралі драўлянай лыжкай так доўга, пакуль кубак сапраўды прымярзаў да лавы так моцна, што можна было ўнесці разам з ім усю лаву [17, с. 438].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **кош**

Кош – 1) ‘сплеченая з лазы, карэння і пад. круглая пасудзіна ў выглядзе кашолкі для складання і пераноскі чаго-н.’ 2) ‘скрыня ў млыне пад жорнамі, у якую засыпаюць збожжа для памолу’. Кóшык ‘тое, што і кош (у 1 знач.); невялікі кош’ [66, т. 2].

Дыялектныя назвы: Карзінай і кашалой называюць плечены кораб з лучыны, плечены з пруткоў – кош, кошкак, з лубу – лубянка [39, с. 277]; кошЫль, кошЭль 1) ‘кошык’; 2) ‘перанос. хлус, манюка’ [21, с. 109].

Кош – 1) плеченая ёмістаць розных памераў для захоўвання і транспарціроўкі сыпкіх і штучных рэчываў, пераважна харчовых прадуктаў. Кош рознай формы рабілі з лазы сасновай, радзей дубовай драўніны, каранёў хваёвых дрэў, ліпавай і бярозавай кары, саломы, рагозу. Паводле функцыянальных асаблівасцей кош можна ўмоўна падзяліць на посуд для патрэб паўсядзённага ўжытку, для захоўвання мясных прадуктаў (саж), ёмкасі для збожжа (кораб, шыян, саламянік), посуд для пераносу грузаў на плячах (кашэль, вярэнька) і вазовыя кашы і палукашы. У першай групе найбольш пашыраны былі кашы паўкруглай формы, плеченыя з

лазовых прудоў. Кашы выкарыстоўвалі для збірання і пераносу агародніны, бульбы, садавіны, грыбоў, пры рабоце ў полі і інш. На поўначы Беларусі з той жа мэтай выкарыстоўвалі кашы з плоскім дном, плеченыя з сасновай дранкі шырынёй 3–7 см, таўшчынёй 2–5 мм. Больш зграбна і мудрагеліста плялі лазовыя кашы, што мелі форму ўсечанай піраміды ці конуса. Іх дэкор часцей за ўсё ўтваралі рытмічныя спалучэнні розных матэрыялаў, акораных і не акораных прудоў (белае і шэрае пляценне), заплеченых рознымі спосабамі. Такія кашы звычайна выкарыстоўвалі для дастаўкі ежы ў поле, святочных наведванняў, кірмашовых свят, збірання ягад, лекавых траў і інш. Кашы другой групы ў большасці мелі такую ж паўкруглую (паўшаравідную) форму, што і звычайны кошык, аднак закрываліся зверху паўкруглымі дзверцамі.

Сустрэкаліся кашы конусападобныя, звужаныя кнізу, у якіх захоўвалі саланіну. Звычайна іх абгортвалі палатном, абрусам і падвешвалі да бэлькі ў каморы ці на гарышчы (Заходняя і Цэнтральная Беларусь). На Палессі кашы нярэдка выкарыстоўвалі для захоўвання жывой рыбы. Ёмістасці пад збожжа, крупы, муку рабілі звычайна з пучкоў саломы, укладваючы іх адзін на адзін па спіралі і пераплятаючы лазою ці мачалам. Іх часта выкарыстоўвалі замест кадаўбаў. Збожжа ў іх добра вентыліравалася. Кашы-саламянікі формай часцей нагадвалі ганчарны посуд: збаны, гаршкі, макатры, місы і інш. Кош для пераносу груза на плячах рабілі з лазы, дранкі; яны мелі падоўжаную ці цыліндрычную форму (для зручнасці ўладкавання іх на спіне) і адпаведныя ручкі. Нярэдка кашы з грузам падвязвалі за спіной кавалкам палатна ці абрусам. Найбольшыя памеры мелі кашы вазовыя (сярэдні памер 2x1x0,7м), прызначаныя для транспарціроўкі бульбы, з дубцоў у стылі перакрыжаванай (крыжовай) тэхнікі; мелі форму расшыранай кверху скрыні з паўкруглымі тарцовымі бакамі. Для перавозкі сыпкіх і невялікіх штучных грузаў часта выкарыстоўвалі заплеченыя з 3 бакоў паўкашы, якія ставілі на воз пры адсутнасці шчыльнага кузава. У наш час у гаспадарчай практыцы ўжываюцца кашы пад бульбу, агародніну, садавіну (часта плеченыя з тонкага дроту; іншыя тыпы плеченых ёмістасцей амаль выйшлі з ужытку.

2) Скрынка ў млыне пад жорнамі, у якую засыпаюць збожжа для памолу.

Іншыя назвы з кампанентам кош – кошык *‘від жаночай прычоскі’* [21]; кош 1) *‘верхняе карыта ў арфе, куды сыплюць зерне (для ачысткі)’* 2) *‘вялікі кашэль з накрыўкай для захоўвання сыраў (сала)’* [40]; кошэль 1) *‘тое ж, што і кош’* 2) *‘кашолка’* [59, с. 512]; кошык *‘кладка дошак для прасушкі (квадратам з дадатковым перакрыжаваннем у сярэдзіне па дыяганалях)’*; кошыкі *‘рабіць рухі ручкамі (пра малое дзіця)’*; кошыца *‘таптуха’*; кошэль *‘лазовы кошык’*; кошэм прысл. 1) *‘кругом’*; 2) *‘дубарам’* [24; 25; 26; 60; 65].

Словаўтваральнае гняздо – кошык *‘невялікі кош’* [66, т. 2].

Этымалогія – укр. кіш, блр. кош *‘ларь на мельнице’*, ст.-слав. кошъ *‘карзіна, кораб’*, балг. кош *‘вялікая карзіна’*, сербахарв. кош, польск. kosz – *‘карзінка’*. Праслав. кошь – *‘плецёная карзіна’* [74, т. 5].

Гістарыяная – Кошык, кошык *наз., памянш. ад* кошъ: I. хлеба недоставаецца в ношках наших, и кошика со овощемъ не имаемы. (Скар. ПЦ, 186); Юрко... взель дей кошикъ въ которомъ сети вожоны (АВК, XVII, 361. 1541); Кошикъ на харчъ, даль осм. чотыри (ИЮМ, IX, 178, 1692) [ГСБМ, 1997, 16, 70-71]. Кошь 1) *‘плецёная з лазы, карэння і інш. пасудзіна для складання і пераноскі чаго-н.’*: маюць продавати... фігги, розынки кошемъ (АЗР, I; 188, 1499). Кошь плетёный (Бяр., 67); 2) *‘прыстасаванне для лоўлі рыбы’*: Они... въ ставу моемъ Новодворскомъ рыбу ловять... и кошы у верху ставятъ и конопли и лны мочать (АСД, VI, 31, 1554) [17, т. 16, с. 78].

Устойлівыя адзінкі – багатаму жалъ карабля, а беднаму кашаля *‘кожнаму шкада свайго набытку: гаворыцца звычайна са спагадай у дачыненні да беднага, калі ў яго прападае што-н.’* [42].

Добрая слава ў кошыку ляжыць, а благая па дарожцы бяжыць.

Калі з роду баравік, то лезь, браце, у кошык.

Калі падмеўся грыбам, то лезь у кошык.

Кашалі з лапцямі (кашалі без дужак) плесці [56].

Анамастыка: Антрапонімы – Кош, Кóшыч, Кашэль, Кошалеў, Кашалевіч, Кашальчук, Кашэльнік, Кашэра, Кашэрын, Кошля [9].

Тапонімы – Кош (*Мсцісл., Маг.*), Кашалёў (*Кліч., Маг.; Буда-Кашал. Гом.*), Кашалёўка (*Бых., Касц., Маг.; Навагр., Гродз.; Шарк., Віц.; Бых., Касц., Маг.*), Кашалі (*Зэльв., Гродз.*), Кашалёва (*Бр., Бяр., Бр.*), Кошалева (*Верхнядзв., Віц.*), Кашалі (*Шум., Віц.*), Кошышча (*Слуцк., Мін.*), Кашалі (*Пух., Мін.*) [53].

Гідронімы – Кашо (*возера ў Гарадоцкім раёне Віцебскай вобласці*) [10].

Загадкі – Хата кругом свіціцца (кошык) [27].

Гульні, забавы, песні – Дарэнне маладых у маладой: – А я дару кош цыбулі, каб маладая не паказвала дулі. (...) [17, с. 219].

Сватаўство: Абраны бацькам жаніха сват, які найбольш рухавы і смелы, ідзе разам з ім у дом будучай нявесты. Прыхопліваюць з сабой ў кашэль “штоп” гарэлкі і такой-сякой закускі... Затым сват ставіць на стол “штоп” гарэлкі, прынесены ў кашалі, і просіць у гаспадара “мерачкі”... Тады сват вынімае з кашаля келіх, прыхоплены з сабою... [17, с. 206–207].

Танец “Кашэль”: У танцы ўдзельнічаюць чатыры пары. Перад пачаткам танца выканаўцы становяцца парамі на пляцоўцы па кутках

умоўнага квадрата, тварам да яго сярэдзіны. Дзяўчаты стаяць з правага боку ад хлопцаў. Рукі ў вольным становішчы... [17, с. 163].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **дзэгаць**

Дзэгаць – ‘цёмны смалісты вадкі прадукт, які атрымліваецца шляхам сухой перагонкі дрэва, торфу або каменнага вугалю’ [66, т. 2].

Дзэготь (смала), прадукт, што ўтвараецца з цвёрдага паліва пры награванні яго без доступу паветра. Густая цёмная вадкасць складаецца з насычаных, гідраараматычных вуглевадародаў, фенолаў і гітэрацыклічных злучэнняў. У залежнасці ад сыравіны адрозніваюць каменнавугальны, буравугальны, сланцавы, тарфяны, драўляны, бяроставы і сапрапелавы. Каменнавугальны дзэгаць ужываецца як сыравіна ў сінтэзе фарбавальнікаў, выбуховых, лекавых і пахучых рэчываў, а таксама як вяжучы матэрыял у дарожных пакрыццях, толі, дахавых плітах, масціках і лаках. Бяроставы дзэгаць ужываюць пры вырабе скуры (юхту), у медыцыне і ветэрынарыі [6].

Словаўтваральнае гняздо – дзягцяр ‘той, хто гоніць або прадае дзэгаць’; дзягцярка 1) гл. дзягцяр 2) ‘пасудзіна для дзэгцю; мазніца’; дзягцярны; дзягцярня ‘прадпрыемства, якое вырабляе дзэгаць’ дзягцярства ‘выганка дзэгцю’ [66, т. 2].

Этымалогія – дэготь, *род. п.* дэгтя, укр. дэготь, *род. п.* дігтя, блр. дзэгоць, др.-чеш. dehet, *род. п.* dehtu, слвц. deht, польск. dziegięc. В юж.-слав. отсутствует. // Обычно сравнивают как родственное с лит. degūtas, “дэготь”, лтш. deguts и, далее, с лит. degù, degti “гореть”, dāgas “жатва”, лтш. degt, др.-инд. dāhati “горит”, алб. djek, лат. foveō “согреваю, питаю дружбу”. Но достоверным соответствием этим словам является жгу, ст.-сл. жегж, поэтому слав. *degъть считают заимств. из лит. Degūtas [68, т. 1, с. 493].

Гістарычная – Дэготь, дегоць, дзеготь, дзэгаць ‘дзэгаць’: Кто бы принады злодейским обычаем чин показиль, дегтем або чесноком подмазалъ... тогда мает заплатити тому чии принады три рубли грошей (Ст. 1529, 82); былъ купиль дегцю две колоды (АВК, 39, 92, 1578); у Сетнова сына дзёкцю кварть осемъ, по осм. три (ИЮМ, V, 63, 1688); платили за деготь, що брали шмароване кола (ИЮМ, 9, 162, 1692); Мазницу купили на деготь въ дорогу (ИЮМ, 14, 59, 1700); Купили: мяса на печеня, дзегтю кварть десять (ИЮМ, 18, 49, 1710); Дзогцу гарнецъ до шоровъ (ИЮМ, 17, 3, 1710) [16].

Устойлівыя адзінкі – лыжка дзэгцю (у бочцы мёду) ‘нзначная, але неприемная дробязь, якая псуе што-небудзь добрае’ [41].

Ты яго маслам маж, а ён дзэгцем смярдзіць *‘пра ўпартага чалавека, перакананні якога нічым не зменіш; гаворыцца з неадабрэннем’*.

(Адна) лыжка дзэгцю псуе бочку мёду *‘нязначная, але непрыемная дробязь псуе што-небудзь добрае’* [41].

Хоць мёдам шмаруй, то ён дзэгцем смярдзіць [82, с. 289].

Ведае, дзе памазаць дзэгцем, а дзе мёдам.

Нямазанае кола дзэгцю просіць [43].

Анамастыка: **Антрапонімы** – Дзягцяр, Дзягцярык, Дзяхцяр, Дзяхцяроў, Дзегцяроў, Дзегцярэнка, Дзехцяронак, Дзехцярук [9].

Гідронімы – Дзягцярка, Вільчанка (*рака ў Магілёўскім раёне. Левы прыток Дняпра*) [10].

Тапонімы – Дзегцярова (*Верхнядзв., Глыб., Міёр., Полацк., Віц.*), Дзегцяно́е (*Саліг., Уздз., Мін.*), Дзегцяроўка (*Мін.*), Дзягцяніца (*Слуц., Мін.*), Дзягцяныя (*Капыл., Гродз.*), Дзегцяры (*Шчуч., Гродз.; Брасл., Глыб, Докш., Міёр, Віц.*) [53].

Сімволіка – Дзэгаць на Русі звычайна трымалі дома для таго, каб аберагчы хатнюю жывёлу ад сурокаў. У хляве вешалі змочаныя ў дзэгці лапці. Каровам, якія захварэлі, мазалі дзэгцем язык, лоб і крыж. Ад дзеяння нячыстай сілы хатнюю жывёлу павінна была абараніць і змочаная ў дзэгці мятла. У міфалогіі смала (дзэгаць), як і святая вада, кроў, лічыцца метафарай дажджу.

Павер’і, парады, прыкметы – У Лоеве пераапанутую русалку абмазвалі дзэгцем, каб не таптала жыта.

Каб на капусту не напала гусень, у грады трэба заткнуць паліцу з сахі ці палажыць камень, ахінуўшы яго анучаю, каторая была намочана ў газе ці дзэгці або тарпантыну.

Калі ў вёсцы пачынаецца мор скаціны, гаспадары малююць на ўсіх варотах, праз якія праходзіць скаціна, вялікія крыжы “чыстым” дзэгцем (г. зн. выгнаным з бярозавай кары); потым тым жа дзэгцем мажуць ілбы ў жывёлы [29, с. 324, 412].

Народная медыцына – Абкладваюць хворы палец хлебам з растопленым мёдам ці цукрам альбо са старым дзэгцем з кола воза для таго, каб “валасня чым замарыць”.

Бяссонніца бывае ад сполаху. Лечацца ад яе тым, што перад сном доўга глядзяцца ў дзягцярку з дзэгцем [49, с. 1633, 2013].

Моўна-культурная семантыка адзінкі **лава**

Лавы – ‘прадмет сялянскай мэблі – шырокая дошка на ножках для сядзення, звычайна прыстаўленая да сцяны’ [66, т. 3].

Лава – даўні від народнай мэблі. Масіўная доўгая шырокая дошка, замацаваная на калодках ці ножках. У хаце звычайна былі дзве нерухомыя лавы ўздоўж сцен, якія сыходзіліся на покуці. Калі сцены бяліліся, лавы маглі мець спінку (з адной дошкі ці наборную), часам упрыгожаную разьбой. З канца XIX ст. лава саступіла месца рухомай мэблі (канапам, крэслам і інш.) і часта выкарыстоўвалася разам з ёю. У наш час амаль выйшла з ужытку.

Іншыя назвы з кампанентам лава – лава 1) *‘расплаўленая мінеральная маса, якая вывяргаецца вулканам на паверхню зямлі’* 2) *‘імклівая нястрымная маса каго-, чаго-н.; лавіна’*; лава *‘баявы парадак конніцы для адначасовай атакі з флангаў і з тылу, а таксама атрад, пастроены для такой атакі’*; лава *‘падземная горная выработка з доўгімі забоямі, у якой здабываюцца карысныя выкапні’*; лава *‘вялікі абшар, аднастайны масіў чаго-н.’*; лававы *‘які мае адносіны да лавы’*; лавачка *‘неадабральны, недазволены занятак, пачынанне; група ўдзельнікаў гэтага занятку, пачынання’* [66, т. 3].

Словаўтваральнае гняздо – лавачка *‘памянш.-ласк. да лава’* [66, т. 3].

Этымалогія – лава II, лавка, укр. блр. лава, блр. лавица *‘скамья’*, словен. lava *‘низкий буфет, сервант’*, чеш. lava, lavice *‘скамья’*, польск. ława, ławka – то же, в.-луж., н.-луж. – ława, полаб. lovo *‘скамья; тропинка через болото’* // Родственно лит. lova *‘нары, кровать’*, лтш. lāva *‘нары, лавка, полк в бане’*, lova *‘нары, кровать’*, далее сравнивают с др.-исл. lofi *‘гумно’* (которое скорее связано с лапа, ср. ладонь), др.-инд. lāvas *‘режущий’*, lunāti *‘режет’*. Отсюда нельзя отделять диал. лава *‘доски, положенные на ветви деревьев, на которых сидит охотник’*, которое Соболевский (РФВ 70, 94 и сл.) неправильно относил к *ловить, лов*. Едва ли правильно Мюленбах и Эдзелин (М-Э. 2, 463) отделяют лава в знач. *‘отмель поперёк реки’* от остальных знач. и сближают его с лтш. levenis *‘болотистое, зыбкое место, размытый берег’*. Неправильно также сравнение с лат. alveus *‘корыто, желоб; русло’* [68].

Гістарычная – Лава 1) *‘лава, прыстасаванне для сядзення ў выглядзе шырокай дошкі на ножках’*: тамъ есмо въ коморе подъ лавою выняли скринку (АВК, XVII, 266, 1541); 2) *‘шырокая тоўстая дошка’*: сознал, иж од лять петнадцати тут лавы тесал пану Станьславу Станкевичу (АВК, XXX, 292, 1604); 3) *‘насып, дамба’*: Якъ были у пана Молчанковича въ потребе месней, порвало лавы (ЮМ, VI, 75, 1689); 4) *‘шарэнга’*: въ набоженствѣ и въ молитвѣ всѣмъ прешкоду чинечи... ставши лавою альбо шеренгомъ предъ олтаремъ (АВК, VIII, 30, 1598); 5) *‘вайскоая адзінка’*: архитріклин – маршалок, начальник трем въсклонениамъ, ситѣчь лавам (Зіз. 946); 6) *‘суд прысяжных’*: Яко ж уряд для зознаня послал ку опытаню для лавника молотшого (там жа, 71) [16, т. 16].

Устойлівыя адзінкі – лавачка (крамка) закрываецца (закрыецца, закрылася) *‘спыняецца якая-н. справа, хто-н. перастае займацца чым-н.’*; закрываць лавачку *‘спыняць якую-н. справу, дзейнасць (часцей заганную)’*; па п’янай лавачцы *‘будучы ў нецвярозым стане (рабіць што-н.)’* [41].

Лепш пад лаўкай сядзець, але на харошага глядзець.

Хоць пад лаўкай сядзець, абы на красівага глядзець.

Хоць пад лаўкай сядзець, абы на прыгожага глядзець.

Хоць на лаўцы пасяджу, абы на прыгожага пагляджу.

Без прыказкі і з лаўкі не зваліцца. *Кажуць пра таго, хто часта і смела ўжывае прыказкі. Ёсць такія аматары прыказак, якія чуць не кожны свой крок апраўдваюць прыказкаю, чуць не кожны свой выраз аздабляюць ёю.* [42].

Не дагодзіш мужыковай матцы ні на печы, ні на лаўцы *‘у жыцці здараецца пабыць на лаве і пад лавай’* [43].

Анамастыка: Антрапонімы – Лавіцкі, Лаўскі, Лавік [9].

Гідронімы – Лавоша (возера ў Лепельскім раёне Віцебскай вобласці) [10].

Тапонімы – Лаўкі (Міёр., Віц.), Лаўніца (Барыс., Мін.), Лавоша (Лаг., Мін.), Лавы (Драг., Кам., Бр.; Раг., Гом.; Капыл., Старадар., Мін.; Шум., Віц.), Каменныя Лавы (Шкл., Гом.), Вялікая Лава (Пін., Бр.), Сухая Лава (Лаг., Мін.), Лаўнікі (Барыс., Мін.), Лаўскі (Шум., Віц.), Лавы (Драг., Кам., Бр.; Кап., Мін.; Ст.-Дар., Мін.), Лаўская Вулька (Пін., Бр.) [53].

Загадкі – Галовы ўмесце, а ногі розна (лавы ў хаце).

Рыжыя каровы паклалі ўмесце галовы (лавы ў куце).

Дзве кароўкі злажылі галоўкі (лавы ў куце).

Ляжаць дзве сястрыцы: галовы ўмесце, ногі ўрозь (лавы ў хаце).

Плывуць шчучкі, морды ў кучкі, а хвасты ўрозь (лавы ў хаце).

Шчучкі галоўкамі ў кучкі, а хвастамі паразь (лавы ў хаце).

Ішлі чарнушкі на вечарнушкі, як ляглі, дык і цяпер спяць (лаўкі).

Ішлі масковачкі, склалі галовачкі, леглі спаць і цяпер спяць (лаўкі).

Дзве Гапкі, трэці Гапон (дзве лаўкі і стол).

Дзве Гапушкі, трэці Гапон (дзве лаўкі і стол).

Ёсць у маткі дзве дочки Мар’і і сын Гапон (хата, лаўкі, палок для сання) [27].

Павер’і, парады, прыкметы – “Зажынаючая жанчына не толькі сама мыецца й абраджаецца па-святочнаму, але й у хаце мые лавы, стол, засцілае яго чыстым настольнікам, каб як трэба, як павінно быць, прыняць новага гасця – Божы дар – новы хлеб [58, с. 96].

Такіх дробных рэчаў, як ключ, нажніцы, шыла і г. д., нельга кідаць нават на лаву, бо будзе сварка.

Звычайна ключы не прынята класці на стол і на лаўку, бо будзе сварка.

У той час, калі “някрут” (рэкрут) пераступае апошні раз парог роднага дома, хтосьці з блізкіх родных жанчын паспешліва пераварочвае ў доме ўсе рэчы: абразы да сцяны і дагары нагамі, стол і лавы – вілкі, памяло і нават жорны таксама, каб адпраўлены з дому “павараціўся” назад.

Якія б ні былі старыя лава і палатныя дошкі, але калі на іх не ляжаў смяртэльна хворы ці мёртвы чалавек, іх абавязкова пераносяць у новы дом, каб і там працягвалася ўсё добрае, што было ў старым доме [29, с. 489, 490, 504, 535].

Святы і абрады – Пахавальныя абрады: Як толькі нябожчыка кладуць у труну, то на тую лаву, дзе ён ляжаў дагэтуль, садзіцца ўся радня, каб хутчэй забыцца пра памёршага (в. Паставічы Старадарожскага р-на).

...цела кладуць на лаве, падслаўшы на ёй аржаную салому і пакрыўшы яе палатном. Мужчына – на правай лаве, а жанчына – на той, якая насупраць уваходных дзвярэй. (м. Рудня Аршанскага р-на).

Нябожчыка апранаюць у чыстую бялізну, на шыю павязваюць хустку, ногі абуваюць у лапці. Кладуць іх на лаве, у канцы стала: мужчыну кладуць на мужчынскай лаве – насупраць дзвярэй, а жанчыну – на жаночай лаве – па левы ці па правы бок ад дзвярэй, гледзячы па напрамку хаты (с. Гарадзец Быхаўскага р-на).

Памёршага абмываюць і апранаюць як след і затым кладуць на лаўцы пад абразы (на покуць). (м. Верасніца Мазырскага р-на).

Народная медыцына – Пры цяжкіх родах пэўную колькасць вады праліваюць тры разы праз шчыліны ў месцы, дзе сыходзяцца ў куце дзве лавы...

Калі баліць у грудзях жанчыне, якая корміць, яна садзіцца на лаўку, знахар з малітвай дастае з-пад той лаўкі шчэпку і праводзіць па грудзях, як бы ставячы хрэст, а потым жанчыну кладуць спаць.

“Стары чалавек просіць, каб хворы чалавек першы раз пераступіў тры разы цераз лаву, пад якой стаяла міска з вадой. Дзед чытае пры гэтым замову. Потым просіць, каб хворы другі раз тры разы абышоў лаву, а трэці раз неабходна пад лаву лазіць тры разы” (ад вывіху).

Як першы раз зязюлю пачуеш, аб вугол лавы, дзе гроб стаяў, пачухайся спіной, каб не балела.

“Ад ляку дытя под мерцову лаву просунуть”.

Спалоханае дзіця клалі на лаву, на якой ляжаў нябожчык, потым гэтае дзіця перадавалі тры разы цераз гэту лаву [29, сс. 663, 686, 2689, 2740, 3522, 3552].

Гульні, забавы, песні – Гульня “У каваля”: Выбіраюць з удзельнікаў каваля. Каваль мае скручаную пытку з хусткі або ручніка. На лаве пад шапкай ці яшчэ пад чым хавае якую-небудзь рэч, напрыклад арэх, цыбуліну, гарошыну і г. д. Да каваля прыходзяць па чарзе дзеці і адгадваюць, што схавана. Хто не адгадае ад першага разу, таго каваль б’е

пыткай. Так праходзяць усе ўдзельнікі гульні. Калі ніхто з удзельнікаў не адгадае, які прадмет схаваны, тады ўсе б'юць каваля [17, с. 765].

Галашэнні: ...усе падружанькі твае сабраліся, усе дружкі твае пазляталіся, а ты, дружка, ціхенька ляжыш нікога не ўчашчаеш, гуляці не прыглашаеш... Як прыйдуць людзі – усіх на лаву саджаў, а цяпер усю заняў, нікога не пускаеш; ...не даждзёмся мы таго часу-ўрэмяні, як пазволюць радзімага бацюшку прынесці ў нову горынку, палажыць на сваю лавачку...

Моўна-культурная семантыка адзінкі **падушка**

Падушка – 1) ‘зашыты з усіх бакоў чахол, набіты пер’ем, сенам і пад., на які кладуць галаву ў час сьпяньня’ 2) ‘тое, што з’яўляецца апорай чаго-н., прымае на сябе ціск, трэнне і пад. (спец.)’ [66, т. 4].

Іншыя назвы з кампанентам падушка – падушачка ‘ніжня мясістая частка вуха’, ‘акругленыя мышцы на задняй частцы нагі’ [72], ‘порхаўка’ [55]; кіслародная падушка ‘у медыцыне: ёмішча з кіслародам (у форме падушкі)’ [66, т. 4].

Словаўтваральнае гняздо – падушачка 1) ‘памянш. да падушка’ 2) ‘гатунак цукерак з начынкай, якія нагадваюць па форме падушкі’ [66, т. 4].

Этымалогія – рус. подушка, укр. подушка, подуша, ст.-рус. подушья, польск. poduszka, чэш., славац. poduska, ст.-чэш. poduha. Праслав. podusьka большасць даследчыкаў звязваюць з серб.-харв. духньа ‘пярына’, чэш., польск. duchna ‘тс’ і далей з дух. Махэк выводзіць з роць і ucho [74, т. 8].

Гістарычная – Подушка 1) ‘падушка’: я тые статкі... вь него побраль... деруги три, а постѣль: перинка, подушки двэ, скатерти двѣ; еще з ызбы выкинули... 2) ‘падкладка’: за напироваше пары ўлей и за подложенье подуўкирмоле заплалили; за работу имей двоихъ, за шкуру на подушку новую... [16, т. 25].

Устойлівыя адзінкі – Рупліваму і падушка падмагае [82].

Загадкі – Напхана пухам, ляжыць пад вухам (падушка).

Адно бруха, чатыры вуха (падушка).

Два брухі, чатыры рагі (падушка).

Без рук, без ног, а сарочку (рубашку просіць) (падушка).

Мядзведзь ляжыць, а яго скура да вады бяжыць (падушка).

Пайшоў вол да вады, а трыбухі дома засталіся (гусь і падушкі).

Чатыры чатырнічкі, пятая падушачка, шостая жывушачка (калыска з дзіцем) [27].

Народная медыцына – “Крычыць – свячоно зелле под падушку”.

Бародаўкі перавязвалі ніткамі, якімі шыюць падушку нябожчыку.

Дастаткова хвораму дзіцяці або даросламу чалавеку (на падучую хваробу) пакласці пад падушку ручнік, на якім апускалі труну з нябожчыкам у магілу, як хвароба назаўсёды пакіне чалавека.

Калі ўраклі дзіця, то яго клалі на падушку і тры разы перакачвалі і пераплёўвалі [49, с. 94, 137, 1703, 3002]

Варажба – У дзень Новага года... дзяўчаты, а часам і жанчыны стараюцца ўзяць патаемна ў мужчыны якую-небудзь рэч і, збіраючыся спаць, кладуць яе ў сябе пад падушкай. Калі такую рэч убачаць у сне, то гэта лічыцца самым добрым прадказаннем.

На Коляды дзяўчаты навешвалі на вішню хустку, вярталіся ў хату і ні з кім ужо не гаварылі. Клалі пад падушку мыла, грабяне, ручнік і чакалі, хто з хлопцаў сасніцца, хто будзе пераводзіць дзеўчыну цераз кладку.

На Купалле ішлі дадому не азіраючыся, клалі трыпутнік пад падушку, і ў сне павінен быў прысніцца жаніх.

Гэты ліст прынесці дамоў, палажыць пад падушку. Прысніцца мілы.

30 лістапада – Андрэй Первазванны – дзявочае свята. Дзяўчаты варожаць у гэты дзень такім чынам: бяруць напарстак мукі, напарстак вады і кладуць крыху солі; з гэтай сумесі пякуць маленькі піражок, кладуць яго ў шапку і падсоўваюць пад падушку. Можна здарыцца, што прысніцца жаніх.

Дзяўчына пячэ хлябцы, ці “лапуны”, з двух напарсткаў мукі і строга посціцца цэлы дзень. Перад сном яна, голая, аббягае вакол дома тры разы, трымаючы ў левай руцэ спечаныя ляпёшкі, а ў правай – льняное насенне, якое пакрысе рассыпае са словамі: “Андрэю! Я лён сею, патурбуйся сказаць, з кім буду сабіраць!” Лежачы ў пасцелі без кашулі, дзяўчына качае па целу ляпёшкі, з якіх адну з’ядае, а другую кладзе пад падушку: уночы абавязкова сасніць суджанага.

Акрамя каляднай варажбы, існуе яна ў дзень св. Андрэя (30 лістапада). У час заходу сонца дзяўчына становіцца пасярод гума і, трымаючы над галавою жменю льнянога насення, гаворыць: “Андрэю, Андрэю, на цябе лён сею!” (тройчы). Пасля вяртання ў хату яна кладзе пад падушку насенне: суджаны прысніцца ў тую ж ноч. З той жа мэтай пад падушку кладзецца мужчынскі грабянец ці такі, які ў дзень св. Андрэя ўжываўся выключна мужчынам і не быў у жаночых руках [18, с. 30, 40, 44, 45].

Гульні, забавы, песні – “Падушачка”: Бяруцца за рукі ў карагод і ходзяць танцуючы. Іншы раз пасярод танцуе маладая дзяўчына. Усе спяваюць:

Падушачка, падушачка,
Ды й шчэ пухавая.
Дзяўчынанька, дзяўчынанька,
Ды й шчэ маладая.

Як на той падушачкі
 Мякесенька спаці.
 З маладою дзяўчыначкай
 Можна жартаваці.
 Ты ж мая, ты ж мая.
 Ты ж мне чужая.
 Я ж цябе палюбіў,
 Што ты маладая.
 Ты ж мне, ты ж мне
 Кашку варыла.
 Ты ж мяне, ты ж мяне
 Верна любіла.
 Усё лета было
 Канапелькі цёрла.
 То зато б умерла.
 Я не буду воду піць –
 Вада лугавая.
 Я не буду жонкі біць –
 Жонка маладая.
 Я не буду воду піць –
 Вада з рэчкі цячэ.
 Я не буду жонкі біць –
 Жонка ў прочкі ўцячэ.
 Салавей з канапель,
 А пташачка з лёну.
 Няма майго мілёначка –
 Пайду спаць дадому [17, с. 99].

“Падушачка”: У гэтай гульні становяцца хлопцы і дзяўчаты ў круг, пабраўшыся за рукі, а адну асобу ставяць пасярод круга і, ходзячы, пяюць:

Падушачкі, падушачкі:
 Ды ўсе пухавыя.
 Малодачкі, малодачкі
 Ды ўсе маладыя.
 Каго люблю, каго люблю,
 Таго цалую,
 Пухавую падушачку
 Таму падарую.

Прапеўшы гэты прыпеў, той, хто стаіць у сярэдзіне, кланяецца каторай-небудзь асобе, і тая становіцца ў сярэдзіну; а тая, што стаяла ў сярэдзіне, становіцца ў круг [17].

“Падушачкі”: У гэтай гульні прымаюць удзел адны толькі дзяўчаты ад 12 да 15 і нават 17 гадоў. Яна больш падобна на танец.

Дзяўчаты бяруцца за рукі і ўтвараюць круг, у сярэдзіне якога знаходзіцца адна дзяўчынка. Астатнія ходзяць вакол і спяваюць:

Падушачкі, падушачкі:
 Ды ўсе пуховыя.
 Малодачкі, малодачкі
 Ды ўсе маладыя.
 Каго люблю, каго люблю,
 Таго цалую,
 Падушачку пухавую
 Таму падарую.

Пры словах “падушачку падарую”, якая знаходзіцца ўсярэдзіне, перадае якой-небудзь белую хустку і пры гэтым адбываецца перамена месцаў.

Гульня часта суправаджаецца танцамі [17, с. 100].

“Падушачка”: Дзве дзяўчыны бяруцца за рукі і скачуць, астатнія ходзяць вакол іх, спяваюць:

Падушачка, падушачка пуховенькая;
 Молодая молодушка молодзенькая.
 На пуховай падушэчцы не буду лажыцца,
 Як прыедзе мой міленькі, то будзе сварыцца.
 Жаль жэ мне, жаль жэ мне, да не вернецца;
 Пуховая падушэчка перэвернецца.
 Кого люблю, кого люблю, того поцэлюю,
 Пуховую падушэчку тому падарую.
 Чом не любіш, чом не любіш, чому не цалуеш,
 Пуховае падушэчкі чому не даруеш?

Гэтая песенька спяваецца толькі адзін раз, затым разыходзяцца [17, с. 100].

“Падушачка”: У карагодзе ўдзельнічае неабмежаваная колькасць дзяўчат і хлопцаў. Усе выканаўцы становяцца ў круг і злучаюць унізе рукі. Адна дзяўчына становіцца ў цэнтр круга. Над галавою дзвюма рукамі яна трымае невялікую падушачку. Калі падушачкі не было, то яе рабілі з некалькіх хустак, звязаных разам.

Хлопцы і дзяўчаты “простым шагам” (шаг на кожную чвэрць) павольна рухаюцца па кругу супраць ходу гадзіннікавай стрэлкі і спяваюць:

“Падушачка, падушачка”:
 Мая пухавая,
 Падружачка, падружачка
 Мая дарагая.

Дзяўчына-салістка таксама спявае разам з усімі. Абыгрываючы словы, падкідвае падушачку ўверх, прыціскае да сэрца, да шчакі і, рухаючыся па кругу па ходу гадзіннікавай стрэлкі, выбірае сабе хлопца, да якога мае сімпатыю.

Калі дзяўчына адчувае, што не паспее дайсці да свайго выбранніка за час гучання першага куплета, яна “простыя шагі” робіць у два, а то і чатыры разы хутчэй. Падышоўшы да хлопца, на словы:

Каго люблю, каго люблю,

Таго пацалую,

бярэ яго за руку і вядзе ў цэнтр круга. Астатнія працягваюць рухацца ў тым жа напрамку.

На словы:

Таму сваю падушачку,

хлопец і дзяўчына ў цэнтры круга абдымаюцца і прыціскаюцца то правымі, то левымі шчокамі. Выканаўцы ў крузе спыняюць круг, паварочваюцца тварам да цэнтра і рытмічна лёгенька ляскаюць у ладкі, працягваюць спяваць.

На словы:

Навек падарую,

Дзяўчына-салістка, трымаючы дзвюма рукамі перад сабой падушачку, нахіляе злёгка корпус уперад, а затым перадае падушачку хлопцу. Пасля становіцца ў круг. Астатнія ўдзельнікі працягваюць ляскаць ў ладкі. Карагод працягваецца. Карагодніцы і карагоднікі спяваюць:

Падушачка, падушачка

Мая пухавая.

Малодачка, молодачка

Мая маладая.

А на той падушачцы

Добра ляжыцца.

Прыйдзе міленькі

Ды будзе сварыцца.

Цяпер словы абыгрывае хлопец. На трэцім куплеце ходзіць па кругу і выбірае дзяўчыну. На чацвёртым куплеце паўтарае рухі дзяўчыны, якія яна выконвала на другім куплеце.

Прыпеўкі да карагода “Падушачка”

Варыянт другі:

Падушачка, падушачка

Мая пухавая.

Малодачка, молодачка

Мая маладая.

Ці ж я табе не казалы,

На парозе стаўшы:

– Не едзь, не едзь ў дарожку,
 Няхай едзе старшы.
 Татка стары, татка стары,
 На свеце нажыўся,
 А ты ж, маё любянятка,
 Нядаўна жаніўся.
 Як паехаў мой міленькі,
 Як паехаў позна,
 Параскідваў падушачкі,
 Параскідваў розна.
 Як прыехаў мой міленькі,
 Як прыехаў з места,
 Паскладываў падушачкі,
 Паскладваў у места [17, с. 128–130].

Моўна-культурная семантыка адзінкі далонь

Далонь – ‘унутраны бок кісці рукі’ [66, т. 2].

Дыялектныя назвы: даланя, ладонь [40].

Словаўтваральнае гняздо – далоневы ‘які мае адносіны да далоні’ [66, т. 2].

Этымалогія – рус. дыял. далонь, укр. долоня, польск. dłoń, чэш. dlaň, балг. длан, серб.-харв. длан, ст.-слав. длань. Прасл. dolnъ ‘mc’. Роднасныя формы ў балг. мовах: літ. delnas, delna, ‘mc’, лат. deina [74].

Гістарычная – Долонь, далонь: 1) ‘далонь’: Иныи своею долоньѡ держитъ все створьнѡе (Чэця, 209б); на руце левой долонь ростята наполю (АВК, XVII, 161, 1540); видель есми у самого малчевского на левой руце подле долони знакъ виневый (АВК, XXI, 32, 1555); 2) ‘далонь як бытавая мера даўжыні’: Куля до него на пядь и на долонь около (Арх. ЮЗР, VII, 1, 79, 1559); рана битая... которая якъ есть широка мало на долонь (АВК, XVII, 433, 1561); послали сынове изра⁵левы през него дари егламови царю моавьскому. котори⁵ ѡчинил собѡ мечъ ѡбаполь ѡстри⁵ вдоль на долонь то ест на пядь (Біблія, 120) [16, т. 8].

Длань – ‘тое, што і долонь у 1 знач.’ [сотворитель]... держитъ дланию все створѡнье (Чэця, 322–322б); жена... длань свою протѡгнула ѡбогомѡ (Скап. КС, 47б); глава же его и обе длане руку ѡтражены были на прагу (Скар. ПЦ, 13); ѡ оучинил бы сѡ нечестивым чом бых се всѡе трѡжалсѡ; аще бых измылсѡ в⁵ водах снеговыхъ и ѡчищал бых мылом длани свои (Зб. 262, 16); оуплеснетъ на него дланми своими и свиснетъ на

него с мѣста своего. ест бо серебрѸ выход и горнѸ златѸ иже прочищаютъ (Там жа, 23б); Простри прчстыи свои длани (Карп., 48б); ѿт пѣти перстовѸ длани моеѸ десныѸ насаждшему их плод принесу (Зб., 752, 29б) [16, т. 8].

Устойлівыя адзінкі – біць (пляскаць) у далоні; як на далоні ‘пра што-н. выразна і поўнасьцю бачнае’ [48]; як на далоні 1) ‘вельмі выразна, ясна (відаць, бачыць, выкладаць і пад.)’ 2) ‘ужыв. пры дзейн. са знач. канкр. прадмета. Вельмі выразна даступны зроку’ 3) ‘ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета. Гранічна адкрыты, выразны, даступны для разумення’ [41].

У пярод мне валасы на далоні вырастуць, як гэта будзе праўда [14].

Анамастыка: Міфонімы – Лад (Ладнік, Ладонь) – Бог прымірэння і згоры, сяброўства, шчырасці. Нездарма яго імя сугучна слову “далонь” як знаку адкрытых, чыстых намераў.

Павер’і, парады, прыкметы – Калі свярбіць правая далонь, давядзецца аддаваць грошы ці вітацца (паціскаць руку), асабліва калі адначасова свярбіць уся паверхня. Свярбенне левай далоні паказвае на адваротнае [29, с. 471].

Сімволіка – Па далоні чытаюць лёс, у ёй бачаць адлюстраванне ўсяго цела, а значыць, усяго свету. У некаторых медыцынскіх практыках уздзеяннічаюць на пэўныя кропкі далоні для таго, каб лячыць чалавека.

Варажба – Дзяўчына садзіць божую кароўку на далонь і назірае: у які бок яна паляціць – адтуль прыйдуць да яе сёлета сваты [18, с. 41].

Гульні, забавы, песні – Вясельная паэзія: Калі ўсе пірагі пасаджаны, каравайніцы скачуць і спяваюць, пляскаючы ў ладкі:

Хвала ж Богу, што мы дзела зрабілі,
 Каравай усадзілі
 Ручкамі бяленькімі,
 Персцямі залаценькімі,
 Песнямі весяленькімі.
 Каравайніцы п’яны,
 Усё цеста пакралі,
 Па кішэнях паклалі.
 Ах, ця мне прышло,
 У кішэні цеста падышло.
 Чыя жана гожа,
 Языкам дзяжу гложа,
 Чыя жана хіжа,
 Языкам дзяжу ліжа.
 Дайце мне чарку, я тую вып’ю,
 Дайце другую, я вып’ю і тую,
 А за трэцюю падзенькую [17, с. 292].

Гарэзлівасць, вясёлыя жарты, бясконцыя спевы, перамешаныя з танцамі, плясканне ў ладкі, смех робяць забаву вельмі жывой. А чым большая тут весялосць, тым большая слава для гаспадара і каравайніц. Калі-некалі і дзяўчаты пускаюцца ў танец, але каравайніцы не перашкаджаюць. Калі пірог ужо спёкся, узбуджаныя працаўніцы, пляскаючы ў ладкі, танцуючы і спяваючы, бягуць да печы [17, с. 292–293].

“Шута”: Гуляюць падлеткі. Перад гульнію выбіраюць самага дасціпнага ўдзельніка “раздатчыка” і па жэрабю – “адгадчыка”. У раздатчыка ў руках 2–3 дробныя прадметы, з якіх адзін – “мышка”. Абыходзячы гуляючых, раздатчык гаворыць:

– Дам, не дам,
Дам, не дам!
Каму дам –
Ведаю сам!
Як схаваю –
Ніхто не адгадае!

Пасля таго, як мышка перададзена, клічуць адгадчыка. Ён мае права мацаць складзеныя далоні гульцоў. У гэты час раздатчык каменціруе яго дзеянні жартаўлівымі заўвагамі. Калі адгадчык за 1–3 разы (па дамоўленасці) адгадае, у каго мышка, пачынаецца “жаніцьба”. Для гэтага адгадчык паведамляе раздатчыку па сакрэту імя якога-небудзь жыхара бліжэйшай хаты і, паказваючы на хаты складзенымі далонямі, гаворыць: “Там гарэла, там гарэла..., тут згасла!” Заканчвае ён, паказваючы на хату, у якой жыве выбраны ім чалавек. Усе ўдзельнікі гульні ўслых адказваюць, хто гэта. Той, хто адгадаў, становіцца адгадчыкам і гульня пачынаецца спачатку [17, с. 103, 104].

“Падушачка”: (...) Выканаўцы ў крузе спыняюць рух, паварочваюцца тварам да цэнтра і рытмічна лёгенька ляскаюць у ладкі, працягваюць спяваць. На словы “наvek падарую” дзяўчына-салістка, трымаючы дзвюма рукамі перад сабой падушачку, нахіляе злёгка корпус уперад, а затым перадае падушачку хлопцу. Пасля становіцца ў круг. Астатнія ўдзельнікі працягваюць ляскаць у ладкі. Карагод працягваецца (...) [17, с. 128, 129].

“Кальцо”: (...) На лаўкі садзіліся па парах – хлопец і дзяўчына. На калені ўсе выстаўлялі свае рукі, складзеныя далонь у далонь. Адна з дзяўчынак хадзіла і абавязкова павінна была дакрануцца да рук кожнага, каб ніхто не заўважыў, у каго пакінута кальцо (...) [17, с. 104, 105].

“Кашэль”: (...) 5–8-ы такты. Тым жа рухам дзяўчына вяртаецца да свайго партнёра. Пад канец 8-га такта ён правай рукой абдымае дзяўчыну за талію. Левай – крыху трымае за далонь правую руку дзяўчыны. Левая яе рука ляжыць на правым плячы хлопца (вальскае становішча) (...) [17, с. 163].

“Чобаты”: (...) Некалькі чалавек узнімалі іх уверх і ішлі з імі па кругу ўздоўж сталоў. У гэты час бацькі выраблялі розныя рухі: махалі нагамі ўверх-уніз, стукалі нагой аб нагу, ляскалі ў ладкі, стукалі па чобатах і інш. [17, с. 228].

“Бабіна каша”: На хрэсьбіны падавалі “бабіну кашу”. Падаўшы яе, бабка-павітуха надзяляла ўсіх гарэлкай. Потым падыходзіла да стала, станавілася на лаўку і, пакрытая хусткай, прыгаворваючы розныя паданні нованароджанаму, тры разы паварочвалася на сваім месцы, пасля гэтага саскоквала на падлогу, пляскаючы ў далоні [17, с. 238].

“Дзесятка (Мячык)”: (...) Змест гульні: маніпуляцыі з надуўным мячыкам. Устанавіўшы чаргу, удзельнікі адбіваюць мяч ад зямлі наступнымі спосабамі:

10 разоў – адной далоняй;

9 разоў – дзвюма далонямі ўперамешку;

7 разоў – тыльнаю часткаю кісці і далонню ўперамешку;

6 разоў – далонню з пераносам нагі цераз мяч, які ляціць да зямлі;

4 разы – мяч стукаюць далоняю, з адскоку – лбом і пасля наступнага за гэтым адскоку мяч ловіцца (...) [17, с. 277].

“Мяч (Адбіванне, Дзесяткі)”: (...) Чатыры разы адбіць мячык сплеченымі далонямі. 7. Сем разоў адбіць адной рукой, за кожным адбіццём пляскаючы ў далоні. 9. Дзевяць разоў адбіць адной рукой, а пасля кожнага адбіцця пляснуць у далоні пад каленам (...) [17, с. 278, 279].

“Кароль”: (...) Хто-небудзь з гульцоў бярэ з яе (кучы) “у жменю” столькі каменьчыкаў, колькі іх можа там змясціцца. Падкладвае ўверх, ловіць затым верхнім бокам кісці рукі. Злоўленыя каменьчыкі зноў падкідваюцца ўверх і ловацца ў далоню. Што пападзе ў далонь, тое лічыцца канчатковым і кладзецца ўбок, і гулец зноў пачынае выконваць тую ж працэдуру (...) [17, с. 286].

“Каменьчыкі (Цэханкі)”: (...) Заданне засноўвалася на тым, каб падкінуць каменьчыкі і схопіць іх то па два, то па тры за адным разам, раз адкрытай далонню, раз на верх рукі, згодна з умовай (...) [17, с. 287].

“Гульня з каменьчыкамі”: (...) Тады ловаць “каны”. Кладуць на далонь пяць каменьчыкаў і перакідваюць за далонь на верх рукі ізноў – на далонь. Калі ў далоні будзе тры каменьчыкі, то называюць тры “каны”, а калі пяць – то пяць “каноў” (...) [17, с. 288].

“Трэнцік”: (...) Найбольш распаўсюджанае становішча нажа перад кідком:

“Кулачок” – нож ляжыць на пальцах кулака, павернутага далонню ўверх; “Далонь” – нож ляжыць упоперак раскрытай далоні; “Лоб” – нож, ручка якога знізу, лязом, ніцма прыціскаюць далоняю да лба; “Галоўка”,

або “Смаргуль”, – нож, ручкай упярод, прыціскаюць далоняю да жмені (...) [17, с. 301].

“Вэрэбэй”: Дзеці ўтвараюць кола, пасярэдзіне – “вэрэбэй”. Кола хутка рухаецца, усе спяваюць, пляскаючы ў далоні:

Кіш, кіш, вэрэбэй,
Нэ клюй конопэль.
Моі конопэлькі,
Дрiбні, зэлэнэнькі,
У вірчыкы ўюцца,
Самі нэ бэруцца.

Брацца нэ даюцца (...) [17, с. 335].

“Скута”: Усе сядзяць у радзе, вядучы трымае ў далонях вугалёк, цукерку ці што-небудзь іншае. Астатнія працягваюць перад сабою складзеныя далоні і вядучы кожнаму імітуе ўкладанне прадмета са сваіх далоней са словамі:

З кута йду,
Грошы нясу.
Угадайце, дзетачкі,
Каму я кладу?
Скута, ка мне!

Той, каму палажылі ў далоні, пры апошніх словах выскаквае. Калі ўдзельнікі гульні не схапілі яго, то ён перасядае насупраць (...) [17, с. 419].

“Шкута”: Усе сядзелі ў радзе, а адзін насіў пяць капеек у далонях, другі ішоў ззаду і павінен быў адгадаць, у чые далоні паклаў першы гэтае “золата”. Першы гаворыць словы:

Шкута йдзе, // Золата нясе. // Хто адгадае, // Той вялікае шчасце мае.

Калі другі адгадае, у чые далоні пакладзена “золата”, то ён сядзе ў рад (...) [17, с. 420].

Пацешкі: “Пташкі” – ... Дарослы браў далікатна за скуру верх далоні дзіцяці. Дзіця таксама брала за верх далоні дарослага. Дарослы браў такім жа чынам другую далонь дзіцяці, не выпускаючы першую. Тое самае рабіла дзіця, падымаючы і апускаючы далоні. Дарослы гаварыў: “Кар, кар, кар” (імітацыя каркання варон). Потым абодва апускаюць далоні і хутка махаюць, гаворачы: “фыр, фыр, фыр!”, – такім чынам падражаючы варонам, якія махаюць крыламі [17, с. 430].

“Ласачка (Ласічка)” – “Ласачку” рабілі з насоўкі. Завязвалі два рогі, якія выглядалі як вушы. Потым адпаведна складвалі і скручвалі хустачку, у выніку чаго ўтвараўся звер з доўгім хвостом. Трымаючы на левай далоні, ім вадзілі па карку дзіцяці, гаворачы: “Ласачка, ласачка, ласачка – пстрык!” Пры слове “пстрык” спрытным рухам пальцаў дарослы адкідваў “ласічку” на адлегласць каля 1 м. (...) [17, с. 432].

“Купальскі дзядок”: (...) Калі сустрэцца з ім і разаслаць перад ім белы абрус, то ён кіне на яго адну кветку. Хапай тады хутчэй яе і, разрэзаўшы далонь правай рукі кладзі пад скуру: адтуль нячысцік не дастане (...) Богданович, с. 30–31 [17, с. 64].

Забаўлянкі: “Ладу – ладу – ладу” – А дзе былі? – У бабкі.

– А што елі? – Кашку.

– А што пілі? – Бражку. (...) [7, с. 753].

“Лады – лады – ладкі...” – Лады – лады – ладкі,

Малыя рабяткі

Гарох малацілі –

Цапы папамалі.

Лады – лады – ладкі!

– Дзе былі? – У бабкі.

– Што елі? – Кашку.

– А што пілі? – Бражку.

Кашка – масляная,

Бражка – смашненькая.

Папілі, паелі –

Дамоў паляцелі,

На вароты селі,

“Ладушкі” запелі. [7, с 753].

“Лады, лады, ладкі...”: Дарослы бярэ ў сваі рукі ручкі дзіцяці, лёгенька стукае іх далонькамі адна аб адну і расказвае або спявае.

Лады, лады, ладкі,

Паедзем да бабкі,

Паедзем да бабкі

Па цёплую шапку,

Па новыя боты

Харошай работы,

Па цёпленькі кажухок,

Па кілбаску ў мяшок.

Ладачкі, ладачкі,

Паедзем да бабачкі.

Будзем есці кашку,

Будзем піць там бражку,

Бабка наша міла,

Прынясе нам сыра,

Прынясе кілбаскі

І смашнага мяска

А пасля на ўцеху

Прынясе гарэхаў.

Пасля на дарожку
Прынясе гарошку.
Коніку – саломы,
Каб завёз дадому [7, с. 754].
“Кацюты, кацюты...”: Кацюты, кацюты,
Ладушкі-ладкі!
Дзе былі?
У бабкі.
Што рабілі?
Муку малолі.
Дзе падзелі?
Мышкі з’елі.
Куды панеслі?
Сюды, сюды, сюды [7, с. 755].

Спіс літаратуры

1. Анічэнка, У. В. Слоўнік мовы Я. Купалы : у 8 т. / У. В. Анічэнка. – Мінск : Бел. навука, 2002.
2. Анталогія беларускай народнай прыказкі, прымаўкі, выслоўяў / уклад. А. С. Фядосік. – Мінск : Ураджай, 2002. – 298 с.
3. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі : тлумач. слоўн. беларускіх прыказак і прымавак з арх., кафедра. збораў, рэд. выд. XIX і XX стст / А. Аксамітаў. – 2-е выд., дапрацаванае. – Мінск : Бел. навука, 2000. – 320 с.
4. Артёмова, Т. Православный народный календарь / Т. Артёмова. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 544 с.
5. Беларуская міфалогія : энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.] ; рэд. В. Аўтушка. – Мінск : Беларусь, 2004. – 592 с.
6. Беларуская савецкая энцыклапедыя : у 12 т. / П. У. Броўка (гал. рэд.). – Мінск : БелСэ, 1969–1975.
7. Беларускі фальклор. Хрэстаматыя : Вучэб. дапам. для філалаг. фак. ВНУ / склад. К. П. Кабашнікаў [і інш.]. – 4-е выд., перапрацаванае. – Мінск : Выш. шк., 1996. – 856 с.
8. Беларускі фальклор : энцыкл.: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2005–2006.
9. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
10. Блакітны скарб Беларусі: энцыклапедыя / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2007. – 480 с.
11. Богуш, С. 3 этымалогіі прозвішча / С. Богуш // Роднае слова. – 1995. – № 11. – С. 54–59.
12. Бобрык, У. А. Фауністычныя назвы ў мянушках Гомельшчыны / У. А. Бобрык // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Гомель, 20–21 мая 2004 г. : у 2 ч. / УА ГДУ імя Ф. Скарыны ; рэдкал.: А. А. Станкевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2004. – Ч. II. – С. 16–19.
13. Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
14. Выслоўі. Беларуская народная творчасць / склад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. артыкул і камент. М. Я. Грынבלата; рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.
15. Вяселле. Песні: у 6 кн. / Л. А. Малаш [і інш.]; рэд. М. Я. Грынблат [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – Кн. 3. – 768 с.
16. Гістарычны слоўнік беларускай мовы: Т. 1 – 22 / рэдкал.: А. М. Булька (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–2002.

17. Гульні, забавы, ігрышчы. Беларуская народная творчасць / склад. А. Ю. Лозка; рэдкал. А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 534 с.

18. Дай божа знаць, з кім век векаваць: Бел. нар. варажба / склад. У. А. Васілевіч. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 63 с.

19. Даль, В. Толковый словарь русского языка: современная версия / В. Даль. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 736 с.

20. Дзень за днём: прыкметы надвор'я, а таксама народны каляндар-месяцаслоў / сабр. і апрац. А. Русецкі. – Мінск : Юнацтва, 2000. – 158 с.

21. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / М. М. Аляхновіч [і інш.] ; пад. рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.

22. Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Минск : БГУ, 1974. – 448 с.

23. Жывёльны свет : Тэат. слоўн. / В. Дз. Астрэйка [і інш.] ; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, А. А. Крывіцкі. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – 239 с.

24. Жывое народнае слова: Дыялект. зб. / рэд. П. А. Міхайлаў, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.

25. Жывое слова / рэд. Ю. Ф. Мацкевіч, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 288 с.

26. Жывое наша слова : Дыялект. зб. / рэд. Л. П. Кунцэвіч, І. Я. Яшкін. – Мінск : Бел. навука, 2001. – 352 с.

27. Загадкі. Беларуская народная творчасць / склад. М. Я. Грынблат [і інш.] ; рэд. А. С. Фядосік. – 2-е выд. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 363 с.

28. З народнага слоўніка / пад рэд. А. А. Крывіцкі, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 352 с.

29. Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадмова, пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Кн. 1. – Мінск : Мастац. літ., 1996. – 591 с.

30. Замовы. Беларуская народная творчасць / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч ; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 597 с.

31. Иванов, В. В. Исследования в области славянских древностей / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1974. – 344 с.

32. Карскі, Я. Беларусы / Я. Карскі ; уклад. і камент. С. Гараніна, Л. Ляўшун ; навук. рэд. А. Мальдзіс. – Мінск : Беларус. кнігазб., 2001. – 640 с.

33. Коваль. У. У. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы / У. У. Коваль – Гомель : Беларус. агенцтва навук.-тэхніч. і дзелавой інфарм., 1995. – 180 с.

34. Коваль, У. Славянская этнафразеалогія ў дэрывацыйна-дзяхранічным аспекце (XII Міжнар. з'езд славістаў) / У. Коваль. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 1998. – 43 с.

35. Коваль, У. І. Чым адгукаецца слова : фразеалогія ў павер'ях, абрадах і звычаях / У. І. Коваль. – Мінск : Народная асвета, 1994. – 47 с.
36. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – 2-е выд. – Мінск : Ураджай, 2001. – 350 с.
37. Кухаронак, Т. І. Маскі ў каляндарнай абраднасці беларусаў / Т. І. Кухаронак. – Мінск : Ураджай, 2001. – 240 с.
38. Кучук, І. М. Палескі слоўнік. Лельчыцкі раён / І. М. Кучук, А. К. Малюк. – Мазыр : МазДПІ імя Н. К. Крупскай, 2000. – 156 с.
39. Ластоўскі, В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924. Выданне факсімільнага тыпу / В. Ластоўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 833 с.
40. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. / пад рэд. М. В. Бірылы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Мінская картаграфічная фабрыка, 1993–1998.
41. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993.
42. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 511 с.
43. Ліцвінка, В. Д. Слова міма не ляціць / В. Д. Ліцвінка, Л. А. Царанкоў. – Мінск : Універсітэцкае, 1985. – 149 с.
44. Ліцвінка, В. Д. Святы і абрады беларусаў / В. Д. Ліцвінка. – Мінск : Беларус, 2002. – 190 с.
45. Малажай, Г. М. Беларуская перыфраза / Г. М. Малажай. – Мінск : Выш. шк., 1974. – 160 с.
46. Малыя жанры. Дзіцячы фальклор / Т. В. Валодзіна [і інш.]; навук. рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 439 с.
47. Мезенко, А. М. Імя внутреннегo аб'екта в истории. Об урбанонимах Беларуси XIV–нач. XX в. / А. М. Мезенко. – Минск : Выш. школа, 2003. – 301 с.
48. Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : Выд-ва. БДУ, 1972. – 320 с.
49. Народная медыцына : рытуал.-магіч. практыка / уклад. Т. В. Валодзіна ; навук. рэд. А. С. Ліс. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 776 с.
50. Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Мінск : Беларус. савец. энцыклапедыя, 1983. – 792 с.
51. Ненадавец, А. М. Сілаю слова. Чорная і белая магія / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларусь, 2002. – 350 с.
52. Прыказкі і прымаўкі / укл. А. С. Фядосік. – Кн. 1. – Мінск, 1976. – 135 с.

53. Рапановіч, Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў... (па абласцях) / Я. Н. Рапановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977–1986.
54. Рапановіч, Я. Н. Беларускія прыказкі, прымаўкі, загадкі / Я. Н. Рапановіч. – 2-е выд. – Мінск : Выш. шк., 1956. – 384 с.
55. Раслінны свет: Тэматыч. слоўн. / В. Дз. Астрэйка [і інш.] ; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, А. А. Крывіцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 655 с.
56. Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 218 с.
57. Свяці, свяці, сонейка. Творы беларускага фальклору / уклад. У. Цішчанка ; рэд. савет А. Гурскі [і інш.]. – Мінск : Юнацтва, 1997. – 350 с.
58. Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1996. – 301 с.
59. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / уклад. Ю. Ф. Мацкевіч [і інш.] ; рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. Мінск : Навука і тэхніка, 1979–1984. – 5 т.
60. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі : у 2 т. / уклад. Е. С. Мяцельская [і інш.]. – Мінск : Універсітэцкае, 1990. – 287 с.
61. Слоўнік мовы Скарыны : у 2 т. / склад. У. В. Анічэнка. – Мінск : Выш. шк., 1977–1984. – 2 т.
62. Слоўнік мовы Янкі Купалы : у 8 т. / У. А. Бобрык [і інш.] ; рэд. В. А. Ляшчынская. – Мінск : Беларус. навука, 1997–2003. – 8 т.
63. Сцяцко, П. У. Слоўнік народнай мовы Зэльвеншчыны / П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 2005. – 145 с.
64. Сцяшковіч, Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 235 с.
65. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.
66. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (агульн. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.
67. Тураўскі слоўнік : у 5 т. / А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1985. – 5 т.
68. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 5 т. / М. Фасмер ; ред. Б. А. Ларина. – М. : Прогресс, 1964–1987. – 5 т.
69. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа: Звыш 600 слоўн. арт. / А. С. Аксамітаў [і інш.] ; рэд. А. С. Аксамітава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 655 с.
70. Шаталава, Л. Ф. Беларускі дыялектны слоўнік / Л. Ф. Шаталава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 215 с.
71. Шейнина, Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – М. : Изд. АСТ; Харьков : Торсинг, 2001. – 591 с.

72. Чалавек : Тэмац. слоўн. / Нацыян. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; склад. В. Дз. Астрэйка [і інш.] ; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, А. А. Крывіцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – 573 с.
73. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / В. Андреева [и др.] ; общ. ред. А. Егазаров. – М. : Локид ; Миф, 2000. – 576 с.
74. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : т. 1–10 / рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 1978–2005.
75. Юрчанка, Г. Ф. Дыялектны слоўнік. 3 гаворак Мсціслаўшчыны / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 168 с.
76. Юрчанка, Г. Ф. Народнае мудраслоўе / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 319 с.
77. Юрчанка, Г. Ф. Сучасная народная лексіка. 3 гаворкі Мсціслаўшчыны / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 304 с.
78. Яна і Я : Вершы і песні пра каханне / уклад. Ул. Сіўчыкаў, Р. Шастак. – Мінск : Радыёлаплюс, 2005. – 512 с.
79. Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.
80. Янкоўскі, Ф. Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1968. – 451 с.
81. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік : Вып 3. / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 172 с.
82. Янкоўскі, Ф. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Акад. навук БССР, 1957. – 452 с.
83. Яшкін, І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў. Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 808 с.

Змест

Уступ.....	3
Прынятыя скарачэнні.....	4
Моўна-культурная семантыка адзінкі мяжа.....	6
Моўна-культурная семантыка адзінкі валасы.....	12
Моўна-культурная семантыка адзінкі вузел.....	21
Моўна-культурная семантыка адзінкі нітка.....	24
Моўна-культурная семантыка адзінкі пояс.....	29
Моўна-культурная семантыка адзінкі ручнік.....	34
Моўна-культурная семантыка адзінкі верацяно.....	36
Моўна-культурная семантыка адзінкі попел.....	38
Моўна-культурная семантыка адзінкі нажніцы.....	43
Моўна-культурная семантыка адзінкі фартух.....	44
Моўна-культурная семантыка адзінкі мак.....	48
Моўна-культурная семантыка адзінкі крапіва.....	51
Моўна-культурная семантыка адзінкі пясок.....	54
Моўна-культурная семантыка адзінкі жыта.....	57
Моўна-культурная семантыка адзінкі дзверы.....	64
Моўна-культурная семантыка адзінкі вароты.....	67
Моўна-культурная семантыка адзінкі лыжка.....	71
Моўна-культурная семантыка адзінкі кош.....	75
Моўна-культурная семантыка адзінкі дзёгаць.....	78
Моўна-культурная семантыка адзінкі лава.....	79
Моўна-культурная семантыка адзінкі падушка.....	83
Моўна-культурная семантыка адзінкі далонь.....	88
Спіс літаратуры.....	95